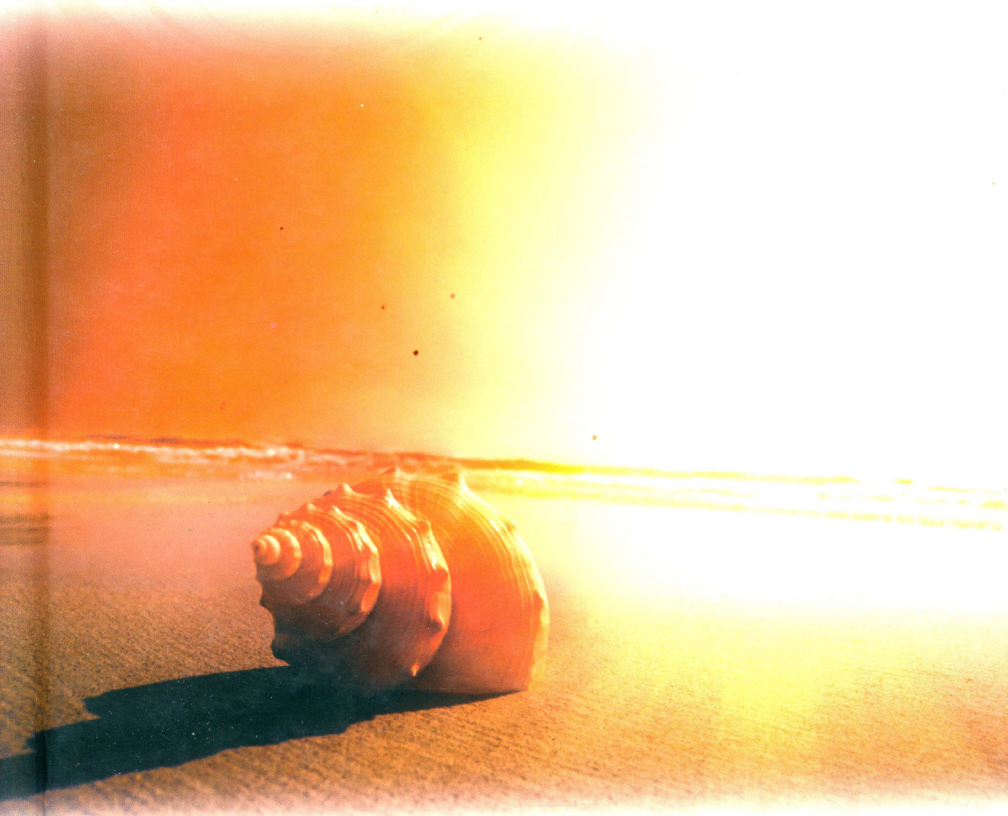

उदयस्वामित्वम्

❖ रचयिता ❖
आचार्यविजयगुणदत्तसूत्रिः

❖ विवेचकः ❖
आचार्यविजयदशिमदत्तसूत्रिः

॥ श्रीशङ्खेश्वरपार्श्वनाथाय नमः ॥

॥ तस्स भुवणेवकगुरुणो नमो अणेगंतवायस्स ॥

॥ तपागच्छाचार्य-श्रीप्रेम-भुवनभानु-जयघोष-जितेन्द्र-गुणरत्न-रश्मिरत्नसूरिसद्गुरुभ्यो नमः ॥

॥ ऐं नमः ॥

विवेचनसमन्वित उद्येश्चामित्त्व

☆ रचयिता ☆

त्रिशताधिक दीक्षादानेश्वरी प.पू. आ.ल. श्रीमद्विजय

गुणरत्नसूरीश्वरशु महाराज

☆ विवेचक ☆

प्रवचनप्रभावक, षड्दर्शननिष्ठात प.पू. आ.ल. श्रीमद्विजय

रश्मिरत्नसूरीश्वरशु महाराज

☆ संशोधक ☆

प्रवचनप्रभावक प.पू. आ.ल. श्रीमद्विजय रत्नसुंदरसूरि म.सा.ना शिष्य

विद्वद्वर्य मु. श्री लव्यसुंदरविजयशु म.सा.

☆ प्रकाशक ☆

जिनगुण आराधक ट्रस्ट

પરિમિત પરિચય

- મૂળગ્રંથ : ઉદયસ્વામિત્વ
- ભાષા : પ્રાકૃત ➤ શૈલી : પદ ➤ શ્લોક : ૭૬
- વિષય : ૬૨ માર્ગજ્ઞાઓમાં કયા ગુણઠાણે કેટલી કર્મ-પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય, તેનું નિરૂપણ...
- દિવ્યાશીર્વાદ : સિદ્ધાંતમહોદયિ, કર્મસાહિત્યનિષ્ણાત પ.પૂ. આ.ભ. શ્રી વિ. પ્રેમસૂરીશ્વરજી મ.સા., ન્યાયવિશારદ, વર્ધમાનતપોનિધિ પ.પૂ. આ.ભ. શ્રી વિ. ભુવનભાનુ-સૂરીશ્વરજી મ.સા., મેવાડદેશોદ્ધારક, ૪૦૦ અક્કમના ભીષ્મતપસ્વી પ.પૂ. આ.ભ. શ્રી વિ. જિતેન્દ્ર-સૂરીશ્વરજી મ.સા.
- શુભાશીર્વાદ : સિદ્ધાંતદિવાકર, સુવિશાલગચ્છાધિપતિ પ.પૂ. આ.ભ. શ્રી વિ. જયઘોષસૂરીશ્વરજી મ.સા.
- ગ્રંથ રચયિતા : ત્રિશતાધિક દીક્ષાદાનેશ્વરી, યુવકજાગૃતિપ્રેરક પ.પૂ. આ.ભ. શ્રી વિ. ગુણરત્નસૂરીશ્વરજી મ.સા.
- વિવેચક : પ.પૂ. આ.ભ. શ્રી વિ. રશ્મિરત્નસૂરીશ્વરજી મ.સા.
- સંશોધક : વિદ્વદ્વર્ધ પ.પૂ. મુ. શ્રી ભવ્યસુંદરવિજયજી મ.સા.
- સહાયક : વિદ્વદ્વર્ધ પ.પૂ. મુ. શ્રી સૌમ્યાંગરત્નવિજય મ.સા. તથા પ.પૂ. મુ. શ્રી તીર્થરત્નવિજયજી મ.સા.
- સંપાદક-સંમાર્જક : મુનિ શ્રી યશરત્નવિજયજી મ.સા.
- પ્રકાશક : જિનગુણ આરાધક ટ્રસ્ટ
- પ્રકાશનવર્ષ : વિ.સં. ૨૦૬૯, વીર સં. ૨૫૩૯, ઈ.સ. ૨૦૧૩
- પ્રકાશનનિમિત્ત : દીક્ષાદાનેશ્વરી પ.પૂ. આ.ભ. શ્રી વિ. ગુણરત્નસૂરિ મ.સા.નું સૂરિપદ રજતવર્ષ...
- આવૃત્તિ : પ્રથમ ➤ નકલ : ૫૦૦ ➤ મૂલ્ય : ૧૦૦
- કમ્પોઝિંગ-સેટિંગ : રાજેન્દ્ર પટેલ - (મો.) ૯૮૨૪૮૯૫૦૩૪
- પ્રીન્ટિંગ-ડીઝાઈનીંગ : નવરંગ પ્રીન્ટર્સ, અપૂર્વભાઈ શાહ (મો.) ૯૪૨૮૫૦૦૪૦૧

અહો સુકૃતમ્

દીક્ષાદાનેશ્વરી પ.પૂ.આ.ભ. શ્રી ગુણરત્નસૂરીશ્વરજી મહારાજા, તથા
 પ્રવચનપ્રભાવક પ.પૂ.આ.ભ. શ્રી રશ્મિરત્નસૂરીશ્વરજી મહારાજાની
 પાવનનિશ્રામાં

મુમુક્ષુ નિર્જરાકુમારીના ભવ્ય દીક્ષામહોત્સવ નિમિત્તે

દોશી રિખવચંદ્ર ત્રિભુવનદાસ પરિવાર

તથા

શ્રી દીપકભાઈ હિંમતલાલ શાહ પરિવાર

દ્વારા

ઉછામણિ રૂપે બોલાયેલ જ્ઞાનનિધિના સદ્વિનિયોગ દ્વારા

પ્રસ્તુતગ્રંથના પ્રકાશનનો સંપૂર્ણ લાભ લેવાયો છે...

અનુમોદના...અભિનંદન...ધન્યવાદ...

લિ.

જિનગુણ આરાધક ટ્રસ્ટ

* પ્રકાશકીય નિવેદન *

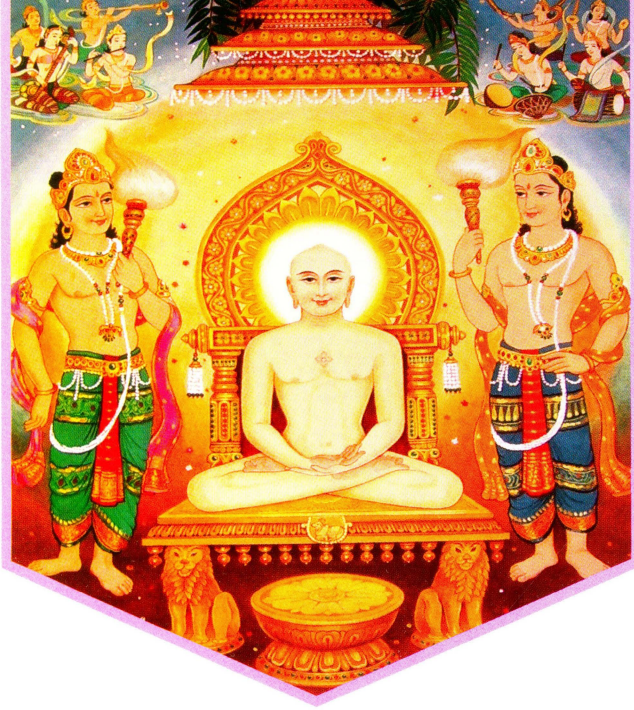
‘સાનુવાદ ઉદયસ્વામિત્વ’ ગ્રંથનું પ્રકાશન કરતા અમે અપૂર્વ આનંદ અનુભવીએ છીએ... કર્મસાહિત્યના રસિકો માટે એક સુંદર વાનગીરૂપ આ કૃતિ છે. સહુ કોઈ તેનો આસ્વાદ લે અને કર્મનિર્જરાને સાધે એ જ શુભાભિલાષા...
૬. જિનગુણ આરાધક ટ્રસ્ટના ટ્રસ્ટીગણ...

❖ ઉદયસ્વામિત્વ વિશે પ્રકાશિત સાહિત્ય ❖

- (૧) ઉદયસ્વામિત્વ ગ્રંથ પરની સંસ્કૃતવૃત્તિ અને સુંદર સંસ્કૃત વિવરણ સાથે...
- (૨) પ્રસ્તુત કૃતિ... (ઉદયસ્વામિત્વ - ગાથા, ગાથાર્થ અને સુવિસ્તૃત ભાવાનુવાદ સાથે...)
- (૩) ઉદયસ્વામિત્વ સંક્ષિપ્ત પદાર્થસંગ્રહ... (પદાર્થોપસ્થિતિ માટે ઉપયોગી)

સૂચના : આ ગ્રંથનું પ્રકાશન જ્ઞાનનિધિના સદ્વ્યયથી થયું હોવાથી ગૃહસ્થોએ માલિકી કરવી નહીં.

<p>(૧) શાહ બાબુલાલ સરેમજી
C/O. સિદ્ધાયલ, સેન્ટ એન્સ સ્કૂલ સામે,
હીરાજૈન સોસાયટી, સાબરમતી,
અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૫.
(મો.) : ૯૪૨૨૬૫ ૮૫૯૦૪</p>	<p>(૨) મહેન્દ્રભાઈ એચ. શાહ
C/O. ૨૦૨-A, ગ્રીનહીલ્સ એપા.,
સ્વામિનારાયણ મંદિર પાસે,
અડાજણ, સુરત-૩૯૫૦૦૯.
ફોન : (રહે.) ૦૨૬૧-૨૭૮૦૭૫૦
(મો.) ૯૬૦૧૧ ૧૩૩૪૪</p>
<p>(૫) ભંવરભાઈ યુનીલાલજી
C/O. ભૈરવ કોર્પોરેશન,
S-૫૫, વૈભવલક્ષ્મી કોમ્પ્લેક્સ,
ધીકાંટા રોડ, અમદાવાદ-૧.
(મો.) ૯૪૨૨૭૭ ૧૧૭૩૩</p>	
<p>(૩) જિનગુણ આરાધક ટ્રસ્ટ
C/O. સિન્થેટિક્સ, ૧/૫, રાજદા ચાલ,
અશોકનગર, જુના હનુમાન કોસલેન,
બીજો માળ, રૂમ નં. ૧૧, મુંબઈ-૪૦૦૦૦૧.
(મો.) ૯૮૨૦૪ ૫૧૦૭૩,
૯૮૯૦૫ ૮૨૨૨૦</p>	<p>(૪) હેમંતભાઈ આર. ગાંધી
C/O. ૬૦૩, ૨૫-B, શિવકૃપા સો.
ભિવંડી, જિ. ઠાણા-૪૨૧૩૦૨.
(મહારાષ્ટ્ર)
ફોન : (રહે.) ૦૨૫૨૨-૨૪૬૧૨૬</p>

સુવિશુદ્ધ સ્વાદ્યાદમાર્ગપ્રરૂપક, શ્રુતસિદ્ધાંતરૂપ તીર્થસ્થાપક,
મારણાંતિક પરિષહોને પણ સમભાવથી સહન કરનાર
પરમ કૃપાળુ

પ્રભુવીર...

વીરાજાનિર્વિકલ્પસ્વીકારક, અનંતાનંત લબ્ધિનીરધિ, આજીવન
પ્રભુવીર ચરણોપાસક, સ્વનામધન્ય પરમ પૂજ્ય ગૌતમસ્વામી મહારાજ

પ.પૂ.આ.ભ.શ્રી
પ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજ

અનેકાંતમર્મજ્ઞ, કર્મસાહિત્યનિષ્ણાત,
સચ્ચારિત્રચૂડામણિ, શિદ્ધાંતમહોદધિ,
સહસ્રાધિક શ્રમણસમુદાય ગુરુમૈયા,
પરમપૂજ્ય આચાર્યભગવંત

શ્રી વિજય પ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજ

પ.પૂ.આ.ભ.શ્રી
ભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી મહારાજ

અનેકાંતદેશનાદક્ષ, ન્યાયવિશારદ,
વર્ધમાનતપોનિધિ, સંઘ-એકતાશિલ્પી,
જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર અપ્રતીમપ્રયાગ,
પરમપૂજ્ય આચાર્યભગવંત

શ્રી વિજય ભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી મહારાજ

પ.પૂ.આ.ભ.શ્રી
જયદોષસૂરીશ્વરજી મહારાજ

અનેકાંતવ્યવહારકુશળ,
સિદ્ધાન્તદિવાકર, આગમહાર્મર્મજ્ઞ,
સુવિશાલગચ્છાધિપતિ,
પરમપૂજ્ય આચાર્યભગવંત

શ્રી વિજય જયદોષસૂરીશ્વરજી મહારાજ

મેવાડદેશોદ્ધારક,
૪૦૦ અહુમના ભીષ્મતપસ્વી
અપાર સામ્યસિન્ધુ
પરમપૂજ્ય આચાર્યભગવંત

શ્રી વિજય જિતેન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ

પ.પૂ.આ.ભ.શ્રી
જિતેન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ

દીક્ષાદાનેશ્વરી, યુવકજાગૃતિપ્રેરક,
ગીતાર્થતા-સંવિગ્નતા સંપન્ન
ત્રિશતાધિક શ્રમણ-શ્રમણી સમુદાયશિલ્પી
ભવોદધિતારક પ.પૂ.આ.ભ.

શ્રી વિજય ગુણરત્નસૂરીશ્વરજી મહારાજ

પ.પૂ.આ.ભ.શ્રી
ગુણરત્નસૂરીશ્વરજી મહારાજ

પ્રવચનપ્રભાવક, ષડ્દર્શનનિષ્ણાત,
નિખાલસતાનીરધિ,
ગુરુપરિતોષૈકલક્ષી
પરમગુરુદેવ, આચાર્યભગવંત

શ્રી વિજય રશ્મિરત્નસૂરીશ્વરજી મહારાજ

પ.પૂ.આ.ભ.શ્રી
રશ્મિરત્નસૂરીશ્વરજી મહારાજ

सकलमानससंशयहारिणी,
भवभवोर्जितपापनिवारिणी ।
सकलसद्गुणसन्ततिधारिणी,
हस्तु मे दुरितानि सरस्वती ॥

किञ्चिद् वक्तव्यम्

अद्य मे सुखानुभूतिरस्ति ।

परमगुरुसिद्धान्तमहोदधि-आचार्यदेवश्रीप्रेमसूरीश्वराणामन्तिके संयमग्रहणा-
नन्तरमवसम् । चतुर्दशवर्षाणि यावत् तेषां निश्चा सुलब्धा, तदा गुर्वादेशेन
कानिचिद् ग्रन्थानि सर्जनविषयीभूतानि ।

तेषां मध्ये सटीकक्षपकश्रेणि-मूलप्रकृतिबन्धटीके च परमगुरुश्रीप्रेमसूरीश्वराणां
शुभनिश्रयामेव प्रकाशिते प्रकटिते च । उपशमनाकरणस्य प्रकाशनं पञ्चदशवर्षपूर्वं
सञ्जातम्, देशोपशमनाकरणस्य प्रकाशनं गतवर्षे २०६८-मध्येऽभूत् ।

उदयस्वामित्वस्य षट्सप्ततिगाथाः पूर्वे मया विरचिताः, संशोधिताश्च
मच्छिष्येण विदुषा स्वर्गस्थमुनिराजश्री मोक्षरत्नविजयेण । तासाञ्च अनुवादादिकार्यं
मच्छिष्य-मुनिरश्मिरत्नविजयेनोत्पाटितम्, व्यावरचातुर्मासावसरे प्रारब्धं
तत्कार्यमनेकपाठ-पाठान्तरैः संशोधितम्, चर्चास्थानानि च र्चचितानि ।

मत्प्रशिष्यमुनियशरत्नविजयेन च मुनिश्रीसौम्याङ्गरत्नविजयसाहाय्येन
अनेकशास्त्रपाठानि संकलय्य गुर्जरविवेचनं पदार्थनिरूपणञ्च समीचीनं कृतम्,
अधुना चास्य प्रकाशनस्याऽवसरः, आशीर्वादो मे सर्वेषाम् ।

सर्वेऽपि कर्मक्षयं कृत्वा सिद्धिवध्वोः पतित्वमाप्नुयुरिति अभिलषेऽहम् ।

लि०

आचार्यविजयगुणरत्नसूरिः

वरमाणतीर्थम्

ज्येष्ठकृष्णा षष्ठी

दि. ३०-०५-२०१३,

प्रतिष्ठादिन

વિવેચકની કલમો

મારી દીક્ષા થઈ ૨૦૩૪માં... એ જ વર્ષે વ્યાકરણમાં ઝંપલાવ્યું... બે વર્ષમાં એનો સર્વાંગીણ અભ્યાસ પૂરો થયો એટલે વિદ્યાગુરુ શ્રી મોક્ષરત્નવિજયજી મહારાજાએ ન્યાયમાં પ્રવેશ કરાવ્યો. નવ્યન્યાય-પ્રાચ્યન્યાયનો અભ્યાસ ચાલતો ગયો... બુદ્ધિને કસનારા આ વિષયમાં મને બહુ જ રસ પડ્યો...

પૂજ્ય વિદ્યાગુરુનો સ્વર્ગવાસ થઈ ગયો. આઠ વર્ષ એમણે ન્યાય કરાવ્યો. પછી પણ મેં ચાલુ રાખ્યો. છ દર્શન પછી વિસ્તારથી જૈનદર્શન... મહોપાધ્યાયજીના નવ્યન્યાયના ગ્રંથો - હું ન્યાયમય બની ગયો હતો. નવ્યન્યાયના અઘરા શાબ્દબોધોને કેવી રીતે ખોલવા ? એની માસ્ટર કી સમાન ચિત્રરેખાપદ્ધતિ વિકસાવી...

બ્યાવરમાં ચાતુર્માસ વખતની વાત છે. ભવોદધિતારક પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી ગુણરત્નસૂરીશ્વરજી મહારાજે મને બોલાવીને કહ્યું કે - ‘કર્મસિદ્ધાંતનો અમારો વારસો ક્યારે લેવો છે ?’ મેં કહ્યું - ‘આપશ્રી જ્યારે આજ્ઞા કરો... ગુરુભગવંતશ્રીએ કહ્યું - ન્યાયમાં બાર વર્ષ થયા. હવે એનું સર્વમંગલ કરી કર્મસાહિત્યમાં પ્રવેશ કરો...’

ગુર્વાજ્ઞા તહત્તિ કરી મેં અભ્યાસ ચાલુ કર્યો... ન્યાયનો અભ્યાસ થયેલો હતો માટે દરેકના મર્મ સુધી પહોંચવામાં બહુ મજા પડવા લાગી.

એક દિવસ પૂજ્યશ્રીએ કહ્યું કે - “વર્ષો પૂર્વે મારા દ્વારા લખાયેલ ઉદયસ્વામિત્વનું અધુરું કામ છપાવવાનું બાકી છે. મુનિશ્રી મોક્ષરત્નવિજયજીએ કામ ચાલુ કરેલું, સંક્ષિપ્ત સંસ્કૃત વિવેચન પણ શરૂ કરેલું... પણ એમની અણધારી વિદાયથી આ કામ ખોરંભે પડ્યું છે, માટે તને સોંપું છું...”

મારે તો તહત્તિ જ કરવાનું હતું... સામર્થ્ય તો ગુરુએ જ જોવાનું હતું... વર્ષો પૂર્વે પૂજ્ય ગચ્છાધિપતિ આ.શ્રી જયઘોષસૂરીશ્વરજી મ.સા. લિખિત વિવેચન પણ સહાયક થયું.

મને બહુ ફાયદો તો એ થયો કે ડીપસ્ટડીનો એક વિષય મળ્યો. ન્યાયના અભ્યાસે અહીં પણ ખૂબ સહાય કરી. પ્રશ્નો ઉદ્ભવતા ગયા. અનેક ગ્રંથોમાં

ઉત્તરો શોધતો જાઉં. પાઠો ભેગા કરી ગુરુદેવ પાસે જાઉં. ફાઈનલ થતું જાય. ગુરુદેવ આદેશ કરે, તો એ પ્રશ્નો પૂજ્ય ગીતાર્થમૂર્ધન્ય ગચ્છાધિપતિશ્રી આ.ભ.શ્રી જયઘોષસૂરીશ્વરજી મહારાજને મોકલું. ત્યાં વિહાર ચાલુ હોય છતાં તરત જ જવાબ મળે કે — ‘આ આ ગ્રંથના આ આ અધિકારમાં તમને સમાધાન મળી જશે.’ કમાલ ! કમાલ ! કેટલું ઉપસ્થિત કહેવાય.?

આ ઉદયસ્વામિત્વનું કાર્ય લંબાવવાનું કારણ એક જ હતું કે દરેક વિષય પર ઠોસ ચર્ચા કર્યા પછી ગ્રંથ છપાવવો...

આ દરમ્યાન આ.ભ.શ્રી વીરશેખરસૂરિજી મ.સા.નો પિંડવાડામાં ભેટો થયો હતો. એમના દ્વારા રચિત ઉદયસ્વામિત્વ ગાથાઓમાં અમુક પદાર્થો ગોમ્મટસાર પ્રમાણે છપાઈ જતાં સુધારા પત્રક છાપવાનું નક્કી કરેલ. તેઓશ્રીએ ખૂબ જ સરળતાથી કહેલ કે — ‘આ વિષયમાં તેં મહેનત કરી છે તો મારી આ ગાથાઓમાં જે કોઈ સુધારા જરૂરી જણાય, તે મોકલવા.’ મેં મોકલ્યા હતા નાકોડા મુકામે... મારી વિનંતી હતી કે સુધારા કરીને જ છપાવશો, જેથી ભવિષ્યમાં મત-મતાંતરો ન પડે.

મેં લખેલું ઉદયસ્વામિત્વ પરનું વિવેચન, પંડિતશ્રી અમુલખભાઈ તથા પંડિતશ્રી રસીકભાઈ આદિ વિદ્વાનોએ સાંગોપાંગ તપાસ્યું, એ વિવેચનને અનેક શાસ્ત્રપાઠોથી સંલગ્ન બનાવી — યુક્તિ-પ્રયુક્તિઓ ઉમેરીને — સરસ રીતે મઠારી મુનિ યશરત્નવિજયજીએ તૈયાર કર્યું. તેમણે ગુર્વાજ્ઞા તહત્તિ કરી સંસ્કૃતમાં વિવેચન લખવાનો પણ ગજબનાક પુરુષાર્થ કર્યો. તે બદલ તેમને હું ધન્યવાદ ને આશીર્વાદ આપું છું...

નિઃસ્વાર્થભાવે સંશોધન કરી આપનાર વિદ્વદ્વર્ચ મુનિ શ્રી ભવ્યસુંદરવિજયજી મ.સા.ની પણ ખૂબ-ખૂબ અનુમોદના...

છેલ્લે, કર્મના ઉદયોને સમજીને કર્મક્ષય નિમિત્તે દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્રની અણિશુદ્ધ આરાધના કરીને સહુ મોક્ષ પામો એ જ શુભેચ્છા...

દ.

ગુરુચરણરેણુ

આ. રશ્મિરત્નસૂરિ

વરમાણતીર્થ - ફા. વ. ૯

॥ શ્રીશઙ્ખેશ્વરપાર્શ્વનાથાય નમઃ ॥

॥ શ્રીપ્રેમ-ભુવનભાનુ-જયઘોષ-જિતેન્દ્ર-ગુણરત્ન-રશ્મિરત્નસૂરિસદ્ગુરુભ્યો નમઃ ॥

॥ ઈં નમઃ ॥

વિચિત્રા કર્મણો ગતિઃ

કીડી હોય કે હાથી, માનવી હોય કે સુર-અસુર... સંસારી જીવમાત્ર કર્મના ઉદયને પરતંત્ર છે...

❖ ચક્રવર્તીઓ, ઈન્દ્રો કે યાવત્ તીર્થંકર-ગણધરો પણ એક દિવસ મરણને શરણ થાય છે; એ કર્મની જ વિચિત્રતા છે ને ?

❖ જેમની અપ્રતીમ દેશનાશક્તિથી અનેક આત્માઓ મોક્ષને પામી જાય એ યૌદ્ધપૂર્વીઓ પણ અનંત કાળ નિગોદમાં ફેંકાઈ જાય; એ પણ કર્મની જ વિચિત્રતા છે ને ?

❖ રાજા રંક અને ને રંક રાજા અને, રોગી નિરોગી અને ને નિરોગી સરોગી અને; એ બધી પણ કર્મની જ વિચિત્રતા છે ને ?

મહોપાધ્યાય યશોવિજયજી મહારાજે જ્ઞાનસારમાં ^૭કહ્યું છે કે - “જે જીવ કર્મની વિચિત્રતાઓને યથાવત્ જાણે છે, એ જીવને (૧) દુઃખમાં દીનતા, કે (૨) સુખમાં વિસ્મય કદી ન થાય...”

આ કર્મના વૈચિત્ર્યનું નિરૂપણ જ કમ્મપયડી-પંચસંગ્રહ વગેરે શાસ્ત્રોમાં વિસ્તારથી બતાવાયું છે...

પરમપૂજ્ય કર્મસાહિત્યનિષ્ણાત આ.ભ. શ્રીમદ્વિજય પ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજાની કૃપા-આશીર્વાદ-માર્ગદર્શનથી મારા પ્રગુરુવર્ય - દીક્ષાદાનેશ્વરી પરમપૂજ્ય આ.ભ. શ્રીમદ્વિજય ગુણરત્નસૂરીશ્વરજી મહારાજે ૭૬ ગાથામય ‘ઉદયસ્વામિત્વ’ નામની સુંદર કૃતિનું નિર્માણ કર્યું...

❖ દુઃખં પ્રાપ્ય ન દીનઃ સ્યાત્, સુખં પ્રાપ્ય ચ વિસ્મિતઃ ।

મુનિઃ કર્મવિપાકસ્ય જાનન્ પરવશં જગત્ ॥૨૧/૧॥

આ કૃતિમાં; નરકગતિ વગેરે દર માર્ગશાઓમાં કયા ગુણઠાણે કેટલી પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય ? તેનું નિરૂપણ છે...

મારા ગુરુવર્ધ — પ્રવચનપ્રભાવક આ.ભ. શ્રીમદ્વિજય રશ્મિરત્નસૂરીશ્વરજી મહારાજે (૧) ગાથાની સંસ્કૃત છાયાઓ, (૨) ગાથાનો અર્થ, (૩) વિવેચન, (૪) આ માર્ગશામાં આટલી જ કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉદય કેમ ? તે સિવાયની કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉદય કેમ નહીં ? એ બધાનું તર્કસભર સમાધાન, (૫) કોઠાઓ વગેરે અનેક સામગ્રીઓ દ્વારા પ્રસ્તુત ગ્રંથને સમૃદ્ધ બનાવ્યો.

ટૂંકમાં તત્ત્વરસિકો માટે; ચાવી સાથે સુરમ્ય રત્નપેટીનું સમર્પણ કરાયું છે... હવે તત્ત્વરસિકોએ એ રત્નો નિહાળવાનો આહ્વાદ માણવો જ રહ્યો.

ઉદયસ્વામિત્વ પર જુદા જુદા અનેક વિવેચનો પ્રકાશિત થયા છે, પણ પ્રસ્તુત વિવેચન તર્કશુદ્ધ અને અનેક વિદ્વાનો દ્વારા પરિમાર્જિત છે... એ તો તુલનાત્મક અભ્યાસ કરનારા જીવો સુપેરે સમજી શકશે.

વર્ષોથી અપ્રકાશિત રહેલી આ કૃતિ, સુવ્યવસ્થિત કરીને પ્રકાશિત કરવાનું કાર્ય ગુરુભગવંતે મને સોંપ્યું... બંને ગુરુભગવંત, વિદ્વદ્વર્ધ પ.પૂ. મુનિ શ્રી ભવ્યસુંદરવિજયજી મહારાજ, વિદ્વદ્વર્ધ પ.પૂ. મુ.શ્રી સૌમ્યાંગરત્નવિજયજી મહારાજ, પ.પૂ. મુનિ શ્રી તીર્થરત્નવિજયજી મહારાજ વગેરે મુનિવરોની પરમ સહાયથી આ કાર્ય સરળતાથી પાર પડ્યું...

અજ્ઞાનતાવશાત્ જિનાજ્ઞા વિરુદ્ધ કોઈપણ લખાણ રહી ગયું હોય, તો તેનું હું અંતઃકરણપૂર્વક મિચ્છામિ દુક્કડમ્ માંગું છું.

આ ગ્રંથના પરિશીલન દ્વારા સહુ કોઈ માર્ગસ્થ ક્ષયોપશમને નિર્મલ બનાવે, જિનવચન પરની શ્રદ્ધા દઢ બનાવે, પરંપરાએ મુક્તિસુખને પામે એ જ શુભાભિલાષા...

૬.

શ્રીપ્રેમ-ભુવનભાનુ-જયઘોષ-જિતેન્દ્ર-
ગુણરત્ન-રશ્મિરત્નસૂરિયરણલવ
મુનિ યશરત્નવિજય.

વિષયાનુક્રમણિકા

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
◆ મંગલાચરણ	૧	◆ (૪) યોગમાર્ગણા	૪૯
◆ અનુબંધયતુષ્ટય	૨	◆ મનોયોગમાર્ગણામાં ઉદયસ્વામિત્વ ..	૪૯
◆ માર્ગણાઓ	૨	◆ વચનયોગમાર્ગણામાં ઉદયસ્વામિત્વ .	૫૨
◆ કર્મપ્રકૃતિનો સંગ્રહ	૩	◆ કાયયોગમાર્ગણામાં ઉદયસ્વામિત્વ ..	૫૫
◆ ઓઘોદયનો અતિદેશ	૫	◆ ઔદારિકાદિ સાતે કાયયોગમાં વિશેષથી	
◆ કર્મસ્તવ પ્રમાણે ઓઘોદય	૫	કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય	૫૫
◆ (૧) ગતિમાર્ગણા.....	૭	◆ (૫) વેદમાર્ગણામાં ઉદયસ્વામિત્વ.....	૮૩
◆ વિકલેન્દ્રિયોને સુસ્વરનો ઉદય	૯	◆ પુરુષવેદમાર્ગણામાં ઉદયસ્વામિત્વ ...	૮૩
◆ દેશવિરત તિર્થયોને પણ નીચગોત્ર જ	૧૦	◆ નપુંસકવેદમાર્ગણામાં ઉદયસ્વામિત્વ .	૮૪
◆ નરકગતિમાં ઉદય	૧૨	◆ સ્ત્રીવેદમાર્ગણામાં ઉદયસ્વામિત્વ	૮૬
◆ પહેલી નરક સુધી જ સમ્યક્ત્વીનું ગમન	૧૩	◆ (૬) કષાયમાર્ગણામાં ઉદયસ્વામિત્વ .	૯૪
◆ મતાંતરો	૧૫	◆ ક્રોધકષાયમાં ઉદયસ્વામિત્વ	૯૪
◆ તિર્થયગતિમાર્ગણામાં ઉદયસ્વામિત્વ .	૧૬	◆ માન-માયા-લોભમાં ઉદયસ્વામિત્વ ..	૯૬
◆ મનુષ્યગતિમાર્ગણામાં ઉદયસ્વામિત્વ	૨૩	◆ કર્મસ્તવ પ્રમાણે અતિદેશ કરાયેલ	
◆ દેવગતિગતિમાર્ગણામાં ઉદયસ્વામિત્વ	૩૦	માર્ગણાઓમાં ઉદયસ્વામિત્વ	૯૮
◆ (૨) ઈન્દ્રિયમાર્ગણા.....	૩૪	◆ મતિ-શ્રુતજ્ઞાન, વેદકસમ્યક્ત્વ, મન:પર્યવ,	
◆ એકેન્દ્રિયમાર્ગણામાં ઉદયસ્વામિત્વ ..	૩૪	સૂક્ષ્મસંપરાય, દેશવિરત, મિશ્ર,	
◆ બેઈન્દ્રિયમાર્ગણામાં ઉદયસ્વામિત્વ ..	૩૮	સાસ્વાદન, મિથ્યાત્વ, અવિરત,	
◆ તેઈન્દ્રિય-ચઉરિન્દ્રિયમાં ઉદયસ્વામિત્વ	૩૯	અચક્ષુદર્શન, ભવ્ય, અભવ્ય... આ બધી	
◆ પંચેન્દ્રિયમાં ઉદયસ્વામિત્વ	૪૦	માર્ગણાઓમાં કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય ...	૧૦૨
◆ (૩) કાયમાર્ગણા	૪૪	◆ (૭) જ્ઞાનમાર્ગણામાં ઉદયસ્વામિત્વ	૧૦૩
◆ પૃથ્વી-અપૂ-તેઉ-વાઉ-વનસ્પતિ		◆ અવધિજ્ઞાન-અવધિદર્શનમાં	
માર્ગણામાં ઉદયસ્વામિત્વ	૪૪	ઉદયસ્વામિત્વ	૧૦૩
◆ ત્રસમાર્ગણામાં ઉદયસ્વામિત્વ	૪૬	◆ વિભંગજ્ઞાનમાર્ગણામાં	
		ઉદયસ્વામિત્વ	૧૦૬

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
◆ (૮) ચારિત્રમાર્ગણામાં ઉદયસ્વામિત્વ	૧૧૧	ઉદયસ્વામિત્વ	૧૩૩
◆ પરિહારવિશુદ્ધિમાં ઉદયસ્વામિત્વ ..	૧૧૧	◆ સમ્યક્ત્વમાં ઉદયસ્વામિત્વ	૧૩૩
◆ (૯) દર્શનમાર્ગણામાં ઉદયસ્વામિત્વ	૧૧૪	◆ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વમાં ઉદયસ્વામિત્વ .	૧૩૭
◆ ચક્ષુદર્શનમાર્ગણામાં ઉદયસ્વામિત્વ .	૧૧૪	◆ (૧૩) સંજ્ઞીમાર્ગણામાં ઉદયસ્વામિત્વ	૧૪૨
◆ (૧૦) લેશ્યામાર્ગણામાં ઉદયસ્વામિત્વ	૧૧૯	◆ સંજ્ઞીમાર્ગણામાં ઉદયસ્વામિત્વ	૧૪૨
◆ કૃષ્ણાદિ ત્રણ અશુભલેશ્યામાં ઉદયસ્વામિત્વ	૧૧૯	◆ અસંજ્ઞીમાર્ગણામાં	૧૪૪
◆ તેજોલેશ્યામાં ઉદયસ્વામિત્વ	૧૨૨	◆ (૧૪) આહારીમાર્ગણામાં ઉદયસ્વામિત્વ	૧૪૮
◆ પદ્મલેશ્યામાં ઉદયસ્વામિત્વ	૧૨૬	◆ આહારીમાર્ગણામાં ઉદયસ્વામિત્વ ..	૧૪૮
◆ શુકલલેશ્યામાં ઉદયસ્વામિત્વ	૧૨૮	◆ અણાહારીમાર્ગણામાં ઉદયસ્વામિત્વ	૧૪૯
◆ (૧૧) ભવ્યમાર્ગણાનો અતિદેશ		◆ ઉદીરણસ્વામિત્વનો અતિદેશ	૧૫૦
◆ (૧૨) સમ્યક્ત્વ માર્ગણામાં		◆ ગ્રંથસમાપ્તિ	૧૫૦
		◆ સાનુવાદ ગાથાઓ (પરિશિષ્ટ)	૧૫૧

॥ श्रीशङ्खेश्वरपार्श्वनाथाय नमः ॥

॥ तपागच्छाचार्यश्रीप्रेम-भुवनभानु-जयघोष-जितेन्द्र-गुणरत्नसूरिसद्गुरुभ्यो नमः ॥

॥ ऐं नमः ॥

आचार्यविजय गुणरत्नसूरिविरचित

उदयस्वामित्व

गाथा-गाथार्थ-विवेचन-शास्त्रपाठ-कोष्ठकादिसहित

मंगलाचरण :

पणमिअ सिरिवीरजिणं, सुगुरुं च पवित्तचरणजुगपउमं ।

णिरयाइमग्गणासुं, वुच्छमहं उदयसामित्तं ॥ १ ॥

प्रणम्य श्रीवीरजिनं, सुगुरुं च पवित्रचरणयुगपद्मम् ।

नरकादिमार्गणासु, वक्ष्येऽहमुदयस्वामित्वम् ॥ १ ॥

गाथार्थ : श्री वीरजिनेश्वरने अने पवित्र छे यरुणयुगलरूपी कमण जेमना अेवा सद्गुरुने प्रणाम करीने, नरकादि मार्गणाओने विशे हुं उदयस्वामित्वने कडीश... (१)

नत्वा त्रिभुवनाधीशं, त्रिपदी-तत्त्वदेशकम् ।

स्व-परज्ञानलाभाय, ग्रन्थवृत्तिवितन्यते ॥

विवेचन : ग्रंथकारश्री, श्री वीरजिनेश्वरने अने सद्गुरुओने 'पणमिअ' पदथी प्रणाम करवा द्वारा परम मंगण करी रत्वां छे.

श्लोकमां 'पणमिअ' पदथी मंगलाचरण करीने, 'णिरयाइमग्गणासुं...' अे पदथी विषय बताव्यो छे अने गर्भितपक्षे प्रयोजन, संबंध अने अधिकारीनो पक्ष निर्देश कर्यो छे. ते आ रीते—

◆ અનુબંધયતુષ્ટય ◆

(૧) વિષય : આ ગ્રંથમાં નરકગત્યાદિમાર્ગશામાં રહેલા જીવોને કયા ગુણઠાણે કેટલી કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય, એ જણાવેલું હોવાથી, આ ગ્રંથનો મુખ્ય વિષય 'ઉદયસ્વામિત્વ' છે.

(૨) પ્રયોજન : ભવ્ય જીવોને ઉદયસ્વામિત્વનો બોધ કરાવવો, તે ગ્રંથકર્તાનું અનંતરપ્રયોજન છે અને ઉદયસ્વામિત્વનો બોધ થવો, તે શ્રોતાઓનું અનંતરપ્રયોજન છે અને બંનેનું પરંપરપ્રયોજન રાગ-દ્વેષની હાનિ-યાવત્ મોક્ષ છે.

(૩) સંબંધ : જેના રચયિતા અર્થથી તીર્થંકર પરમાત્મા છે અને સૂત્રથી ગણધર ભગવંતો છે અને જે ગુરુપરંપરાથી પ્રાપ્ત થયેલ છે, તે પદાર્થોના સંકલનરૂપ પ્રસ્તુત ગ્રંથનો 'ગુરુપર્વક્રમ' સંબંધ છે.

(૪) અધિકારી : જે માર્ગાભિમુખ ભવ્યજીવો ઉદયસ્વામિત્વની જિજ્ઞાસાવાળા હોય અને જેઓમાં ઉદયસ્વામિત્વ સમજવાની યોગ્યતા હોય, તે જીવો પ્રસ્તુત ગ્રંથના અધિકારી સમજવા.

◆ માર્ગશા ◆

માર્ગશાઓ મૂળભેદે ૧૪ છે* અને ઉત્તરભેદે ૬૨ છે, તેઓની તાલિકા આ પ્રમાણે છે—

ગતિ	ઈન્દ્રિય	કાય	યોગ	વેદ	કષાય	જ્ઞાન	સંયમ
↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓
૪	૫	૬	૩	૩	૪	૮	૭
દર્શન	લેશ્યા	ભવ્ય	સમ્યક્ત્વ	સંજ્ઞી	આહારી	કુલ	
↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	
૪	૬	૨	૬	૨	૨	= ૬૨	

આ ૬૨ માર્ગશાઓમાંથી કઈ માર્ગશામાં કયા ગુણઠાણે કેટલી કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય, તેનું નિરૂપણ આ ગ્રંથમાં કરવામાં આવશે.

★ 'ગઙ્ગા ઇન્દિય ય કાણ, જોણ વેણ કસાય નાણે ય ।

સંજમ દંસણ લેસા, ભવ સમ્મે સન્નિ આહારે ॥ ૨ ॥' - બૃહદ્બન્ધસ્વામિત્વમ્ ।

કર્મપ્રકૃતિઓનો સંગ્રહ—

વિઝવદુગ ણિરયસુરણર-તિરિતિગોરાલતણુ-ઝવંગાઈં ।
 સંઘયણછ-મજ્ઝાગિઈ-ચઝક-વિગલેંદિતિગાઈં ॥ ૨ ॥
 ંગિંદિથાવરસુહુમં, અપજ્જસાહારણાયવુજ્જોઅં ।
 થીણતિગ-થીપુમપઢમ-આગિઈ-સુહગચઝ-સુખગઈં ॥ ૩ ॥
 ઝ્ચજિણાહારદુગં ચ, મીસસમ્મનપુનીયહુંઙાઈં ।
 કુખગઈદુસ્સરદુહગા-ણાઈજ્જદુગ-બિઙયકસાયા ॥ ૪ ॥
 પરઘા-ઝસાસા ઙય, પયઙી મોત્તુમુદયાઝ સંગહિયા ।
 ચઝદસગુણેસુ ણેયો, કમ્મથવાઓ અ ઓહુદઓ ॥ ૫ ॥
 વૈક્રિયદ્વિકં નરકસુરનર-તિર્યક્ત્રિકૌદારિકતનૂપાઙ્ગાનિ ।
 સંહનનષટ્કમધ્યાકૃતિ-ચતુષ્કવિકલેન્દ્રિયત્રિકાનિ ॥ ૨ ॥
 ંકેન્દ્રિયસ્થાવરસૂક્ષ્માણિ, અપર્યાપ્તસાધારણાઙ્ગત્તોતાનિ ।
 સ્ત્યાનદિંધત્રિકસ્ત્રીપુરુષ-પ્રથમાકૃતિસુભગચતુષ્કશુભખગતયઃ ॥ ૩ ॥
 ઝ્ચૈર્જિનાઙ્ગહારકદ્વિકઝ્ચ, મિશ્રસમ્યક્ત્વનપુંસકનીચહુંઙકાનિ ।
 કુખગતિદુસ્વરદુર્ભગાનાદેય-દ્વિકદ્વિતીયકષાયાઃ ॥ ૪ ॥
 પરાઘાતોચ્છ્વાસૌ ઙમાઃ, પ્રકૃતયો મોત્તુમુદયાત્ સઙ્ગહીતાઃ ।
 ચતુર્દશગુણસ્થાનકેષુ જ્ઞેયઃ, કર્મસ્તવાચ્ચૌઘોદયઃ ॥ ૫ ॥

ગાથાર્થ : વૈક્રિયદ્વિક, નરકત્રિક, સુરત્રિક, મનુષ્યત્રિક, તિર્યચત્રિક, ઔદારિક-શરીર, ઔદારિકાંગોપાંગ, ૬ સંઘયણ, મધ્યમ ૪ સંસ્થાન, વિકલેન્દ્રિય-ત્રિક... (૨)

એકેન્દ્રિય, સ્થાવર, સૂક્ષ્મ, અપર્યાપ્ત, સાધારણ, આતપ, ઉદ્યોત, થીણદ્વિત્રિક, સ્ત્રી-પુરુષવેદ, સમયતુરસસંસ્થાન, સુભગચતુષ્ક, શુભવિહાયોગતિ... (૩)

ઉચ્ચગોત્ર, જિનનામ, આહારકદ્વિક, મિશ્રમોહનીય, સમ્યક્ત્વમોહનીય, નપુંસકવેદ, નીચગોત્ર, હુંઙકસંસ્થાન, કુખગતિ, દુઃસ્વર, દુર્ભગ, અનાદેયદ્વિક, અપ્રત્યાખ્યાનચતુષ્ક... (૪)

પરાઘાત અને ઉચ્છ્વાસ... આ પ્રકૃતિઓ ઉદયમાંથી મૂકવા ભેગી કરેલી છે. ૧૪ ગુણસ્થાનકોમાં કર્મસ્તવની જેમ ઓઘોદય જાણવો... (૫)

વિવેચન : ગત્યાદિ માર્ગશામાં રહેલા જીવોને ભવસ્વભાવે કે ગુણનિમિત્તે કેટલીક કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉદય હોતો નથી. એટલે (ક) જે માર્ગશામાં જેટલી કર્મપ્રકૃતિઓ ભવસ્વભાવે કે ગુણનિમિત્તે ઉદયમાં ન આવતી હોય, તેને ઓઘોદયમાંથી નીકાળવાની હોય છે, અને (ખ) જે માર્ગશામાં જે ગુણઠાણે જેટલી કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉદયવિચ્છેદ થાય, તે ગુણઠાણે તેટલી કર્મપ્રકૃતિઓ નીકાળવાની હોય છે, અને (ગ) જે ગુણઠાણે જેટલી કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉદય ચાલુ થતો હોય, તે ગુણઠાણે તેટલી કર્મપ્રકૃતિઓ ઉમેરવાની હોય છે.

એટલે તે તે સ્થાને તે બધી કર્મપ્રકૃતિના નામો વારંવાર લેવા ન પડે, એ હેતુથી, નીકાળવા યોગ્ય અને ઉમેરવા યોગ્ય પ્રકૃતિઓને ક્રમશઃ ગોઠવી આપે છે. તે આ પ્રમાણે—

(૧) વૈક્રિયશરીર, (૨) વૈક્રિયઅંગોપાંગ, (૩) નરકગતિ, (૪) નરકાનુપૂર્વી, (૫) નરકાયુષ્ય, (૬) દેવગતિ, (૭) દેવાનુપૂર્વી, (૮) દેવાયુષ્ય, (૯) મનુષ્યગતિ, (૧૦) મનુષ્યાનુપૂર્વી, (૧૧) મનુષ્યાયુષ્ય, (૧૨) તિર્યચગતિ, (૧૩) તિર્યચાનુપૂર્વી, (૧૪) તિર્યચાયુષ્ય, (૧૫) ઔદારિકશરીર, (૧૬) ઔદારિકાંગોપાંગ, (૧૭) વજ્રઋષભનારાય, (૧૮) ઋષભનારાય, (૧૯) નારાય, (૨૦) અર્ધનારાય, (૨૧) કીલિકા, (૨૨) છેવઢું, (૨૩) ન્યગ્રોધ, (૨૪) સાદિ, (૨૫) વામન, (૨૬) કુબ્જ, (૨૭) બેઈન્દ્રિય, (૨૮) તેઈન્દ્રિય, (૨૯) ચઉરિન્દ્રિય, (૩૦) એકેન્દ્રિય, (૩૧) સ્થાવર, (૩૨) સૂક્ષ્મ, (૩૩) અપર્યાપ્ત, (૩૪) સાધારણ, (૩૫) આતપ, (૩૬) ઉઘોત, (૩૭) થીણદ્વિનિદ્રા, (૩૮) નિદ્રાનિદ્રા, (૩૯) પ્રચલાપ્રચલા, (૪૦) સ્ત્રીવેદ, (૪૧) પુરુષવેદ, (૪૨) સમ્યતુરસસંસ્થાન, (૪૩) સુભગ, (૪૪) સુસ્વર, (૪૫) આદેય, (૪૬) યશનામ, (૪૭) શુભવિહાયોગતિ, (૪૮) ઉચ્ચગોત્ર, (૪૯) જિનનામ, (૫૦) આહારકશરીર, (૫૧) આહારકાંગોપાંગ, (૫૨) મિશ્રમોહનીય, (૫૩) સમ્યક્ત્વમોહનીય, (૫૪) નપુંસકવેદ, (૫૫) નીચગોત્ર, (૫૬) હુંડકસંસ્થાન, (૫૭) અશુભવિહાયોગતિ, (૫૮) દુઃસ્વર, (૫૯) દુર્ભગ, (૬૦) અનાદેય, (૬૧) અપયશ, (૬૨-૬૫) અપ્રત્યાખ્યાન-કોષ-માન-માયા-લોભ, (૬૬) પરાઘાત, અને (૬૭) ઉચ્છ્વાસ...

આ ક્રમ પ્રમાણે જ્યાં જેટલી કર્મપ્રકૃતિઓ કાઢવાની કે ઉમેરવાની કહી હોય, ત્યાં તેટલી કર્મપ્રકૃતિઓ નીકાળવી અને ઉમેરવી. દા.ત. નરકગતિમાર્ગશામાં સુરત્રિકાદિ - ૪૬ કર્મપ્રકૃતિઓ નીકાળવાની કહી છે. એટલે વૈક્રિયશરીરાદિ-૬૭ કર્મપ્રકૃતિના ક્રમમાં જ્યાં દેવગતિ છે ત્યાંથી માંડીને આહારકાંગોપાંગ સુધીની કર્મપ્રકૃતિઓ નીકાળવી.

◆ ઓઘોદયનો અતિદેશ ◆

૧૪ ગુણસ્થાનકોમાંથી કયા ગુણઠાણે સામાન્યથી કેટલી કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય, તેની વિસ્તૃત વિગતો 'કર્મસ્તવ' નામના બીજા કર્મગ્રંથમાંથી જાણવી. તે અત્યંત ઉપયોગી હોવાથી અહીં સંક્ષેપમાં તેનો કોઠો બતાવાય છે—

◆ કર્મસ્તવ પ્રમાણે ઓઘોદય ◆

ગુણસ્થાન	ઉદયમાં આવતી પ્રકૃતિઓ	ઉદયવિચ્છેદ પ્રકૃતિઓ	અનુદય પ્રકૃતિઓ
ઓઘે	૧૨૨		
૧	૧૧૭		મિશ્રમોહનીય, સમ્યક્ત્વમોહનીય, આહારક ^૨ , જિનનામ
૨	૧૧૧	મિથ્યાત્વ મોહનીય, આતપ, સૂક્ષ્મ ^૩	નરકાનુપૂર્વી.
૩	૧૦૦	અનંતાનુબંધી૪, જાતિ૪, સ્થાવર મિશ્રમોહનીયનો ઉદય.	૩ આનુપૂર્વી.
૪	૧૦૪	મિશ્રમોહનીય. સમ્યક્ત્વ મોહનીય અને આનુપૂર્વી ^૪ નો ઉદય	
૫	૮૭	અપ્રત્યાખ્યા૦ ^૪ , વૈક્રિય ^૮ , (=દેવ ^૩ , નરક ^૩ , વૈક્રિય ^૨ ,) આનુપૂર્વી ^૨ , (તિર્યચ, મનુષ્ય), દુર્ભગ, અનાદેય, અપયશ	
૬	૮૧	પ્રત્યાખ્યાનીય ^૪ , તિર્યચાયુષ્ય, તિર્યચગતિ, ઉદ્યોત, નીચગોત્ર. આહારક ^૨ નો ઉદય	
૭	૭૬	થીણદ્વિ ^૩ , આહારક ^૨ .	

ગુણસ્થાન	ઉદયમાં આવતી પ્રકૃતિઓ	ઉદયવિચ્છેદ પ્રકૃતિઓ	અનુદય પ્રકૃતિઓ
૮	૭૨	સમ્યક્ત્વમોહનીય, છેલ્લા ૩ સંઘયણ.	
૯	૬૬	હાસ્ય ^૬ .	
૧૦	૬૦	વેદ ^૩ , સંજવલન ^૩ .	
૧૧	૫૯	સંજવલન લોભ.	
૧૨	૫૭	૨જું, ૩જું સંઘયણ ^૨ .	
	૫૫	નિદ્રા ^૨ , દ્વિચરમ સમયે.	
૧૩	૪૨	જ્ઞાનાવરણ ^૫ , દર્શનાવરણ ^૪ , અંતરાય ^૫ , જિનનામનો ઉદય.	
૧૪	૧૨	શાતા કે અશાતા, ઔદારિક ^૨ , તૈજસ-કાર્મણ- શરીર ^૨ , ૧લું સંઘયણ, સંસ્થાન ^૬ , વર્ણાદિ ^૪ , વિહાયોગતિ ^૨ , અગુરુલઘુ ^૪ , નિર્માણ, પ્રત્યેક ^૩ , સુસ્વર, અસ્થિર, અશુભ, અને દુઃસ્વર.	
સિદ્ધાવસ્થા	૦	શાતા કે અશાતા, મનુષ્યાયુષ્ય, મનુષ્યગતિ, પંચેન્દ્રિયજાતિ જિનનામ, ત્રસ ^૩ , સુભગ, આદેય, યશ, ઉચ્ચગોત્ર.	

હવે ગ્રંથકારશ્રી ગત્યાદિ મૂળ ૧૪ અને નરકગત્યાદિ ઉત્તર ૬૨ માર્ગણાઓમાં ઉદયસ્વામિત્વને કહે છે.

ગતિમાર્ગણ

◆ નરકગતિમાર્ગણામાં ઉદયસ્વામિત્વ ◆

◆ સામાન્યથી નરકગતિમાર્ગણામાં ઉદયસ્વામિત્વ :

નિરયે ઓહમ્મિ સુરછ-ચાલીસ વિણા છસયરી મિચ્છે ૩ ।

મીસદુગ-વિણુ ચડસયરી, સાસણિ મિચ્છ-અણુપુલ્લિ વિણા ॥ ૬ ॥

બિસયરિ મીસે અણવિણુ, નવસઙ્ગી મીસસંજુઆ અજયે ।

સમ્મણિરયાણુપુલ્લી-જુઅ મીસવિણા ઇહ સયરી ॥ ૭ ॥

નરકે ઓઘે સુરષટ્ત્ત્વારિંશત્કં વિના ષટ્સપ્તતિર્મિથ્યાત્વે તુ ।

મિશ્રદ્વિકં વિના ચતુઃસપ્તતિઃ, સાસ્વાદને મિથ્યાત્વાનુપૂર્વીં વિના ॥ ૬ ॥

દ્વાસપ્તતિર્મિશ્રેઽનન્તાનુબન્ધિનો વિના, નવષષ્ટિર્મિશ્રસંયુતાઽજયે ।

સમ્યક્ત્વનરકાનુપૂર્વીયુતા મિશ્રં વિનેહ સપ્તતિઃ ॥ ૭ ॥

ગાથાર્થ : નરકગતિમાર્ગણામાં ઓઘે સુરત્રિકાદિ - ૪૬ પ્રકૃતિઓ વિના ૭૬ પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં હોય છે. તેમાંથી મિશ્રદ્વિક વિના ૭૪ પ્રકૃતિઓ મિથ્યાત્વગુણાણે ઉદયમાં હોય. તેમાંથી મિથ્યાત્વ અને નરકાનુપૂર્વી વિના ૭૨ પ્રકૃતિઓ સાસ્વાદનગુણાણે ઉદયમાં હોય અને તેમાંથી મિશ્રગુણાણે અનંતાનુબંધી વિના અને મિશ્રમોહનીય સાથે ૬૯ પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં હોય... અને અવિરતગુણાણે સમ્યક્ત્વમોહનીય-નરકાનુપૂર્વી સાથે અને મિશ્રમોહનીય વિના ૭૦ પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં હોય છે... (૬-૭)

વિવેચન : કર્મસ્તવમાં કલાં મુજબ ઉદયયોગ્ય ૧૨૨ પ્રકૃતિમાંથી નરકગતિમાર્ગણામાં સુરત્રિક, મનુષ્યત્રિક, તિર્યંચત્રિક, ઔદારિકશરીર, ઔદારિકાંગોપાંગ, ૬ સંઘયણ, મધ્યમ ૪ સંસ્થાન, વિકલેન્દ્રિયત્રિક, એકેન્દ્રિય, સ્થાવર, સૂક્ષ્મ, અપર્યાપ્ત, સાધારણ, આતપ, ઉદ્યોત, ક્ષીણદ્વિત્રિક, સ્ત્રી-

◆ પહેલી બીજી વગેરે નરકોની વિવક્ષા કર્યા વિના, સામાન્યથી નરકગતિમાત્રને સામે રાખીને અહીં કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહેવાય છે. ત્યાર પછી વિશેષથી પહેલી વગેરે નરકોમાં કહેવાશે.

પુરુષવેદ, સમયતુરસ સંસ્થાન, સુભગયતુષ્ક, શુભવિહાયોગતિ, ઉચ્ચગોત્ર, જિનનામ, આહારકદ્ધિક... એમ કુલ ૪૬ પ્રકૃતિ વિના ૭૬ કર્મપ્રકૃતિઓ ઓઘથી ઉદયમાં હોય છે. ❖

❖ તર્કગવેષણા ❖

★ દેવત્રિક, મનુષ્યત્રિક અને તિર્યચત્રિકનો ઉદય ભવપ્રત્યયથી અનુક્રમે દેવ, મનુષ્ય અને તિર્યચમાં જ થાય છે. એટલે નરકગતિમાં તેઓનો ઉદય ન જ હોય.

★ ઔદારિકશરીર, ઔદારિકાંગોપાંગ, ૬ સંઘયણ, મધ્યમ ૪ સંસ્થાન - આ ૧૨ પ્રકૃતિનો ઉદય માત્ર તિર્યચ-મનુષ્યોને જ હોય. એટલે અહીં તેઓનો ઉદય ન કલ્પો.

★ ઉદ્યોત નામકર્મનો ઉદય સામાન્યથી તિર્યચગતિમાં જ હોય છે. હા, લબ્ધિને આશ્રયીને આહારકશરીરી અને ઉત્તરવૈક્રિયશરીરી દેવ-મનુષ્યોને પણ હોય છે. * પણ નારકોને તો બિલકુલ નહીં.

★ અપર્યાપ્તનામકર્મનો ઉદય લબ્ધ્યપર્યાપ્ત જીવોને જ હોય અને તે જીવો માત્ર મનુષ્ય-તિર્યચગતિમાં જ હોય છે. એટલે અહીં તેનો ઉદયવિચ્છેદ કલ્પો.

★ થીણદ્વિત્રિકનો ઉદય, સંખ્યાતવર્ષના આયુષ્યવાળા અને ભવધારણીય શરીરવાળા મનુષ્ય-તિર્યચને જ હોય છે, * તે સિવાયનાને નહીં. એટલે અહીં

❖ ૪૬માંથી દેવત્રિક વગેરે ૪૩ પ્રકૃતિઓ ભવસ્વભાવે જ અને જિનનામ-આહારકદ્ધિક એ ત્રણ પ્રકૃતિઓ ભવ-ગુણપ્રત્યયથી જ નારકોને ઉદયમાં આવતી નથી.

❖ જે પ્રકૃતિના ઉદયનું મુખ્ય કારણ તે તે ભવ હોય, તે પ્રકૃતિના ઉદયને ભવપ્રત્યયિક કહેવાય અને જે પ્રકૃતિના ઉદયનું મુખ્ય કારણ સમ્યક્ત્વાદિ ગુણો હોય, તે પ્રકૃતિના ઉદયને ગુણપ્રત્યયિક કહેવાય...

❖ 'પુદ્ધવી આઝવણસ્સઈ બાયરપજ્જત્ત ઉત્તરતણૂ ય ।

વિગલપર્ણિદિયતિરિયા ઉજ્જોવુદ્ધીરગા ભણિયા ॥ ૧૪ ॥' - પચ્છસઙ્કગ્રહે ઉદીરણાકરણે ।

❖ 'નિદ્ધાનિદ્ધાઈણ વિ, અસંખવાસા ય મણુયતિરિયા ય ।

વેઝવ્વાહારતણૂ, વજ્જત્તા અપ્પમુત્તે ય ॥ ૧૯ ॥' - કર્મપ્ર૦ ઉદીરણા૦ ।

'અપમત્તાઈઉત્તરતણૂયઅસ્સંખયાઝ વજ્જેત્તા ।

સેસનિદ્ધાણં સામી સબંધગંતા કસાયાણં ॥ ૨૦ ॥' - પચ્છ૦ ઉદીરણા૦ ।

'થોણતિગુદઓ ણરે તિરિયે ॥ ૨૮૫ ॥' - ગોમ્મમટસારે કર્મકાણ્ડે ।

તેનો ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો.

★ સ્ત્રી-પુરુષવેદ, સમયતુરસ્ત્ર સંસ્થાન, સુભગ, આદ્ય, શુભવિહાયોગતિ આ ૬ પ્રકૃતિનો ઉદય તિર્યચ-મનુષ્ય અને દેવોને જ હોય છે. નારકોને નહીં.

★ લબ્ધિપર્યાપ્તા વિકલેન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિય તિર્યચ, મનુષ્ય અને દેવ આટલા જીવોને જ ભાષાપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થયા પછી સુસ્વર નામકર્મનો ઉદય હોય છે. (નારકોને નિયમા દુઃસ્વરનો જ ઉદય હોય) એટલે અહીં તેનો ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો.

પ્રશ્ન : વિકલેન્દ્રિયને સુસ્વરનો ઉદય હોઈ શકે ?

ઉત્તર : હા, કારણ કે કર્મપ્રકૃતિ - સપ્તતિકા વગેરે ગ્રંથોમાં તેવું જ વિધાન મળે છે.* એટલે તેવું માનવામાં કોઈ બાધ નથી. ષટ્પંડાગમમતે વિકલેન્દ્રિયોને સુસ્વરનો ઉદય મનાયો નથી, માત્ર દુઃસ્વરનો જ ઉદય કહ્યો છે.*

સપ્તતિકામાં, સુસ્વર સાથેનું નામકર્મનું ૩૦ નું ઉદયસ્થાન વિકલેન્દ્રિયોમાં કહ્યું છે. જુઓ સપ્તતિકાવૃત્તિ તથા સપ્તતિકાયૂર્ણિ (શ્લો. ૨૫, પૃ. ૧૦૯), સત્કર્મ વગેરે ગ્રંથોમાં પણ તેવું જ વિધાન મળે છે.

★ નારક, સૂક્ષ્મ, તેઉકાય, વાઉકાય અને લબ્ધ્યપર્યાપ્ત જીવોને છોડીને બીજાઓને જ યશનામનો ઉદય હોય છે.* એટલે અહીં તેનો ઉદયવિચ્છેદ યોગ્ય જ છે.

★ ઉચ્ચગોત્રનો ઉદય લબ્ધિપર્યાપ્ત કેટલાંક મનુષ્યો અને સર્વ દેવોને જ હોય છે, તિર્યચ અને નારકોને માત્ર નીચગોત્રનો જ ઉદય હોય.* એટલે અહીં તેનો ઉદયવિચ્છેદ કર્યો..

વિશેષ નોંધ : મનુષ્યોમાં પણ બધાંને ઉચ્ચગોત્રનો ઉદય ન હોય, પણ જેઓ શ્રેષ્ઠકુળમાં ઉત્પન્ન થયા હોય અને જેઓ દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિથી સંપન્ન હોય, તે જીવોને જ ઉચ્ચગોત્રનો ઉદય હોય.

* 'इङ्गसराए तसो वि य ।' - **કર્મપ્ર૦** **ઉદીરણા૦** ।

'तथेष्वस्वरानाम्नः सुस्वरानाम्नस्त्रसाः द्वीन्द्रियादयः, अपिशब्दात् प्रागुक्ताश्च पञ्चेन्द्रिय-तिर्यगादयो भाषापर्याप्त्या पर्याप्ता यथासम्भवमुदीरकाः ।' - **કર્મપ્ર૦** **વૃત્તિ ઉદીરણા૦** ।

❖ 'विगर्लिदियाणं बंधो उदओ वा दुस्सरं चैव ।' - **ષટ્પંડાગમે** (ભા.૬, પૃ. ૧૦૯)

* 'कित्तीए । पज्जत्तो वज्जित्ता, ससुहुमनेरइयसुहुमतसे ॥ १६ ॥' - **કર્મપ્ર૦** **ઉદીરણા૦** ।

❖ 'सव्वे णेरतिया सव्वे तिरिक्खजोणिग्या मणुएसु य जातिमंते वयमंते मोत्तूणं सेसा णीयागोयस्स उदीरगा सव्वे ॥' - **કર્મપ્ર૦** **ચૂર્ણિ** **ઉદીરણા૦** શ્લો૦ ૧૭ ।

પ્રશ્ન : જેમ દેશવિરતિધર મનુષ્યો ઉચ્ચગોત્રવાળા કહેવાય છે, તેમ દેશવિરતિધર તિર્યચો પણ ઉચ્ચગોત્રવાળા કેમ ન કહેવાય ?

ઉત્તર : તિર્યચગતિ સ્વભાવથી જ તુચ્છ છે. એટલે દેશવિરત પણ તિર્યચોને નીચગોત્રનો જ ઉદય સમજવો... મનુષ્યમાં તો નીચકુળમાં જન્મેલાનું પણ વિરત થયા પછી પૂજ્યપણું દેખાય છે, એટલે અહીં તો ઉચ્ચગોત્રના ઉદયનું અનુમાન સહજ જ છે...

આ વાત પંચસંગ્રહ, કર્મસ્તવ, ગોમ્મટસાર વગેરે ગ્રંથોને લઈને કરી છે. ધવલાકારમતે દેશવિરત તિર્યચોને પણ ઉચ્ચગોત્રનો ઉદય કહ્યો છે.* (પ્રસ્તુતમાં નારકોને તો નીચગોત્રનો જ ઉદય હોય, એ વાત બધાંને નિર્વિવાદ માન્ય છે...)

★ જિનનામકર્મનો ઉદય તેરમ-ચૌદમા ગુણઠાણે રહેલા મનુષ્યોને જ હોય છે.* એટલે નરકમાં તો તેનો ઉદય સંભવિત જ નથી.

★ આહારકદ્ધિકનો ઉદય છઠ્ઠા ગુણઠાણે રહેલા સર્વવિરત મનુષ્યોને જ હોય છે. (લબ્ધિ ફોરવ્યા પછી કોઈક જીવ સાતમે ગુણઠાણે પણ આવે અને એટલે આહારકદ્ધિકનો ઉદય સાતમે ગુણઠાણે રહેલા જીવોને પણ હોઈ શકે. પરંતુ તે અલ્પકાલીન હોવાથી અહીં તેની વિવક્ષા કરી નથી.* પણ નારકોને તો તેનો ઉદય ન જ હોય.

આમ નરકગતિમાર્ગણામાં સુરદ્વિકાદિ ૪૬ કર્મપ્રકૃતિઓને છોડીને શેષ ૭૬ કર્મપ્રકૃતિઓનો ઓઘથી ઉદય હોય છે. આ પ્રમાણે નરકમાં ઓઘથી કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉદય કહીને, હવે કયા ગુણઠાણે કેટલી કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય હોય - એ બતાવવા કહે છે...

(૧) મિથ્યાત્વગુણઠાણે ૭૬ પ્રકૃતિમાંથી મિશ્રમોહનીય અને સમ્યક્ત્વ-મોહનીય વિના ૭૪ કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય છે.

* 'તિરિક્ષ્વેસુ સંજમાસંજમં પરિવાલયંતેસુ ઉચ્ચાગોત્તદુલંભાદો ।'

- ષટ્સ્વખંડાં ધવલા ભા. ૧૫, પૃં ૧૫૨

● 'તીર્થકરનામ્નઃ સર્વજ્ઞતાયાં સત્યાં ભવેદુદીરણા, નાન્યદા, ઉદયાભાવાત્ ।'

- કર્મપ્રં વૃત્તિં, ઉદીરણાં શ્લોં ૧૭ ।

* સપ્તતિકામાં આહારકદ્ધિકનો ઉદય છઠ્ઠે-સાતમે ગુણઠાણે જ કહ્યો છે અને કર્મસ્તવમાં અલ્પકાલીન હોવાથી સાતમાની વિવક્ષા નથી કરી, અહીં પણ કર્મસ્તવનો મત આદર્યો છે - એ વાત ધ્યાનમાં લેવી.

ભાવના : મિશ્રમોહનીયનો ઉદય ત્રીજે ગુણઠાણે હોય અને સમ્યક્ત્વ-મોહનીયનો ઉદય ચોથાથી સાતમા ગુણઠાણા સુધી હોય. તેથી તે બંનેનો ઉદય અહીં તો ન જ હોય. એટલે અહીં ૭૬માંથી બે પ્રકૃતિઓ નીકાળીને અવશેષ ૭૪ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો.

(૨) સાસ્વાદનગુણઠાણે ૭૪ પ્રકૃતિમાંથી મિથ્યાત્વ અને નરકાનુપૂર્વી વિના ૭૨ કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય છે.

ભાવના : મિથ્યાત્વનો ઉદય પહેલે ગુણઠાણે જ હોય, એટલે અહીં તેનો ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો અને નરકાનુપૂર્વીનો ઉદય વિગ્રહગતિથી નરકમાં જનાર જીવને હોય છે, પણ સાસ્વાદન લઈને કોઈપણ જીવ નરકમાં જતો જ નથી.* એટલે જ આ ગુણઠાણે નરકાનુપૂર્વીનો અનુદય કહ્યો.

(૩) મિશ્રગુણઠાણે ૭૨ પ્રકૃતિમાંથી અનંતાનુબંધીયતુષ્કને છોડીને અને મિશ્રમોહનીયને ઉમેરીને ૬૯ કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય છે.

ભાવના : અનંતાનુબંધીયતુષ્કનો ઉદય પહેલે-બીજે ગુણઠાણે જ હોય, એટલે અહીં તેનો ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો અને ત્રીજે ગુણઠાણે મિશ્રમોહનીયનો અવશ્ય ઉદય હોય છે. એટલે તેનો પુનરુદય કહ્યો..

(૪) અવિરતગુણઠાણે ૬૯ પ્રકૃતિમાંથી મિશ્રમોહનીયને છોડીને અને સમ્યક્ત્વમોહનીય અને નરકાનુપૂર્વી ઉમેરીને ૭૦ કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો...

ભાવના :

★ મિશ્રમોહનીયનો ઉદય ત્રીજે ગુણઠાણે જ હોય, એટલે અહીં તેનો ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો.

★ ક્ષયોપશમસમ્યક્ત્વી નારકીને સમ્યક્ત્વમોહનીયનો અવશ્ય ઉદય હોય છે, એટલે અહીં તેનો પુનરુદય કહ્યો.

★ જે જીવ સમ્યક્ત્વ લઈને વિગ્રહગતિથી નરકમાં ઉત્પન્ન થાય, તે જીવને લઈને નરકાનુપૂર્વીનો ઉદય નિર્બાધ સંભવી શકે. એટલે નરકાનુપૂર્વીનો પણ પુનરુદય કહ્યો..

* 'નરયાણુપુલ્વિયાણ, સાસણસમ્મમ્મિ હોઈ ન હુ ઉદઓ ।

નરયમ્મિ જં ન ગચ્છહ, અવણિજ્જહ તેણ સા તસ્સ ॥ ૮ ॥' - બૃહત્કર્મસ્તવભાષ્યમ્ ।

❖ ઓઘથી નરકગતિમાં ઉદયયજ્ઞ ❖

સં.	ગુણઠાણું	પ્રકૃતિઓ	અનુદય	વિચ્છેદ	પુનરુદય
	ઓઘથી	૭૬	—	૪૬	—
૧	મિથ્યાત્વ	૭૪	મિશ્રદ્વિક	—	—
૨	સાસ્વાદન	૭૨	નરકાનુપૂર્વી	મિથ્યાત્વ	—
૩	મિશ્ર	૬૯	—	અનંતાનુબંધીયતુષ્ક	મિશ્રમોહનીય
૪	અવિરત	૭૦	—	મિશ્રમોહનીય	સમ્યક્ત્વમોહ નરકાનુપૂર્વી

આમ સામાન્યથી નરકગતિમાં કર્મપ્રકૃતિના ઉદયને કહીને, હવે વિશેષથી નરકગતિમાર્ગણામાં કર્મપ્રકૃતિના ઉદયને કહે છે—

એવેવ પઢમનિરયે, બીયાઇસુ અજયેઽણુપુર્વિવિ વિણુ ।

મોતું વિઝવેગારસ, ઉચ્ચચરુ સગસયં ઓહે ॥ ૮ ॥

એવમેવ પ્રથમનરકે, દ્વિતીયાદિષુ અયતે આનુપૂર્વી વિના ।

મુક્ત્વા વૈક્રિયૈકાદશં, ઉચ્ચચતુષ્કં સપ્તશતમોઘે ॥ ૮ ॥

ગાથાર્થ : (એવેવ=) સામાન્યથી કહેલ ઓઘોદયની જેમ, પ્રથમ નરકમાં પણ ઉદય જાણવો, બીજી વગેરે નરકમાં ચોથે ગુણઠાણે નરકાનુપૂર્વીનો પુનરુદય ન કહેવો. ❖ તિર્યચગતિમાર્ગણામાં વૈક્રિય-એકાદશ અને ઉચ્ચચતુષ્કને છોડીને ૧૦૭ પ્રકૃતિઓ ઓઘથી ઉદયમાં હોય છે... (૮)

❖ વિશેષથી નરકગતિમાં ઉદય ❖

વિવેચન : જેમ નરકગતિમાર્ગણામાં ઓઘથી કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉદય કહ્યો, તેમ રત્નપ્રભા નામની પહેલી નરકમાં પણ કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો. તે આ પ્રમાણે—

ઓઘે સુરાદિ - ૪૬ પ્રકૃતિઓ વિના ૭૬ પ્રકૃતિઓ.. (૧) મિથ્યાત્વે મિશ્રદ્વિક વિના ૭૪ પ્રકૃતિઓ.. (૨) તેમાંથી મિથ્યાત્વ અને નરકાનુપૂર્વી વિના ૭૨ પ્રકૃતિઓ સાસ્વાદને.. (૩) તેમાંથી અનંતાનુબંધીયતુષ્કને છોડીને અને મિશ્રમોહનીયને ઉમેરીને ૬૯ પ્રકૃતિઓ મિશ્રગુણઠાણે.. અને (૪) તેમાંથી

❖ 'તિરિયે = તિર્યચગતિમાર્ગણામાં' એવો શબ્દ નવમી ગાથાના પ્રારંભમાં છે, પણ તેનું જોડાણ અહીં કરવાનું છે.

સમ્યક્ત્વમોહનીય અને નરકાનુપૂર્વી સાથે અને મિશ્રમોહનીય છોડીને ૭૦ પ્રકૃતિઓ અવિરતગુણઠાણે ઉદયમાં હોય છે.

આ પ્રમાણે પહેલી નરકમાં કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહીને હવે બીજી વગેરે નરકમાં કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહે છે -

બીજી શર્કરાપ્રત્મા નામની નરકથી માંડીને સાતમી નરક સુધીમાં કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય પહેલાની જેમ જ સમજવો... ફરક માત્ર એટલો જ છે કે અહીં ચોથે ગુણઠાણે નરકાનુપૂર્વીનો પુનરુદય ન કહેવો..

એટલે બીજી વગેરે નરકમાં ઓઘે - ૭૬, મિથ્યાત્વે - ૭૪, સાસ્વાદને - ૭૨, મિશ્રે - ૬૯ અને સમ્યક્ત્વે (મિશ્રમોહનીય છોડીને અને સમ્યક્ત્વમોહનીય ઉમેરીને) ૬૯ પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં હોય છે.

❖ પહેલી નરક સુધી જ સમ્યક્ત્વીનું ગમન ❖

પ્રશ્ન : પહેલી નરકની જેમ બીજી વગેરે નરકોમાં પણ ચોથે ગુણઠાણે નરકાનુપૂર્વીનો ઉદય કેમ ન ઘટે ?

ઉત્તર : જે જીવો સમ્યક્ત્વ લઈને નરકમાં જાય, તે જીવોને જ ચોથે ગુણઠાણે નરકાનુપૂર્વીનો ઉદય હોય. હવે સમ્યક્ત્વ લઈને કોઈપણ જીવ પહેલી નરકથી આગળની નરકોમાં જતો જ નથી. (એટલે આગળની નરકોમાં ચોથે ગુણઠાણે નરકાનુપૂર્વી મળે જ નહીં.)

પ્રશ્ન : પણ તેવું (=સમ્યક્ત્વી જીવ, બીજી વગેરે નરકોમાં જતો જ નથી - એવું) શી રીતે જણાય ?

ઉત્તર : જુઓ; ત્રણ પ્રકારનું સમ્યક્ત્વ હોય છે :- (૧) ઔપશમિક, (૨) ક્ષાયોપશમિક, અને (૩) ક્ષાયિક...

(૧) ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ બે પ્રકારનું છે- (ક) ગ્રંથિભેદથી થનારું, અને (ખ) શ્રેણિ ચડતી વખતે થનારું... તેમાં (ક) ગ્રંથિભેદથી થનારા સમ્યક્ત્વમાં તો જીવ મરતો જ નથી, એટલે અહીં તો નરકાનુપૂર્વીનો ઉદય સંભવે જ નહીં, અને (ખ) શ્રેણિ ચડતી વખતે થનારા સમ્યક્ત્વમાં જે જીવ મૃત્યુ પામે, તે તો નિયમા મરીને વૈમાનિકમાં જ ઉત્પન્ન થાય. એટલે તે નરકમાં જતો જ નથી કે જેથી તેને લઈને ચોથે ગુણઠાણે નરકાનુપૂર્વીનો ઉદય ઘટી શકે..

(૨) નરકમાં તિર્યચ-મનુષ્યો જ ઉત્પન્ન થાય અને જે તિર્યચ-મનુષ્યો ક્ષયોપશમસમ્યક્ત્વવાળા હોય, તેઓ તે સમ્યક્ત્વને વમીને જ નરકમાં ઉત્પન્ન થાય, લઈને નહીં.* એટલે નરકમાં જતી વખતે તેઓને ચોથું ગુણઠાણું હોતું જ નથી અને તેથી તેઓને લઈને પણ ચોથે ગુણઠાણે નરકાનુપૂર્વાનો ઉદય ન જ ઘટે.

(૩) કર્મસાહિત્યનો મુખ્ય સિદ્ધાંત એ છે કે, ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વી જીવો પહેલી નરક સુધી જ જાય, તેનાથી આગળની નરકોમાં નહીં.

▲ પંચસંગ્રહસ્વોપજાવ્યાખ્યામાં કહ્યું છે કે “બંધાયેલા આયુષ્યવાળા ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વીઓ વૈમાનિકમાં કે રત્નપ્રત્ના નારકમાં ઉત્પન્ન થાય છે.”

પૂજ્ય દેવચન્દ્રમહર્ષિએ પણ સ્વરચિત *ઉદયસ્વામિત્વમાં કહ્યું છે કે, “સમ્યક્ત્વ લઈને કોઈ બીજી વગેરે નરકમાં ન જાય, એટલે ત્યાં ચોથે ગુણઠાણે નરકાનુપૂર્વાનો ઉદય ન હોય..”

આ જ વાત જીવસમાસ, ગોમ્મટસાર■ વગેરે ગ્રંથોમાં પણ કહી છે. એટલે ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વીને ઉદેશીને પણ બીજી વગેરે નરકોમાં ચોથે ગુણઠાણે નરકાનુપૂર્વાનો ઉદય ન ઘટાવી શકાય.. તેથી બીજી વગેરે નરકમાં ચોથે ગુણઠાણે નરકાનુપૂર્વા ન કહી દૃ૯ - કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો.

* ‘કાર્મગ્રન્થિકમતેન તુ વૈમાનિકદેવેભ્યોઽન્યત્ર તિર્યઙ્મનુષ્યો વાન્તેનૈવ ક્ષાયોપશમિક - સમ્યક્ત્વેનોત્પદ્યતે, ન ગૃહીતેન ।’ - વિશેષાવશ્યક૦ શ્લો૦ ૪૩૦-વૃત્તિ: । ‘યે તુ મિથ્યાદૃષ્ટ્યવસ્થાયાં બદ્ધાયુષ્કત્વાદેષૂત્પદ્યન્તે તેઽવશ્યં મરણસમયે મિથ્યાત્વં ગત્વૈવોત્પદ્યન્તે ।’ - જીવસમાસવૃત્તૌ (શ્લો૦ ૮૦-વૃત્તિ:) ।

▲ ‘યતો - યસ્માદ્ બદ્ધાયુષ્કા વૈમાનિકદેવેષુ રત્નપ્રભાનારકેષુ વા ક્ષપિતસપ્તકા ગચ્છન્તિ’ પંચસંગ્રહસ્વો૦ વૃત્તિ: (ઉપશમના૦ શ્લો૦ ૪૭ - વૃત્તિ:) ।

* ‘સમ્મનિરયાણુપુલ્વી-સહીયા વિણુ મીસમોહ ધમ્માણ ।

વંસાદિસુ સમ્મત્તે, નિરયાણુપુલ્વા વિણા ઉદઓ ॥ ૭ ॥

☉ ‘વૈમાણિયા ય મણુયા રયાણા અસંખવાસતિરિયા ય ।

તિવિહા સમ્મદ્દિઢી વેયગઠવસામગા સેસા ॥ ૮૦ ॥’ - જીવસમાસપ્રકરણમ્ ।

■ ‘બિદિયાદિસુ છસુ પુઢવિસુ એવં ણવરિ ય અસંજદદ્ધાણે ।

ણત્થિ ણિરયાણુપુલ્વી તિસ્સે મિચ્છેવ વોચ્છેદો ॥ ૨૧૩ ॥’ - ગોમ્મટસારે કર્મકાણ્ડે ।

‘પ્રાગ્બદ્ધનરકાયુસ્તિર્યગ્મનુષ્યયોઃ સમ્યક્ત્વેન સમં ધર્માયામુત્પત્તિસમ્ભવાત્ (શ્લો૦ ૨૮૭

◆ મતાંતરો ◆

(૧) કેટલાક આચાર્ય ભગવંતોનું એવું *માનવું છે કે - 'ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વીનું બીજી અને ત્રીજી નરકમાં પણ ગમન થઈ શકે છે' એટલે તેઓશ્રીના મતે બીજી અને ત્રીજી નરકમાં પણ ચોથે ગુણઠાણે નરકાનુપૂર્વીનો ઉદય સંભવી શકે છે.

તેથી તેઓના મતે પહેલી-બીજી અને ત્રીજી એ ત્રણ નરકોમાં ચોથે ગુણઠાણે ૭૦ કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય અને સમ્યક્ત્વી જીવ ચોથી વગેરે નરકોમાં ન જતો હોવાથી ત્યાં નરકાનુપૂર્વીનો ઉદય ન હોય, એટલે ત્યાં ૬૯ કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો..

આ જ મતનો ઉલ્લેખ પ.પૂ. વીરશેખરસૂરિ મ.એ સ્વરચિત ઉદયસ્વામિત્વમાં મુખ્યરૂપે કરેલો છે...

(૨) સિદ્ધાંતમતે ક્ષાયોપશમિક સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ છેક છઠ્ઠી નરક સુધી જઈ શકે છે. * એટલે ચોથા ગુણઠાણે નરકાનુપૂર્વીનો ઉદય છઠ્ઠી નરક સુધી હોઈ શકે છે.

તેથી ૧ થી ૬ નરકમાં ચોથે ગુણઠાણે ૭૦ પ્રકૃતિ ઉદયમાં હોય અને સાતમી નરકમાં ચોથે ગુણઠાણે નરકાનુપૂર્વીનો ઉદય ન હોવાથી ૬૯ પ્રકૃતિ ઉદયમાં હોય..

વૃત્તૌ) વંશાદિષટ્પૃથ્વીષુ ઘર્માવત્ ષટ્સપ્તતિઃ ઉદયયોગ્યા, અસંયતે નારકાનુપૂર્વદયો નહિ, પ્રાગ્બદ્ધનરકાયુષ્કસ્યાપિ સમ્યગ્દષ્ટેસ્ત્રાનુત્પત્તેઃ ।' -જીવતત્ત્વપ્રદીપિકા ગોમ્મટસારવૃત્તિઃ (કર્મકાण्डે શ્લો० ૨૧૩ -વૃત્તૌ) ।

'ક્ષાયિકસમ્યગ્દષ્ટિઃ પ્રથમનરકં યાવદ્ ગચ્છતિ ।' પ્રેમગુણાવૃત્તિઃ (કર્મપ્ર० ઉપશમના. શ્લો० ૩૨ -વૃત્તૌ)

* 'કેષાઞ્ચિન્મતેન ક્ષાયિકસમ્યગ્દષ્ટયો તૃતીયપૃથિવ્યાં ગચ્છન્તીતિ ।'

- પञ्चसङ्ग्र० સ્વોપજ્ઞવૃત્તૌ શ્લો० ૩૧ ।

★ 'મંતે ! રયણપ્પભાણુ પુઢવી... કિં સમ્મદિઢ્ઢી નેરતિયા ઉવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! સમ્મદિઢ્ઢીવિ નેરઙ્ગયા ઉવવજ્જંતિ... એવં સક્કરપભાણુ વિ, એવં જાવ તમાણુ વિ ।'

- ભગવતી શતક ૧૩, ઉદ્દે० ૧, પ્ર० ૧૫-૧૭ ।

'વિરાધિતસમ્યક્ત્વો હિ ષષ્ટપૃથ્વી યાવદ્ ગૃહીતેનાપિ સમ્યક્ત્વેન સૈદ્ધાન્તિકમતેન કશ્ચિ-દુત્પદ્યતે ।' - વિશેષાવશ્યકભાષ્યે (શ્લો० ૪૩૦-વૃત્તૌ) ।

◆ પ્રથમનરકમાં ઉદયચત્ર * ◆

સં.	ગુણઠાણું	પ્રકૃતિઓ	અનુદય	વિચ્છેદ	પુનરુદય
	ઓઘથી	૭૬	—	૪૬	—
૧	મિથ્યાત્વ	૭૪	મિશ્રદ્વિક	—	—
૨	સાસ્વાદન	૭૨	નરકાનુપૂર્વી	મિથ્યાત્વ	—
૩	મિશ્ર	૬૮	—	અનંતાનુબંધીયતુષ્ક	મિશ્રમોહનીય
૪	અવિરત	૭૦	—	મિશ્રમોહનીય	સમ્યક્ત્વમોહ નરકાનુપૂર્વી

◆ શર્કરાપ્રભાદિ ૬ નરકમાં ઉદયચત્ર * ◆

સં.	ગુણઠાણું	પ્રકૃતિઓ	અનુદય	વિચ્છેદ	પુનરુદય
	ઓઘથી+૧-૩	← રત્નપ્રભાની જેમ →			
૪	અવિરત	૬૮	—	મિશ્રમોહનીય	સમ્યક્ત્વમોહનીય*

આ પ્રમાણે નરકગતિમાર્ગણામાં સામાન્યથી અને વિશેષથી કર્મપ્રકૃતિઓના ઉદયને કહીને, હવે તિર્યચગતિમાર્ગણામાં ઉદયસ્વામિત્વને જણાવવા કહે છે-

◆ તિર્યચગતિમાર્ગણામાં ઉદયસ્વામિત્વ ◆

તિર્યચગતિમાર્ગણામાં ૧૨૨ પ્રકૃતિમાંથી વૈક્રિયદ્વિક, નરકત્રિક, દેવત્રિક, મનુષ્યત્રિક, ઉચ્ચગોત્ર, જિનનામ અને આહારદ્વિક... એમ કુલ ૧૫ પ્રકૃતિ વિના ૧૦૭ પ્રકૃતિઓ ઓઘથી ઉદયમાં હોય છે.

◆ હેતુગવેષણા ◆

★ વૈક્રિયદ્વિકનો ઉદય દેવ-નારકોને જ હોય છે, બીજાને નહીં. જો કે વૈક્રિયલબ્ધિવાળા તિર્યચોને વૈક્રિય શરીર બનાવતી વખતે વૈક્રિયદ્વિકનો ઉદય હોઈ શકે, પણ અહીં ભવધારણીય શરીરની જ વિવક્ષા કરી હોવાથી તે ઉત્તરવૈક્રિયશરીર ન લેવાય.

★ તિર્યચોને તિર્યચગતિ, તિર્યચાનુપૂર્વી અને તિર્યચાયુષ્યનો જ ઉદય

* કેટલાક આચાર્યોના મતે આ યંત્ર બીજી - ત્રીજી નરકમાં પણ સમજવું અને સિદ્ધાંતમતે છેક છઠ્ઠી નરક સુધી સમજવું..

● કેટલાક આચાર્યોના મતે આ યંત્ર ચોથી વગેરે નરકોમાં કહેવું અને સિદ્ધાંતમતે માત્ર સાતમી નરકમાં જ કહેવું.

હોય, એટલે તે સિવાયના નરકત્રિક, દેવત્રિક અને મનુષ્યત્રિકનો અહીં ઉદયવિસ્થેદ કલ્પો.

★ તિર્યચોને ભવસ્વભાવે જ નીચગોત્રનો ઉદય હોય છે★, એટલે ઉચ્ચગોત્રનો અહીં ઉદયવિસ્થેદ કલ્પો.

★ જિનનામકર્મનો ઉદય તેરમે-ચૌદમે ગુણઠાણે હોય અને આહારકદ્ધિકનો ઉદય પ્રમતાદિ ગુણઠાણે હોય.. હવે તે ગુણઠાણા તો તિર્યચોને હોતા નથી, એટલે તે પ્રકૃતિઓનો અહીં ઉદયવિસ્થેદ કલ્પો...

આ પ્રમાણે ઓઘથી તિર્યચગતિમાર્ગણામાં ૧૦૭ કર્મપ્રકૃતિઓના ઉદયને કહીને, હવે ૧ થી ૫ ગુણઠાણે કર્મપ્રકૃતિના ઉદયને જણાવતાં કહે છે-

તિરિં મીસદુગ વિણા, મિચ્છમ્મિ ય પળજુઅસયં સાસાણે ।

સુહમચઝગમિચ્છ વિણા, મીસે ઙ્ગનવઙ્ મીસજુઆ ॥ ૧ ॥

વિગલપળગઅળતિરિયાણુપુવ્વિ, વિણુ સમ્મ-આણુપુવ્વિજુઆ ।

અજયે દુળવઙ્ મીસં, વિણુ દેસે દુહગસગપુવ્વિ ॥ ૧૦ ॥

તિરશ્ચિ મિશ્રદ્ધિકં વિના, મિથ્યાત્વે ચ પચ્ચયુત્તશતં સાસ્વાદને ।

સૂક્ષ્મચતુષ્કમિથ્યાત્વે વિના, મિશ્ર એકનવતિર્મિશ્રયુતા ॥ ૧ ॥

વિકલપચ્ચકમનન્તાનુબન્ધિ-તિર્યગાનુપૂર્વ્યો, વિના સમ્યક્ત્વાનુપૂર્વીયુતા ।

અયત્તે દ્વિનવતિર્મિશ્રં, વિના દૌર્ભાગ્યસપ્તકાનુપૂર્વ્યો ॥ ૧૦ ॥

ગાથાર્થ : તિર્યચગતિમાર્ગણામાં મિથ્યાત્વગુણઠાણે મિશ્રદ્ધિક વિના ૧૦૫ પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં હોય.. સાસ્વાદને સૂક્ષ્મચતુષ્ક અને મિથ્યાત્વ વિના ૧૦૦ પ્રકૃતિઓ.. તેમાંથી મિશ્રગુણઠાણે વિકલેન્દ્રિયપંચક, અનંતાનુબંધીચતુષ્ક, અને તિર્યચાનુપૂર્વી છોડીને અને મિશ્રમોહનીય ઉમેરીને ૯૧ પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં હોય. તેમાં અવિરતગુણઠાણે સમ્યક્ત્વમોહનીય અને તિર્યચાનુપૂર્વી ઉમેરીને અને મિશ્રમોહનીયને છોડીને ૯૨ પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં હોય અને દેશવિરતગુણઠાણે દૌર્ભાગ્યસપ્તક અને તિર્યચાનુપૂર્વી વિના * ૮૪ પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં હોય. (૯-૧૦)

વિવેચન : તિર્યચગતિમાર્ગણામાં ૫ ગુણઠાણા હોય છે.

★ આ વાતની સાબિતી પૂર્વે જ કરી દીધી છે, જુઓ પેજ નં. ૯.

* 'વિણુ ચુલસી' એ ૧૧મી ગાથામાં રહેલ પદનું અહીં જોડાણ કરવું.

(૧) તેમાં ઓઘે કહેલ ૧૦૭ પ્રકૃતિમાંથી મિથ્યાત્વગુણઠાણે મિશ્રમોહનીય અને સમ્યક્ત્વમોહનીયરૂપ બે પ્રકૃતિઓનો અનુદય કહેવો, કારણ કે મિશ્રમોહનીયનો ત્રીજા ગુણઠાણે અને સમ્યક્ત્વમોહનીયનો ચોથાદિ ગુણઠાણે ઉદય હોય છે. એટલે અહીં ૧૦૫ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય.

(૨) તેમાંથી સૂક્ષ્મ, અપર્યાપ્ત, સાધારણ, આતપ (=સૂક્ષ્મચતુષ્ઠ) અને મિથ્યાત્વ... એ ૫ પ્રકૃતિઓનો ઉદયવિચ્છેદ કરી સાસ્વાદને ૧૦૦ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો..

ભાવના : સૂક્ષ્મનામકર્મનો ઉદય સૂક્ષ્મ-એકેન્દ્રિયમાં હોય, અપર્યાપ્ત-નામકર્મનો ઉદય લબ્ધ્યપર્યાપ્ત જીવોમાં હોય.. સાધારણ નામકર્મનો ઉદય અનંત વનસ્પતિકાયમાં હોય અને આતપનામકર્મનો ઉદય બાદર પર્યાપ્ત પૃથ્વીકાયમાં હોય.. હવે સૂક્ષ્મ-એકેન્દ્રિયાદિમાં રહેલો જીવ કદી સાસ્વાદન પામતો જ નથી અને પૂર્વપ્રતિપન્ન સાસ્વાદનવાળો જીવ કદી ત્યાં ઉત્પન્ન થતો જ નથી. એટલે સાસ્વાદનગુણઠાણે તે બધા જીવપ્રાયોગ્ય કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય ન જ હોય.

પ્રશ્ન : પૂર્વપ્રતિપન્ન* સાસ્વાદનવાળો જીવ બાદર પર્યાપ્ત પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પન્ન થઈ શકે છે અને તેવી પૃથ્વીકાયમાં તો આતપનો ઉદય માન્યો છે જ. તો બીજે ગુણઠાણે આતપનો ઉદય કેમ ન ઘટે ?

ઉત્તર : જુઓ - તે જીવો શરીરપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થયા પૂર્વે જ સાસ્વાદનગુણઠાણું ❖ વમી દે છે, એટલે શરીરપર્યાપ્તિ પછી તો તે ગુણઠાણાનું અસ્તિત્વ જ નથી રહેતું. જ્યારે આતપ નામકર્મનો ઉદય તો શરીરપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થયા પછી જ હોય છે ❖, એટલે સાસ્વાદનગુણઠાણે આતપ નામકર્મનો ઉદય સંગત થાય નહીં.

* પૂર્વભવમાં જેણે સાસ્વાદન પામ્યું હોય અને એ સાસ્વાદન જે જીવ પરભવમાં પણ સાથે લઈ જવાનો હોય, તે અહીં પૂર્વપ્રતિપન્ન સાસ્વાદનવાળો જીવ સમજવો. આ જીવ મરીને એકેન્દ્રિયમાં જાય તો ત્યાં પણ સાસ્વાદન-ગુણઠાણું હોય.

❖ સાસ્વાદનગુણઠાણાનો કાળ ઉત્કૃષ્ટથી પણ ૬ આવલિકા જેટલો જ છે, એટલે શરીરપર્યાપ્તિ પૂર્વે તો તેનો કાળ પૂરો થઈ જ જાય..

◆ ‘બાદરપુઢવિકાતિતો પજ્જત્તગો આતવણામાએ ડદીરગો ।’

-કર્મપ્ર૦ શ્લો૦ ૧૩ - ચૂર્ણો ડદીરણા૦ ।

‘તતઃ કાલં કૃત્વા બાદરપૃથ્વીકાયિકેષુ મધ્યે સમુત્પદ્યતે, સમુત્પન્નશ્ચ સન્ શરીરપર્યાપ્ત્યા પર્યાપ્ત આતપનામોદયે વર્તમાનસ્તદુદીરયતિ ।’ -પંચસંગ્રહવૃત્તિઃ ડદીરણા૦ શ્લો૦ ૩૦ ।

મિથ્યાત્વનો ઉદય તો પહેલે ગુણઠાણે જ હોય. એટલે ૧૦૫ માંથી આ ૫ પ્રકૃતિઓ નીકાળી સાસ્વાદનગુણઠાણે ૧૦૦ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય..

(૩) તેમાંથી મિશ્રગુણઠાણે (વિકલપંચક=) વિકલેન્દ્રિયત્રિક, એકેન્દ્રિય, સ્થાવર, અનંતાનુબંધીયતુષ્ક અને તિર્યયાનુપૂર્વી... એ ૧૦ પ્રકૃતિઓ નીકાળીને અને મિશ્રમોહનીય ઉમેરીને ૯૧ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો.

ભાવના :

★ વિકલપંચક યથાસંભવ એકેન્દ્રિય-વિકલેન્દ્રિયોને ઉદયમાં હોય છે અને એકેન્દ્રિય-વિકલેન્દ્રિયોને તો પહેલું-બીજું ગુણઠાણું જ હોય, એટલે અહીં તેમના પ્રાયોગ્ય પાંચ પ્રકૃતિઓનો ઉદયવિચ્છેદ થાય.

★ અનંતાનુબંધીયતુષ્કનો ઉદય પહેલે-બીજે ગુણઠાણે જ હોય, ત્રીજાદિ ગુણઠાણે નહીં.

★ મિશ્રગુણઠાણે કોઈપણ જીવ મરતો નથી, એટલે અહીં તિર્યયાનુપૂર્વીનો ઉદય ઘટી શકે નહીં (તિર્યયાનુપૂર્વીનો ઉદય તો મરીને વિગ્રહગતિથી તિર્યચમાં જનાર જીવને હોય છે.)

★ ત્રીજે ગુણઠાણે મિશ્રમોહનીયનો અવશ્ય ઉદય હોય છે.

(૪) અવિરતગુણઠાણે ૯૧માંથી મિશ્રમોહનીયનો ઉદયવિચ્છેદ કરવો અને સમ્યક્ત્વમોહનીય તથા તિર્યયાનુપૂર્વીનો પુનરુદય કહેવો.. એટલે અહીં ૯૨ કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉદય થાય.

ભાવના : (ક) ક્ષાયોપશમિક સમ્યગ્દષ્ટિ જીવને સમ્યક્ત્વમોહનીયનો અવશ્ય ઉદય હોય છે, (ખ) જે જીવ સમ્યક્ત્વ લઈને વિગ્રહગતિથી તિર્યચગતિમાં ઉત્પન્ન થાય★, તે જીવને ઉદેશીને ચોથે ગુણઠાણે તિર્યયાનુપૂર્વીનો ઉદય નિર્બાધ ઘટી શકે, અને (ઘ) ચોથે ગુણઠાણે મિશ્રમોહનીયનો ઉદય ન હોય.

(૫) તેમાંથી દેશવિરતગુણઠાણે દૌર્ભાગ્યસપ્તક (=દુર્ભગ, અનાદેય,

‘સમાપ્તે ચ શરીરે તત્રાતપનામોદયો ભવતિ ।’

—બૃહત્કર્મસ્તવવૃત્તિ: શ્લો० ૨૫ ગોવિન્દગણિકૃતા ।

★ જીવનું સમ્યક્ત્વ સાથે તિર્યચગતિમાં ગમન નિર્બાધ થઈ શકે છે, એ વાતની સાબિતી ઉદયસ્વામિત્વની સંસ્કૃતવૃત્તિમાં વિસ્તારથી કરવામાં આવી છે. જિજ્ઞાસુઓને ત્યાંથી જોવાની ભલામણ...

અપયશ, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાયચતુષ્ક) અને તિર્યયાનુપૂર્વી એ ૮ પ્રકૃતિ વિના ૮૪ કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય છે.

ભાવના : દેશવિરતિ ગુણસંપન્ન તિર્યચ અથવા મનુષ્યોને ગુણપ્રત્યયે જ દુર્ભગાદિ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોતો નથી અને બીજા કષાયનો ઉદય તો ચોથા ગુણઠાણા સુધી જ હોય છે, એટલે અહીં તેઓનો ઉચ્છેદ કર્યો. આનુપૂર્વીનો ઉદય નિયમા અપાન્તરાલ ગતિમાં જ હોય અને ત્યારે પહેલું, બીજું કે ચોથું ગુણઠાણું જ હોય, એટલે અહીં તિર્યયાનુપૂર્વીનો પણ વિચ્છેદ કર્યો.

◆ તિર્યચગતિમાર્ગણામાં ઉદયચંત્ર ◆

સં.	ગુણઠાણું	પ્રકૃતિઓ	અનુદય	વિચ્છેદ	પુનરુદય
	ઓઘથી	૧૦૭	—	વૈક્રિય-એકાદશ, ઉચ્ચચતુષ્ક	—
૧	મિથ્યાત્વ	૧૦૫	મિશ્રદ્વિક	—	—
૨	સાસ્વાદન	૧૦૦	—	સૂક્ષ્મચતુષ્ક-મિથ્યાત્વ	—
૩	મિશ્ર	૯૧	તિર્યયાનુપૂર્વી	વિકલેન્દ્રિયપંચક, અનંતાનુબંધી ચતુષ્ક..	મિશ્રમોહનીય
૪	અવિરત	૯૨	—	મિશ્રમોહનીય	સમ્યક્ત્વમોહનીય તિર્યયાનુપૂર્વી
૫	દેશવિરત	૮૪	—	દુર્ભગસપ્તક, તિર્યયાનુપૂર્વી	—

આ પ્રમાણે ઓઘથી અને ગુણઠાણા પ્રમાણે તિર્યચગતિમાર્ગણામાં સામાન્યથી કર્મપ્રકૃતિના ઉદયને કહીને, હવે લબ્ધ્યપર્યાપ્ત તિર્યચોમાં વિશેષથી કર્મપ્રકૃતિના ઉદયને કહે છે—

◆ લબ્ધ્યપર્યાપ્ત તિર્યચગતિમાર્ગણા ◆

વિણુ ચુલસી તિરિઓહા, મોત્તું આયવદુ થીઅડ પજ્જ ચડ ।

મજ્ઝાગિઈ છેવટ્ઠ-રહિયં સંઘયણપણગં ચ ॥ ૧૧ ॥

વિના ચતુરણીતિસ્તિર્યગોઘાત્, મુક્ત્વાડડતપદ્વિકં સ્વચ્છકં પર્યાપ્તં ચતસ્રઃ ।

મધ્યાકૃતીઃ સેવાર્તરહિતં સંહનનપચ્ચકચ્ચ ॥ ૧૧ ॥

પરાઘાય-મીસ-કુખગઈ-દુગં અપજ્જતિરિયમ્મિ ઇગાસીઈ ।

વિક્કિયઅડતિરિયતિગ-અપજ્જૂણવિગલદસગહીણં ॥ ૧૨ ॥

પરાઘાતમિશ્રકુલગતિદ્વિકમપર્યાપ્તિરશ્ચેકાશીતિઃ ।

વૈક્રિયાષ્ટકતિર્યકૃત્રિકાપર્યાપ્તોનવિકલેન્દ્રિયદશકહીનમ્ ॥ ૧૨ ॥

ગાથાર્થ : તિર્યચોને દેશવિરતિ ગુણઠાણે ૮૪ પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં હોય.. લબ્ધ્યપર્યાપ્ત તિર્યચમાં, તિર્યચોને ઓઘથી કહેલ ૧૦૭માંથી આતપદ્વિક, સ્ત્રીઅષ્ટક, પર્યાપ્ત, મધ્યાકૃતિયતુષ્ક, સંહનનપંચક, પરાઘાતદ્વિક, મિશ્રદ્વિક અને વિહાયો-ગતિદ્વિક... એ ૨૬ પ્રકૃતિઓ બાદ કરતાં ૮૧ કર્મપ્રકૃતિઓ ઉદયમાં હોય... અને વૈક્રિયાષ્ટક, તિર્યચત્રિક, અપર્યાપ્તને છોડીને વિકલેન્દ્રિયદશક.. એ ૨૦ પ્રકૃતિઓ છોડીને ^૦મનુષ્યગતિમાર્ગણામાં ૧૦૨ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય. (૧૧-૧૨)

વિવેચન : લબ્ધ્યપર્યાપ્ત તિર્યચગતિમાં સામાન્યથી તિર્યચગતિમાં ઓઘે જે ૧૦૭ પ્રકૃતિઓ કહેવાઈ હતી, તેમાંથી આતપ - ઉદ્યોત, સ્ત્રીઅષ્ટક(=સ્ત્રીવેદ, પુરુષવેદ, સમયતુરસસંસ્થાન, સુભગ, સુસ્વર, આદેય, યશ, શુભવિહાયોગતિ) પર્યાપ્તનામ, મધ્યમ ૪ સંસ્થાન, પહેલા ૫ સંઘયણ, પરાઘાત - ઉચ્ચવાસ, મિશ્રમોહનીય - સમ્યક્ત્વમોહનીય, કુખગતિ - દુઃસ્વર... એમ કુલ ૨૬ પ્રકૃતિઓ નીકાળીને ઓઘે અને મિથ્યાત્વગુણઠાણે ૮૧ કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો..

હવે જે પ્રકૃતિઓનું વર્જન કર્યું છે, તેના કારણો વિચારાય છે -

❖ કારણગવેષણા ❖

★ આતપનામકર્મનો ઉદય લબ્ધિપર્યાપ્ત બાદર પૃથ્વીકાયિકોને જ હોય*, લબ્ધ્યપર્યાપ્ત જીવોને નહીં.

★ ઉદ્યોતનામકર્મનો ઉદય પણ લબ્ધિપર્યાપ્ત જીવોને જ હોય છે[❖], એટલે લબ્ધ્યપર્યાપ્ત જીવોને તેનો ઉદયવિચ્છેદ યોગ્ય જ છે..

 ૦ ૧૩ મી ગાથામાં રહેલ 'મણુએ દુસયં = મનુષ્યગતિમાં ૧૦૨' એ પદનું જોડાણ અહીં કરવાનું છે.

* 'બાદરપુઢવિકાતિતો પજ્જત્તગો આતવણામાએ ઉદીરગો ।'

- કર્મપ્રં ચૂર્ણોં શ્લો ૧૩ - ઉદીરણાં ।

❖ 'ઉજ્જોઅણામાએ પજ્જત્તિરિરિત્તિ ।' - કર્મપ્રં ચૂર્ણોં ૧૩ - ઉદીરણાં ।

★ લબ્ધ્યપર્યાપ્તિ બધા જીવો નિયમા નપુંસક જ હોય છે* , એટલે સ્ત્રી-પુરુષવેદનો અહીં ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો.

★ લબ્ધ્યપર્યાપ્તિ બધા જીવોને યથાસંભવ છેલ્લા સંઘયણ અને છેલ્લા સંસ્થાનનો જ ઉદય હોય* છે, એટલે તે સિવાયના પહેલા પ સંઘયણ-સંસ્થાનનો અહીં ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો. (એકેન્દ્રિયોને સંઘયણ જ હોતું નથી, એટલે જે લબ્ધ્યપર્યાપ્તિ જીવોને સંઘયણ હોય, તેમને છેલ્લું સંઘયણ જ હોય એમ સમજવું. એ વાત દર્શાવવા જ 'યથાસંભવ' પદનો નિર્દેશ કર્યો છે.)

★ સુભગ, આદેય અને યશનામ એ ત્રણે પ્રકૃતિઓનો ઉદય લબ્ધિપર્યાપ્તિ જીવોને જ હોય છે. એટલે સપ્તતિકા નામના ગ્રંથમાં, લબ્ધ્યપર્યાપ્તિ જીવસ્થાનકો સંબંધી નામકર્મના બે ઉદયસ્થાનકોમાં સુભગાદિ ત્રણ પ્રકૃતિઓનો ઉદય નથી* કહ્યો.

★ પરાઘાત, શુભવિહાયોગતિ અને અશુભવિહાયોગતિરૂપ ત્રણ પ્રકૃતિઓનો... સુસ્વર - દુઃસ્વર બે પ્રકૃતિઓનો.. અને ઉચ્ચ્વાસ નામકર્મનો અનુક્રમે શરીર, ભાષા અને શ્વાસોચ્ચ્વાસ પર્યાપ્તિ પછી પણ લબ્ધિપર્યાપ્તિ જીવોને જ ઉદય હોય છે*, લબ્ધ્યપર્યાપ્તિ જીવોને નહીં (એટલે લબ્ધ્યપર્યાપ્તિ જીવોને શરીરાદિ પર્યાપ્તિ પૂર્ણ થયા પછી પણ તે તે પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોતો નથી.)

※ 'લદ્ધિપજ્જતીએ અપજ્જત્તગા સવ્વે ણપુંસગા।' - બન્ધશતકચૂર્ણો શ્લો. ૫ ।

'લબ્ધ્યપર્યાપ્તકસ્ય સર્વસ્ય નપુંસકત્વાત્' - નવ્યષડશીતિવૃત્તિ: શ્લો. ૧૮ ।

'તેડપુણસંઢજુદા' - ગોમ્મટસારે કર્મકાણ્ડે શ્લો. ૨૧૬

'લબ્ધ્યપર્યાપ્ત: સર્વોઽપિ નપુંસક એવ' - બન્ધશતકટિપ્પને શ્લો. ૭ ।

※ 'ઇયરે હુંડં છેવદ્ગં તુ વિગલા અપજ્જતા।' - પચ્ચસંડ્ગહે ઉદીરણાં શ્લો. ૧૨ ।

'ઈર્ગિદિતા વિર્ગલિંદિતા ગેરતિગા સગલતિરિયણરેસુ વિ અપ્પજ્જતા એતે સવ્વે સરીરથ્થા હુંડસંઠાણસસ ઉદીરગા...તિરિક્ખેસુ જે તસકાઝ્યા વિર્ગલિંદિતા, સગલતિરિયણરેસુ વિ જે અપજ્જત્તગા, એતે સવ્વે સેવદ્દસંઘયણસસ ઉદીરગા।' - કર્મપ્ર. ચૂર્ણો શ્લો. ૧૧ ઉદીરણાં ।

※ જુઓ સપ્તતિકા - શ્લો. ૩૭-૩૮ વૃત્તિ..

❖ એટલે જ સપ્તતિકા ગ્રંથમાં, લબ્ધ્યપર્યાપ્તિ પ્રાયોગ્ય નામકર્મનાં ઉદયસ્થાનમાં પરાઘાતાદિ ત્રણ પ્રકૃતિનો ઉદય કહ્યો નથી. જુઓ સપ્તતિકા શ્લો. ૩૭-૩૮ ની વૃત્તિ..

★ લબ્ધ્યપર્યાપ્ત જીવો નિયમા મિથ્યાદૃષ્ટિ જ હોય*, એટલે તેઓને મિશ્રમોહનીય અને સમ્યક્ત્વમોહનીયનો ઉદય ન હોય, કારણ કે તેઓનો ઉદય તો અનુક્રમે ત્રીજા અને ચોથાદિ ગુણઠાણે હોય છે.

પ્રશ્ન : તમે ૮૧ પ્રકૃતિમાં થીણદ્વિત્રિકનો પણ ઉદય માન્યો છે, પણ લબ્ધ્યપર્યાપ્ત જીવોને થીણદ્વિત્રિકનો ઉદય હોય ?

ઉત્તર : હા, કારણ કે થીણદ્વિત્રિકનો ઉદય શરીરપર્યાપ્તિ પછી હોય છે, એવું કર્મપ્રકૃતિ વગેરે ગ્રંથોમાં જણાવ્યું* છે. હવે લબ્ધ્યપર્યાપ્ત જીવો શરીરપર્યાપ્તિ પછી યાવત્ ઈન્દ્રિયપર્યાપ્તિ તો પૂર્ણ કરે જ છે. એટલે ત્યારે તેઓને થીણદ્વિત્રિકનો ઉદય હોવામાં કોઈ બાધ❖ નથી.

આ પ્રમાણે તિર્યચગતિમાર્ગણામાં કહેલ ૧૦૭ પ્રકૃતિમાંથી આતપાદિ- ૨૬ પ્રકૃતિઓ નીકાળીને, લબ્ધ્યપર્યાપ્ત તિર્યચગતિમાર્ગણામાં ઓઘે અને મિથ્યાત્વગુણઠાણે ૮૧ કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો.

❖ લબ્ધ્યપર્યાપ્ત તિર્યચમાં ઉદયચન્દ્ર ❖

સં.	ગુણઠાણું	પ્રકૃતિઓ	તિર્યચની ઓઘપ્રાયોગ્ય ૧૦૭માંથી વિચ્છેદ
	ઓઘથી	૮૧	આતપદ્વિક + સ્ત્રીઅષ્ટક + પર્યાપ્ત + મધ્યાકૃતિયતુષ્ક + સંહનનપંચક + પરાધાતદ્વિક + મિશ્રદ્વિક + વિહાયોગતિદ્વિક
૧	મિથ્યાત્વ	૮૧	ઓઘની જેમ

આમ તિર્યચગતિમાં કર્મપ્રકૃતિના ઉદયને કહીને, હવે મનુષ્યગતિમાં તેને જણાવવા કહે છે -

❖ મનુષ્યગતિમાર્ગણામાં ઉદયસ્વામિત્વ ❖

મનુષ્યગતિમાર્ગણામાં ૧૨૨ પ્રકૃતિમાંથી વૈકિયઅષ્ટક (=વૈકિયદ્વિક, નરકત્રિક, દેવત્રિક) તિર્યચત્રિક, અપર્યાપ્તને છોડીને વિકલેન્દ્રિયદશક; અર્થાત્

* 'લબ્ધ્યપર્યાપ્તસ્તુ મિથ્યાદૃગેવ ।' - બન્ધશતકટિપ્પને શ્લો ૭ ।

* 'ગિદ્વાપણગસ્સ સરીરપજ્જત્તીએ પજ્જત્તસ્સ અણંતરે સમતે આઢત્તં ગિદ્વાદિપણગસ્સ ઉદય એવ ભવતીતિ જાવ ઈંદિયપજ્જત્તીચરિમસમતો તાવ, (પરે) દોવિ ઉદત્તો ઉદીરણા ય ભવતિ ।' કર્મપ્ર૦ ચૂળોં ઉદયાધિકારે શ્લો ૨ ।

❖ આ વાતની અનેક શાસ્ત્રપાઠો દ્વારા સતર્કસિદ્ધિ ઉદયસ્વામિત્વ પરની સંસ્કૃતટીકામાં વિસ્તારથી કરી છે અને ત્યાં, જે આચાર્યો લબ્ધ્યપર્યાપ્ત જીવોમાં થીણદ્વિત્રિકનો ઉદય નથી માનતા, તેમનાં મતોનું પણ નિરૂપણ કર્યું છે. જિજ્ઞાસુઓને ત્યાંથી જોવાની ભલામણ..

વિકલેન્દ્રિયત્રિક + એકેન્દ્રિય + સ્થાવર + સૂક્ષ્મ + અપર્યાપ્ત + સાધારણ + આતપ + ઉદ્યોત = વિકલેન્દ્રિયદશક, તેમાંથી અપર્યાપ્તને છોડીને ૯ પ્રકૃતિઓ... એમ ૨૦ પ્રકૃતિઓ છોડીને, ઓઘે ૧૦૨ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય છે.

❖ તર્કસંલોક ❖

★ વૈક્રિયદ્વિકનો ઉદય ભવધારણીય શરીરને લઈને દેવ-નારકોને જ હોય છે.. આગમમાં જે વિષ્ણુકુમાર - સ્થૂલભદ્રસ્વામી વગેરેને વૈક્રિયદ્વિકનો ઉદય સંભળાય છે, તે ઉત્તરવૈક્રિય શરીરને લઈને કહ્યો હોવાથી અહીં તેની વિવક્ષા નથી (અહીં ભવધારણીય શરીરની વિવક્ષા છે.) એટલે જ અહીં વૈક્રિયદ્વિકનો ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો.

★ નરકત્રિક અને દેવત્રિકનો ઉદય અનુક્રમે નરકગતિ અને દેવગતિમાં જ હોય છે, એટલે અહીં તેઓનો ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો.

★ તિર્યચત્રિક, જાતિયતુષ્ક, સ્થાવર, સૂક્ષ્મ, સાધારણ અને આતપ - એ ૧૧ કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉદય માત્ર તિર્યચગતિમાં જ હોય છે, એટલે અહીં તેઓનો ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો.

★ ઉદ્યોત નામકર્મનો ઉદય સામાન્યથી તિર્યચગતિમાં જ હોય છે, એટલે મનુષ્યગતિમાં તેનો ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો.

પ્રશ્ન : વૈક્રિયશરીરવાળા સાધુઓને તો ઉદ્યોતનો ઉદય હોય છે જ★, તો તેને લઈને મનુષ્યગતિમાં ઉદ્યોતનો ઉદય કેમ ન ઘટે ?

ઉત્તર : મનુષ્યમાં જે વૈક્રિય શરીર બનાવાય છે, તે અત્યંત અલ્પકાલીન હોય છે. તેથી અહીં તેની વિવક્ષા જ કરી નથી અને એટલે જ તેવા શરીરમાં ઉદ્યોતનો ઉદય હોવા છતાં પણ અહીં તેનો ઉલ્લેખ કર્યો નથી.

પ્રશ્ન : તમે મનુષ્યગતિમાર્ગશામાં આહારકશરીરીની તો વિવક્ષા કરી છે જ, તો તેની સાથે સંલગ્નપણે રહેલ* ઉદ્યોતના ઉદયની વિવક્ષા પણ કરવી જ જોઈએ ને ?

ઉત્તર : સાંભળો - અમારા પૂર્વાચાર્યો વડે કર્મસ્તવ વગેરે ગ્રંથમાં છઠ્ઠા

★ 'ઉત્તરદેહે ય દેવજઈ' -ઈતિ કર્મપ્ર૦ ડરીરણા૦ શ્લો૦ ૧૩ ।

* '...ઉત્તરતનવો વૈક્રિયશરીરિણ આહારકશરીરિણશ્ચ....એતે સર્વે૦પિ ઉદ્યોતસ્યોદીરકાઃ ।'

- પદ્મસહ્દ્રગ્રહસ્વોપજ્ઞવૃત્તૌ શ્લો૦ ૧૪ ડરીરણા૦ ।

ગુણઠાણે આહારદ્વિકનો ઉદય કહેવા છતાં પણ ઉદ્યોત નામકર્મનો ઉદય કહ્યો નથી, એટલે અમારા વડે પણ તે જ રસ્તો અપનાવાયો..

તેવી વિવક્ષા ન કરવામાં પૂર્વાચાર્યોનું એ પણ કારણ હોઈ શકે કે, આહારકદ્વિકનો ઉદય તો માત્ર મનુષ્યગતિમાં જ હોય છે.. જ્યારે ઉદ્યોતનો ઉદય તો મુખ્યરૂપે તિર્યચગતિમાં જ હોય છે અને મુખ્યપણાને લઈને વ્યપદેશ થતો હોવાથી મનુષ્યગતિમાં તેની વિવક્ષા ન કરાય એ ઉચિત જ છે.

બહુશ્રુતો આ વિશે બીજા પણ કારણો વિચારે..

આ પ્રમાણે મનુષ્યગતિમાર્ગણામાં ઓઘે ૧૦૨ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહીને, હવે ૧૪ ગુણઠાણામાં કર્મપ્રકૃતિના ઉદયનું વર્ણન કરવા ત્રણ ગાથાઓ કહે છે –

મણુઁ દુસયં મિચ્છે, જિણપણવિણુ સત્તણવઙ્ગ સાસાણે ।

મિચ્છ-અપજ્જત્તવિણા, પણનવઙ્ગે ઁગનવઙ્ગે ય ॥ ૧૩ ॥

મીસે અણણરપુવ્વી-વિણુ મીસજુઆ દુણવઙ્ગે અજયમ્મિ ।

મીસવિણુ સમ્મપુવ્વી-સહિયા દુહગસગનિયપુવ્વી ॥ ૧૪ ॥

વિણુ દેસે તેઆસી, આહારદુગસહિયા પમત્તમ્મિ ।

ઙ્ગસી વિણા તીયકસાયા, ઓહવ્વ ઙ્ગયર-અડસું ॥ ૧૫ ॥

મનુષ્યે દ્વિશતં મિથ્યાત્વે, જિનપચ્ચકં વિના સપ્તનવતિઃ સાસ્વાદને ।

મિથ્યાત્વાપર્યાપ્તે વિના, પચ્ચનવતિરેકનવતિશ્ચ ॥ ૧૩ ॥

મિશ્રેઙ્ગ-નરાનુપૂર્વો વિના મિશ્રયુતા દ્વિનવતિરયતે ।

મિશ્રં વિના સમ્યક્ત્વાનુપૂર્વો-સહિતા દૌર્ભાગ્યસપ્તકનીચપૂર્વોઃ ॥ ૧૪ ॥

વિના દેશે ત્ર્યશીતિ-રાહારકદ્વિકસહિતા પ્રમત્તે ।

ઁકાશીતિવિના તૃતીયકષાયાન્, ઓઘવદિતરાષ્ટસુ ॥ ૧૫ ॥

ગાથાર્થ : મનુષ્યગતિમાં ૧૦૨ પ્રકૃતિઓ.. તેમાંથી મિથ્યાત્વે જિનપંચક વિના ૯૭ પ્રકૃતિઓ.. તેમાંથી સાસ્વાદને મિથ્યાત્વ અને અપર્યાપ્ત વિના ૯૫ પ્રકૃતિઓ.. તેમાંથી મિશ્રગુણઠાણે અનંતાં ૪ અને મનુષ્યાનુપૂર્વી વિના તથા મિશ્રમોહનીયના ઉદય સાથે ૯૧ પ્રકૃતિઓ.. તેમાંથી અવિરતગુણઠાણે મિશ્રમોહનીય વિના અને સમ્યક્ત્વમોહનીય તથા મનુષ્યાનુપૂર્વી સાથે ૯૨ પ્રકૃતિઓ ઉદય હોય.. તેમાંથી દૌર્ભાગ્યસપ્તક, નીચગોત્ર અને મનુષ્યાનુપૂર્વી એ ૯ પ્રકૃતિ વિના

દેશવિરતગુણઠાણે ૮૩ કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય.. તેમાંથી પ્રમત્તગુણઠાણે પ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાયચતુષ્ક વિના અને આહારકદ્ધિક સાથે ૮૧ કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય... અને સાતમા વગેરે આઠ ગુણઠાણે (કર્મસ્તવમાં કહેલ) ઓઘની જેમ કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય સમજવો... (૧૩-૧૪-૧૫)

વિવેચન : મનુષ્યગતિમાર્ગણામાં ઓઘથી ૧૦૨ કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય છે. તેમાંથી -

(૧) મિથ્યાત્વગુણઠાણે જિનનામ, આહારકદ્ધિક, મિશ્રમોહનીય અને સમ્યક્ત્વમોહનીય - એ પાંચ પ્રકૃતિ વિના ૯૭ પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં હોય છે.

ભાવના : જિનનામનો ઉદય તેરમે-ચૌદમે ગુણઠાણે હોય, આહારકદ્ધિકનો ઉદય છઠ્ઠે ગુણઠાણે હોય, મિશ્ર-સમ્યક્ત્વમોહનીયનો ઉદય અનુક્રમે ત્રીજા-ચોથાદિ ગુણઠાણે હોય, એટલે મિથ્યાત્વગુણઠાણે આ બધી કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉદય ન થાય.

(૨) તેમાંથી સાસ્વાદનગુણઠાણે મિથ્યાત્વ અને અપર્યાપ્ત - એ બે પ્રકૃતિ વિના ૯૫ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય છે. મિથ્યાત્વ પહેલે ગુણઠાણે જ હોવાથી અહીં તેનો વિચ્છેદ કર્યો અને અપર્યાપ્ત નામકર્મનો ઉદય લબ્ધ્યપર્યાપ્ત જીવોને હોય અને તે જીવો નિયમા મિથ્યાદષ્ટિ હોવાથી બીજે ગુણઠાણે તેમના પ્રાયોગ્ય અપર્યાપ્ત નામકર્મનો ઉદયવિચ્છેદ થાય.

(૩) તેમાંથી મિશ્રગુણઠાણે અનંતાનુબંધીચતુષ્ક અને મનુષ્યાનુપૂર્વી નીકાળીને તથા મિશ્રમોહનીય ઉમેરીને ૯૧ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય છે.

ભાવના : અનંતાનુબંધીચતુષ્કનો ઉદય બીજા ગુણઠાણા સુધી જ હોય, એટલે અહીં તેનો ઉદયવિચ્છેદ અને મનુષ્યાનુપૂર્વીનો ઉદય મરીને વિગ્રહગતિથી મનુષ્યમાં જનાર જીવને હોય, પણ ત્રીજે ગુણઠાણે કોઈપણ જીવ મરતો નથી, એટલે અહીં તેનો ઉદય ન થાય અને મિશ્રમોહનીયનો નિયમા ઉદય હોય.

(૪) તેમાંથી અવિરતગુણઠાણે મિશ્રમોહનીય છોડીને અને સમ્યક્ત્વ-મોહનીય + મનુષ્યાનુપૂર્વીને ઉમેરીને ૯૨ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય છે.

ભાવના : મિશ્રમોહનો ઉદય માત્ર ત્રીજા ગુણઠાણે જ થાય, એટલે અહીં તેનો વિચ્છેદ કર્યો... ક્ષાયોપશમિકસમ્યક્ત્વવાળા મનુષ્યને સમ્યક્ત્વમોહનીયનો નિયમા ઉદય હોય, એટલે અહીં તેનો પુનરુદય કહ્યો.. જે જીવ સમ્યક્ત્વ લઈને

વિગ્રહગતિથી મનુષ્યમાં જતો હોય, તે જીવને ચોથે ગુણઠાણે મનુષ્યાનુપૂર્વીનો ઉદય હોય છે, એટલે અહીં તેનો પુનરુદય કહ્યો..

વિશેષ નોંધ : સમ્યક્ત્વ સાથે મનુષ્યમાં, દેવ-નારક અને મનુષ્યો જ આવે, તિર્યચો નહીં. તેનું કારણ એ કે, તિર્યચો સમ્યક્ત્વ સાથે મરીને દેવલોકમાં જ ઉત્પન્ન થાય, એવું કાર્મગ્રન્થિકમતે સિદ્ધ થાય* છે.

(૫) ૯૨માંથી દેશવિરતગુણઠાણે દૌર્ભાગ્યસપ્તક, નીચગોત્ર અને મનુષ્યાનુપૂર્વી - એ ૯ પ્રકૃતિ વિના ૮૩ પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં હોય છે.

ભાવના : દુર્ભાગ, અનાદેય અને અપયશ - આ ત્રણ પ્રકૃતિઓ દેશવિરતોને ગુણપ્રત્યયથી જ ઉદયમાં નથી *આવતી અને અપ્રત્યાખ્યાનાવરણચતુષ્કના ઉદયમાં દેશવિરતિનો લાભ જ નથી થતો, એટલે અહીં દૌર્ભાગ્યસપ્તકનો ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો.. દેશવિરતે તિર્યચોને તિર્યચપણાનાં કારણે નીચગોત્રનો ઉદય હોવા છતાં પણ, મનુષ્યોને ગુણપ્રત્યયથી જ તેનો ઉદય હોતો *નથી. અને દેશવિરત ગુણઠાણું પરભવમાં લઈ જવાતું નથી, એટલે અહીં મનુષ્યાનુપૂર્વીનો પણ ઉદય ન હોય..

(૬) તેમાંથી પ્રમત્તગુણઠાણે પ્રત્યાખ્યાનાવરણકષાયચતુષ્કને નીકાળીને અને આહારકદ્દિક ઉમેરીને ૮૧ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય છે. પ્રત્યાખ્યાનાવરણકષાયચતુષ્કના ઉદયમાં ચારિત્રનો લાભ જ ન થાય, એટલે અહીં તેનો ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો અને છઠ્ઠે ચૌદપૂર્વીને આહારકશરીરની વિકુર્વણા થઈ શકતી હોવાથી આહારકદ્દિકનો પુનરુદય કહ્યો.

(૭-૧૪) હવેનાં પ્રમત્તાદિ આઠ ગુણઠાણે, જેમ કર્મસ્તવમાં ઓઘથી કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહ્યો, તેમ કહેવો.. એટલે અપ્રમત્તે - ૭૬, અપૂર્વકરણે- ૭૨,

★ આ વાતની સતર્ક સિદ્ધિ ઉદયસ્વામિત્વ ગ્રંથ પરની સંસ્કૃત વૃત્તિમાં વિસ્તારથી કરવામાં આવી છે, જિજ્ઞાસુઓને ત્યાંથી જોવાની ભલામણ...

✳ 'તિસ્રઃ પ્રકૃતયો દેશવિરત્યાદિષુ ગુણપ્રત્યયાદ નોદયન્તે'

-નવ્યકર્મસ્તવવૃત્તિઃ શ્લો० ૧૬

❁ 'મનુજેષુ નુ સર્વસ્ય દેશવિરતાદેર્ગુણિનો ગુણપ્રત્યયાદુચ્ચૈર્ગૌત્રમેવોદેતીતિ ઉત્તરત્ર નીચૈર્ગૌત્રદયાભાવઃ।' બૃહત્કર્મસ્તવવૃત્તૌ ગોવિન્દગણિકૃતાયામ્ (શ્લો० ૨૧ -વૃત્તૌ) ।

'દેસે તદિયકસાયા, ણીચં' - ગોમ્મટસારે કર્મકાણ્ડે શ્લો० ૩૦૦ ।

અનિવૃત્તિકરણે - ૬૬, સૂક્ષ્મસંપરાયે - ૬૦, ઉપશાંતમોહે - ૫૯, ક્ષીણમોહે - ૫૭/૫૫, સયોગીગુણઠાણે - ૪૨, અયોગીગુણઠાણે - ૧૨... અહીં બધે ભાવનાઓ કર્મસ્તવ-અનુસારે સમજવી.

◆ સામાન્યથી મનુષ્યગતિમાં ઉદયચંત્ર ◆

સં.	ગુણઠાણું	પ્રકૃતિઓ	અનુદય	વિચ્છેદ	પુનરુદય
	ઓઘથી	૧૦૨	—	વૈક્રિયાષ્ટક + તિર્યચત્રિક + અપર્યાપ્તને છોડીને વિકલદશક	—
૧	મિથ્યાત્વ	૯૭	જિનનામ + મિશ્રદ્વિક + આહારકદ્વિક	—	—
૨	સાસ્વાદન	૯૫	—	મિથ્યાત્વ + અપર્યાપ્ત	—
૩	મિશ્ર	૯૧	મનુષ્યાનુપૂર્વી	અનંતાનુબંધીચતુષ્ક	મિશ્રમોહનીય
૪	અવિરત	૯૨	—	મિશ્રમોહનીય	સમ્યક્ત્વમોહ મનુષ્યાનુપૂર્વી
૫	દેશવિરત	૯૩	—	દૌભાગ્યસપ્તક + નીચ + મનુષ્યાનુપૂર્વી	—
૬	પ્રમત્ત	૯૧	—	પ્રત્યાખ્યાનાવરણચતુષ્ક	આહારકદ્વિક
૭	અપ્રમત્ત	૭૬	—	થીણદ્વિત્રિક + આહારકદ્વિક	—
૮	અપૂર્વકરણ	૭૨	—	સમ્યક્ત્વમોહનીય + ચરમસંહનનત્રિક	—
૯	અનિવૃત્તિ.	૬૬	—	હાસ્યાદિષટ્ક	—
૧૦	સૂક્ષ્મસંપરાય	૬૦	—	વેદત્રિક + સંજવલનત્રિક	—
૧૧	ઉપશાંતમોહ	૫૯	—	સંજવલનલોભ	—
૧૨	ક્ષીણમોહ	૫૭/૫૫	—	બીજું-ત્રીજું સંઘયણ/ નિદ્રાદ્વિક	—
૧૩	સયોગી	૪૨	—	જ્ઞાનાવરણ-૫, દર્શનાવરણ-૪, અંતરાય-૫	જિનનામ
૧૪	અયોગી	૧૨	—	શરીર યોગ્ય ૩૦ પ્રકૃતિઓ	—

આ પ્રમાણે સામાન્યથી મનુષ્યગતિમાં કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહીને, હવે

લબ્ધપર્યાપ્ત મનુષ્યમાં કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય જણાવે છે—

મણુઅમ્મિ અપજ્જમ્મિ, અપજ્જતિરિવ્વ ણવરં સમણુઅતિગા ।

તિરિયતિગાપજ્જરહિય - વિગલઅટ્ટુણા ખલુ અસીઈ ॥ ૧૬ ॥

મનુષ્યેડપર્યાપ્તે, અપર્યાપ્તિરશ્ચ ઇવ નવરં સમનુષ્યત્રિકા ।

તિર્યંકિકાપર્યાપ્તરહિત - વિકલાષ્ટકોના ખલ્વશીતિઃ ॥ ૧૬ ॥

ગાથાર્થ : લબ્ધપર્યાપ્ત મનુષ્યમાં, લબ્ધપર્યાપ્ત તિર્યચની જેમ કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો. પણ વિશેષતા એ કે, અહીં મનુષ્યત્રિકનો પણ ઉદય કહેવો અને તિર્યચત્રિક + અપર્યાપ્ત છોડીને વિકલાષ્ટક - આ પ્રકૃતિનું વર્જન કરવું.. ૮૦ પ્રકૃતિનો ઉદય★ (દેવગતિમાર્ગણામાં હોય છે.) (૧૬)

વિવેચન : લબ્ધપર્યાપ્ત મનુષ્યગતિમાર્ગણામાં, લબ્ધપર્યાપ્ત તિર્યચમાં ઓઘથી જે ૮૧ પ્રકૃતિઓ કહેવાઈ હતી, તેમાં મનુષ્યત્રિકનો પ્રક્ષેપ કરવો (૮૧+૩=૮૪) અને તેમાંથી તિર્યચત્રિક, અપર્યાપ્તને છોડીને વિકલેન્દ્રિયઅષ્ટક; અર્થાત્ વિકલેન્દ્રિયત્રિક + એકેન્દ્રિય + સ્થાવર + સૂક્ષ્મ + અપર્યાપ્ત + સાધારણ = વિકલાષ્ટક, તેમાંથી અપર્યાપ્તને છોડીને ૭ પ્રકૃતિઓ.. એમ કુલ ૧૦ પ્રકૃતિ વિના (૮૪-૧૦=)૭૪ કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉદય ઓઘે અને મિથ્યાત્વે હોય છે. (૧૬)

◆ હેતુસંલોક ◆

★ મનુષ્યત્રિકનો ઉદય મનુષ્યોને નિયમા હોય છે, એટલે તેનું ઉપાદાન કર્યું..

★ તિર્યચત્રિક, વિકલેન્દ્રિયત્રિક, એકેન્દ્રિય, સ્થાવર, સૂક્ષ્મ અને સાધારણ - આ બધી કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય માત્ર તિર્યચગતિમાં જ હોય છે, એટલે અહીં તેઓનો ઉદયવિચ્છેદ કઠો.

★ કેટલાંક આચાર્યોના મતે લબ્ધપર્યાપ્ત જીવોને થીણદ્વિત્રિકનો ઉદય નથી હોતો, એટલે તેમના મતે થીણદ્વિત્રિકનો પણ વિચ્છેદ કરી ૭૧ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો.

★ 'અસીઈ' એ ગાથાના પદનું જોડાણ, આગળની ગાથા સાથે કરવાનું છે.

◆ લબ્ધ્યપર્યાપ્તમનુષ્યમાં ઉદયચંત્ર ◆

સં.	ગુણઠાણું	પ્રકૃતિઓ	લબ્ધિઅપર્યાપ્ત તિર્યચની ઓધપ્રાયોગ્ય ૮૧માંથી વિચ્છેદ	પ્રક્ષેપ
	ઓધથી	૭૪	તિર્યચત્રિક + અપર્યાપ્તને છોડીને વિકલેન્દ્રિયાષ્ટક	મનુષ્યત્રિક
૧	મિથ્યાત્વે	૭૪	ઓધની જેમ	મનુષ્યત્રિક

આ પ્રમાણે મનુષ્યગતિમાર્ગણામાં સામાન્યથી અને વિશેષથી કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉદય કહીને, હવે દેવગતિમાર્ગણામાં કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉદય જણાવવા ગ્રંથકારશ્રી કહે છે—

◆ દેવગતિમાર્ગણામાં ઉદયસ્વામિત્વ ◆

ખરડગતીસણપુપણગ-ખિરયજિણતિગં વિણા સુરે ઓહે ।

મિચ્છે મીસદુ વિણુ, અડસયરી સાણે વિણા મિચ્છં ॥ ૧૭ ॥

સગસયરી મીસે અણ-સુરપુલ્લી વિણુ તિસયરી મીસજુઆ ।

સમ્મસુરપુલ્લિજુત્તા, ચડસયરી મીસવિણુ અજયે ॥ ૧૮ ॥

નરૈકત્રિંશત્તપુંસકપચ્ચક-નરકજિનત્રિકાનિ વિના સુર ઓઘે ।

મિથ્યાત્વે મિશ્રદ્વિકં વિનાઽષ્ટસપ્તતિઃ સાસ્વાદને વિના મિથ્યાત્વમ્ ॥ ૧૭ ॥

સપ્તસપ્તતિર્મિશ્રેઽનન્તાનુબન્ધિસુરાનુપૂર્વીર્ભિર્વિના ત્રિસપ્તતિર્મિશ્રયુતા ।

સમ્યક્ત્વસુરાનુપૂર્વીયુક્તા, ચતુઃસપ્તતિર્મિશ્રં વિનાઽયતે ॥ ૧૮ ॥

ગાથાર્થ : દેવગતિમાર્ગણામાં ૧૨૨ માંથી મનુષ્યગત્યાદિ - ૩૧, નપુંસકપંચક, નરકત્રિક અને જિનત્રિક - એ ૪૨ વિના ૮૦ પ્રકૃતિનો ઉદય હોય છે. તેમાંથી મિથ્યાત્વે મિશ્રદ્વિક વિના ૭૮ પ્રકૃતિનો ઉદય હોય.. તેમાંથી સાસ્વાદને મિથ્યાત્વ વિના ૭૭ પ્રકૃતિનો ઉદય હોય.. તેમાંથી અનંતાનુબંધીયતુષ્ક + દેવાનુપૂર્વી વિના અને મિશ્રમોહનીય સાથે ૭૩ પ્રકૃતિઓનો ઉદય મિશ્રગુણઠાણે હોય.. તેમાં અવિરતગુણઠાણે સમ્યક્ત્વમોહનીય + દેવાનુપૂર્વી ઉમેરીને અને મિશ્રમોહનીય નીકાળીને ૭૪ પ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો. (૧૭-૧૮)

વિવેચન : દેવગતિમાર્ગણામાં ૧૨૨માંથી મનુષ્યત્રિક, તિર્યચત્રિક, ઔદારિકદ્વિક, છ સંઘયણ, મધ્યમ ૪ સંસ્થાન, વિકલેન્દ્રિયત્રિક, એકેન્દ્રિય, સ્થાવર, સૂક્ષ્મ, અપર્યાપ્ત, સાધારણ, આતપ, ઉદ્યોત, થીણદ્વિત્રિક

(=મનુષ્યગત્યાદિ ૩૧), નપુંસકવેદ, નીચગોત્ર, હુંડકસંસ્થાન, કુખગતિ, દુઃસ્વર (=નપુંસકપંચક), નરકત્રિક, જિનનામ અને આહારદ્વિક - આ ૪૨ પ્રકૃતિઓ વિના ઓઘે ૮૦ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય છે.

◆ કારણસંલોક ◆

★ મનુષ્યત્રિક, તિર્યચત્રિક અને નરકત્રિકનો ઉદય અનુક્રમે મનુષ્ય-તિર્યચ અને નરકમાં જ થાય છે, એટલે અહીં તેઓનો ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો.

★ સંઘયણ વગરના અને વૈક્રિયશરીરવાળા દેવોને છ સંઘયણ અને ઔદારિકદ્વિકનો ઉદય ન હોય એ સ્પષ્ટ જ છે*.

★ વિકલેન્દ્રિયત્રિક, એકેન્દ્રિય, સ્થાવર, સૂક્ષ્મ, સાધારણ અને આતપ-આ કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉદય નિયમા તિર્યચોને જ હોય છે, એટલે અહીં તેઓનો ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો.

★ અપર્યાપ્ત નામકર્મનો ઉદય લબ્ધ્યપર્યાપ્ત જીવોને જ હોય છે, જ્યારે દેવો તો લબ્ધિપર્યાપ્ત જ હોય. એટલે અહીં તેનો ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો.

★ ઉદ્યોત નામકર્મનો ઉદય મુખ્યત્વે તિર્યચોને જ હોય છે. જો કે લબ્ધિને આશ્રયીને ઉત્તરવૈક્રિયશરીરમાં દેવોને પણ તેનો ઉદય હોય છે, પણ અહીં ભવધારણીય શરીરની જ વિવક્ષા છે, એટલે તેનો ઉલ્લેખ કર્યો નથી.

પ્રશ્ન : દેવોને ભવધારણીય શરીરમાં પણ જે તેજ દેખાય છે, તે શું ઉદ્યોત નામકર્મના કારણે નથી ?

ઉત્તર : ના, કારણ કે તે તેજ, દેવોના શરીરમાં રહેલાં વર્ણના પ્રકર્ષથી થાય છે. ★ એટલે તે તેજના કારણ તરીકે દેવોને ઉદ્યોત નામકર્મનો ઉદય માનવો જરૂરી નથી.

★ થીણદ્વિત્રિકનો ઉદય સંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા તિર્યચ-મનુષ્યોને

* સિદ્ધાંતમાં ક્યાંક-ક્યાંક દેવોને પ્રથમ સંઘયણી તરીકે કહ્યાં છે, તે તેવી શક્તિવિશેષને લઈને કહ્યાં છે, અસ્થિરચનાને લઈને નહીં, જ્યારે અહીં તો અસ્થિરચનાને લઈને વિવક્ષા છે, એટલે એ અપેક્ષાએ દેવોને 'અસંઘયણી' કહેવા ઉચિત જ છે.

★ 'इह देवानां द्वे शरीरे, भवधारणीयमुत्तरवैक्रियञ्च । तत्र भवधारणीये अत एव वचनान्नास्ति उद्योतनामकर्मोदयः, किन्तु तेषु यः प्रकाशः स वर्णनामजनितशरीरकृष्णादिवर्णप्रकर्षप्रभवो यथा तीर्थकराणां भामण्डलरूपः प्रकाशः ।' - कर्मप्रकृतिटिप्पणकम् उदीरणा० श्लो० १३ ।

જ હોય, દેવોને નહીં, એટલે અહીં તેના ઉદયનો વિચ્છેદ ❖ કહ્યો.

★ દેવો ભવસ્વભાવે સ્ત્રી-પુરુષ જ હોય છે, નપુંસક નહીં. એટલે નપુંસકવેદનો અહીં ઉદય ન હોય.

★ દેવોને ભવસ્વભાવે જ ઉચ્ચગોત્ર, સમ્યતુરસસંસ્થાન, શુભવિહાયોગતિ અને સુસ્વરનો ઉદય હોય છે, એટલે તેઓને નીચગોત્ર, છેલ્લા પાંચ સંસ્થાન, અશુભવિહાયોગતિ અને દુઃસ્વર - એ આઠ પ્રકૃતિઓનો ઉદય ન હોય.

★ જિનનામનો ઉદય તેરમે-ચૌદમે ગુણઠાણે થાય અને આહારકદ્ધિકનો ઉદય છઠ્ઠે ગુણઠાણે થાય, એટલે માત્ર પહેલા ચાર ગુણઠાણવાળા દેવોને તેનો ઉદય ન હોય.

એટલે ૧૨૨ પ્રકૃતિમાંથી આ ૪૨ પ્રકૃતિઓ છોડીને ઓધે ૮૦ પ્રકૃતિનો ઉદય હોય છે.

(૧) ૮૦માંથી મિથ્યાત્વગુણઠાણે મિશ્રમોહનીય અને સમ્યક્ત્વમોહનીય એ બે પ્રકૃતિઓ નીકળીને ૭૮ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય છે. તે બે પ્રકૃતિઓને નીકાળવાનું કારણ સ્પષ્ટ છે કે, તે બેનો ઉદય આગળના ગુણઠાણે થાય છે.

(૨) ૭૮માંથી સાસ્વાદનગુણઠાણે મિથ્યાત્વમોહનીયને નીકાળીને ૭૭ કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો (મિથ્યાત્વનો ઉદય માત્ર પહેલે ગુણઠાણે જ હોય.)

(૩) ૭૭માંથી મિશ્રગુણઠાણે અનંતાનુબંધીયતુષ્ક + દેવાનુપૂર્વી વિના અને મિશ્રમોહનીય સાથે ૭૩ કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો.

ભાવના : અનંતાનુબંધીનો ઉદય પહેલે-બીજે ગુણઠાણે જ હોય, એટલે અહીં તેનો ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો.. દેવાનુપૂર્વીનો ઉદય વિગ્રહગતિમાં હોય છે, જ્યારે ત્યાં મિશ્રગુણઠાણું હોતું નથી, એટલે તેનો અહીં અનુદય કહ્યો અને ત્રીજે મિશ્રમોહનીયનો અવશ્ય ઉદય હોય.

(૪) ૭૩માંથી અવિરતગુણઠાણે મિશ્રમોહનીયને છોડીને અને સમ્યક્ત્વમોહનીય + દેવાનુપૂર્વી ઉમેરીને ૭૪ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો.

ભાવના : ક્ષયોપશમસમ્યક્ત્વવાળા દેવોને સમ્યક્ત્વમોહનીયનો નિયમા

❖ ‘પુણો કિમદ્વં ત્થીળતિયાણં ડદીરણા.....અસંખેજ્જવાસાઝગતિરિક્ખમણુસ્સેસુ દેવ-પેરરૂપેસુ ચ ણત્થિ ?અસંખેજ્જવાસાઝગતિરિક્ખમણુસ્સેસુ સવ્વહા સુહીસુ સુહબહુલદેવેસુ ડુક્ખબહુલનારપેસુ ચ તદત્થિત્તવિરોહાદો ।’ - સત્કર્મપણ્ણિકા ।

ઉદય હોય, એટલે તેનું ગ્રહણ કર્યું.. વિગ્રહગતિથી સમ્યક્ત્વ સાથે દેવગતિમાં જનાર જીવને દેવાનુપૂર્વીનો ઉદય હોય છે, એટલે અહીં દેવાનુપૂર્વીનું પણ ગ્રહણ કર્યું અને મિશ્રમોંનો ઉદય ત્રીજા ગુણઠાણે જ હોય, અહીં નહીં. એટલે અહીં તેનો વિચ્છેદ કર્યો.

વિશેષ નોંધ : સમ્યક્ત્વ સાથે દેવગતિમાં જનાર જીવ ક્ષાયિક, ક્ષાયોપશમિક કે ઔપશમિક - એ ત્રણમાંથી કોઈપણ સમ્યક્ત્વવાળો હોઈ શકે છે. જુઓ - (૧) ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વવાળા જીવનું બંધાયેલા આયુષ્ય પ્રમાણે ચારે'ય ગતિમાં ગમન થઈ શકે છે, એટલે તેનું તો દેવગતિમાં ગમન સંગત જ છે, (૨) ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વવાળો જીવ પણ દેવગતિમાં જઈ જ શકે છે, અને (૩) જે ઉપશમસમ્યક્ત્વવાળો જીવ છે, તેનું પણ સપ્તતિકાયૂર્ણિ વગેરે ગ્રંથોના અભિપ્રાયે દેવગતિમાં ગમન સિદ્ધ જ છે.. પણ અહીં કેટલાંક મતાંતરો છે, તે અમે સમ્યક્ત્વમાર્ગણામાં વિસ્તારથી કહીશું.

◆ દેવગતિમાર્ગણામાં ઉદયચંત્ર ◆

સં.	ગુણઠાણું	પ્રકૃતિઓ	અનુદય	વિચ્છેદ	પુનરુદય
	ઓઘથી	૮૦	—	મનુષ્યગત્યાદિ-૩૧, નપુંસકપંચક, નરકત્રિક+ જિનત્રિક = ૪૨	—
૧	મિથ્યાત્વ	૭૮	મિશ્રદ્વિક	—	—
૨	સાસ્વાદન	૭૭	—	મિથ્યાત્વ	—
૩	મિશ્ર	૭૩	દેવાનુપૂર્વી	અનંતાનુબંધીચતુષ્ક	મિશ્રમોહનીય
૪	અવિરત	૭૪	—	મિશ્રમોહનીય	સમ્યક્ત્વમોહનીય દેવાનુપૂર્વી

॥ આ પ્રમાણે ગતિમાર્ગણા વિશેનું કર્મપ્રકૃતિના ઉદયનું
નિરૂપણ સાનંદ સંપૂર્ણ થયું. ॥

ઇન્દ્રિયમાર્ગણ

હવે ઇન્દ્રિયમાર્ગણમાં કર્મપ્રકૃતિના ઉદયને જણાવવા, સૌ પ્રથમ એકેન્દ્રિય-માર્ગણમાં કેટલી કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય હોય, તે કહે છે—

વિક્કિયઙ્ગારસઝરલ-ઝવંગચઝદજસૂળથીચઝદ ।

કુખગઙ્ગદુપણિંદતસં વિણુ ઓહે ઈર્ગિંદિયેઙ્ગસીઙ્ગ ॥ ૧૧ ॥

વૈક્રિયૈકાદશકૌદારિકાઙ્ગોપાઙ્ગચતુર્દશકયશઙ્ગનસ્ત્રીચતુર્દશક- ।

કુખગતિદ્વિકપઙ્ગેન્દ્રિયત્રસં વિનૌઘે ઈકેન્દ્રિયેઙ્ગશીતિઃ ॥ ૧૧ ॥

ગાથાર્થ : એકેન્દ્રિયમાર્ગણમાં વૈક્રિય-એકાદશ, ઔદારિકાંગોપાંગાદિ-૧૪, યશનામ છોડીને સ્ત્રીવેદાદિ-૧૪, કુખગતિદ્વિક, પંચેન્દ્રિય અને ત્રસ - એ ૪૨ પ્રકૃતિ વિના ઓઘે ૮૦ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય છે. (૧૯)

◆ એકેન્દ્રિયમાર્ગણમાં ઉદયસ્વામિત્વ ◆

વિવેચન : એકેન્દ્રિયમાર્ગણમાં ૧૨૨માંથી વૈક્રિયદ્વિક, નરકત્રિક, દેવત્રિક, મનુષ્યત્રિક (=વૈક્રિયૈકાદશ), ઔદારિકાંગોપાંગ, છ સંઘયણ, મધ્યમ ૪ સંસ્થાન, વિકલેન્દ્રિયત્રિક (=ચતુર્દશક) યશનામને છોડીને સ્ત્રીચતુર્દશક; અર્થાત્ સ્ત્રીવેદ + પુરુષવેદ + સમચતુરઙ્ગ + સુભગ + સુસ્વર + આદેય + યશ + શુભવિહાયોગતિ + ઉચ્ચગોત્ર + જિનનામ + આહારકદ્વિક + મિશ્રદ્વિક = ચતુર્દશક; તેમાંથી યશનામને છોડીને ૧૩ પ્રકૃતિઓ, કુખગતિ, દુઃસ્વર, પંચેન્દ્રિયજાતિ અને ત્રસનામ - એમ કુલ ૪૨ પ્રકૃતિઓ વિના ઓઘે-૮૦ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય છે..

◆ તર્કવિમર્શ ◆

★ વૈક્રિયદ્વિકનો ઉદય દેવ-નારકોને જ હોવાથી અહીં તેનો ઉદય ન કલ્પો. (જો કે બાદર પર્યાપ્ત વાયુકાય વૈક્રિયશરીરને વિકુર્વે છે, પણ તે ઉત્તરવૈક્રિયશરીર કહેવાય, જ્યારે અહીં તો ભવપ્રત્યયિક શરીરની જ વિવક્ષા છે - એ ધ્યાનમાં લેવું.)

★ નરકત્રિક, દેવત્રિક અને મનુષ્યત્રિકનો ઉદય યથાસંભવ નરકાદિમાં જ હોય છે, એટલે અહીં તેઓનો ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો.

★ એકેન્દ્રિયોને હાથ-પગ વગેરે અવયવો નથી હોતા અને હાડકા પણ નથી હોતા, એટલે તેઓને ઔદારિકાંગોપાંગ અને છ સંઘયણનો ઉદય ન હોય..

★ માત્ર છેલ્લા સંસ્થાનવાળા એકેન્દ્રિયોને આગળના પાંચ સંસ્થાનનો ઉદય ન હોય..

★ બેઈન્દ્રિયાદિ ચાર જાતિનો ઉદય બેઈન્દ્રિયાદિને જ હોવાથી, અહીં તેઓનું ગ્રહણ કર્યું નથી.

★ એકેન્દ્રિયો નિયમા નપુંસક હોવાથી સ્ત્રીવેદ અને પુરુષવેદનો ઉદય તેમને ન હોય.

★ સુભગ અને આદેયનો ઉદય માત્ર પર્યાપ્ત પંચેન્દ્રિય તિર્યચ, મનુષ્ય અને દેવોને જ હોય છે, એટલે અહીં તેઓનો ઉદય ન કહ્યો.

★ શુભ-અશુભ વિહાયોગતિનો ઉદય, શરીરપર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તા અને લઘ્વિપર્યાપ્તિ એવા ત્રસ જીવોને જ હોય છે, એટલે એકેન્દ્રિયોને તે બેનો ઉદય ન હોય..

★ એકેન્દ્રિયોને તિર્યચગતિના સ્વભાવથી માત્ર નીચગોત્રનો જ ઉદય હોય છે.

★ જિનનામ અને આહારકદ્ધિકનો ઉદય અનુક્રમે સર્વજ્ઞ અને સંયત-આત્માને જ હોય છે. (એટલે એકેન્દ્રિયોને તેનો ઉદય ન હોય)

★ એકેન્દ્રિયોને ત્રીજું વગેરે ગુણઠાણું ન હોવાથી મિશ્રમોહનીય અને સમ્યક્ત્વમોહનીયનો પણ ઉદય ન હોય.

★ સુસ્વર, દુઃસ્વર અને ત્રસ નામકર્મનો ઉદય માત્ર ત્રસજીવોને જ હોવાથી, સ્થાવરોને તેનું વર્જન કર્યું.

એટલે એકેન્દ્રિયમાર્ગણામાં ઓઘથી ૧૨૨-૪૨=૮૦ કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય છે. હવે ગ્રંથકારશ્રી, પહેલે-બીજે ગુણઠાણે કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય જણાવવા કહે છે—

મિચ્છે પળનિદ્ધ-સુહમપળ-પરાઘાયદુગ-મિચ્છવિળુ સાળે ।

સડસઢી બાસીઈ, વિક્કિયણ્ગારસં મોત્તું ॥ ૨૦ ॥

બિંદિયાપજ્જછેવઢ્ઠં વિણુ સંઘયણુગવીસ થીચરૂપર્ણિદિ- ।

સુરૂગરૂસત્તારૂજ્જ-વિણુ બિંદિયમ્મિ હુ મિચ્છોહે ॥ ૨૧ ॥

મિથ્યાત્વે નિદ્રાપજ્જક-સૂક્ષ્મપજ્જક-પરાઘાતદ્વિક-મિથ્યાત્વાનિ વિના સાસ્વાદને ।
સપ્તષષ્ટિદ્વયશીતિઃ, વૈક્રિયૈકાદશકં મુક્ત્વા ॥ ૨૦ ॥

દ્વીન્દ્રિયાપર્યાપ્તસેવાર્તાનિ વિના, સંહનનૈકોનવિંશતિં સ્ત્રીચતુષ્કપચ્છેન્દ્રિય- ।
સુરૂગતિસપ્તકાઽઽદેયે, વિના દ્વીન્દ્રિયે રૂ મિથ્યાત્વે ઓઘે ॥ ૨૧ ॥

ગાથાર્થ : મિથ્યાત્વ ગુણઠાણે (ઓઘે કહેલ ૮૦ પ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો.)
અને સાસ્વાદને ૮૦માંથી નિદ્રાપંચક, સૂક્ષ્મપંચક, પરાઘાતદ્વિક અને મિથ્યાત્વ- એ
૧૩ વિના ૬૭ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય.. અને બેઈન્દ્રિયમાર્ગણામાં વૈક્રિયૈકાદશને
મૂકીને તથા બેઈન્દ્રિય + અપર્યાપ્ત + સેવાર્ત સિવાયના છ સંઘયણાદિ-૧૮
પ્રકૃતિઓ, સ્ત્રીચતુષ્ક, પંચેન્દ્રિય, સુખગતિસપ્તક અને આદેય - આ પ્રકૃતિઓ
છોડીને ૮૨ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો. (૨૦-૨૧)

વિવેચન : એકેન્દ્રિયમાર્ગણામાં (૧) મિથ્યાત્વગુણઠાણે ઓઘની જેમ જ
૮૦ કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો.

(૨) ૮૦માંથી સાસ્વાદનગુણઠાણે પાંચ નિદ્રા, સૂક્ષ્મ, અપર્યાપ્ત, સાધારણ,
આતપ, ઉઘોત (=સૂક્ષ્મપંચક), પરાઘાત, ઉચ્ચ્વાસ અને મિથ્યાત્વ- એ ૧૩
પ્રકૃતિ વિના ૬૭ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય છે.

ભાવના :

★ પાંચ નિદ્રાનો ઉદય શરીરપર્યાપ્તિ પછી જ થાય છે, તે પહેલાં નહીં.
જ્યારે એકેન્દ્રિયોને સાસ્વાદનગુણઠાણું તો પૂર્વભવથી આવ્યું હોય છે અને એ
તો શરીરપર્યાપ્તિ પૂર્વે જ પૂર્ણ થઈ જાય છે. એટલે એકેન્દ્રિયોને સાસ્વાદને પ
નિદ્રાનો ઉદય ન હોય.

દિગંબરોના મતે પણ શરીરપર્યાપ્તિ પછી જ પાંચ નિદ્રાનો ઉદય મનાયો
છે*.

* 'પંચણં દંસનાવરણીયાણં કો વેદઓ ? સરીરપજ્જતીષ્ણે દુસમયપજ્જત્તમાદિ કાદૂણ
ઁવરિમો અણ્ણદરો તપ્પાઓગ્ગો વેદઓ ।' - ધવલાયામ્ ઉદયાનુયોગદ્વારે (ષટ્ઠ્ઠં ભા૦ ૧૫, પૃ૦
૨૮૫) ।

★ સૂક્ષ્મ, અપર્યાપ્ત અને સાધારણ નામકર્મના ઉદયવાળા જીવોને પહેલું ગુણઠાણું જ હોય છે, એટલે બીજે ગુણઠાણે એ ત્રણે પ્રકૃતિઓનો ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો..

★ આતપ, ઉદ્યોત અને પરાઘાત નામકર્મનો ઉદય શરીરપર્યાપ્તિ પછી થાય અને ઉચ્ચ્વાસ નામકર્મનો ઉદય શ્વાસોચ્ચ્વાસ પર્યાપ્તિ પછી થાય. એટલે શરીરપર્યાપ્તિ પૂર્વે જ રહેનારા સાસ્વાદને એ બધી કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો..

★ મિથ્યાત્વનો ઉદય માત્ર પહેલે ગુણઠાણે જ હોવાથી અહીં તેનું વર્જન કર્યું.. (એટલે સાસ્વાદને ૮૦-૧૩=૬૭ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય.)

વિશેષ નોંધ : કેટલાક આચાર્યોના મતે એકેન્દ્રિયોને શરીરપર્યાપ્તિ પછી પણ સાસ્વાદનગુણઠાણું મનાયું છે[❖].. એટલે તે લોકોના મતે સાસ્વાદન ગુણઠાણે, શરીરપર્યાપ્તિ પછી ઉદયમાં આવનારી નિદ્રાપંચક + આતપ + ઉદ્યોત + પરાઘાત - એ ૮ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોઈ શકે છે. (એટલે તેમના મતે ૬૭ + ૮ = ૭૫ પ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો.)

કાર્મગ્રન્થિકમતને લઈને એકેન્દ્રિયોને સાસ્વાદનગુણઠાણું સમજવું.. બાકી સિદ્ધાંતમતે એકેન્દ્રિયોને અજ્ઞાની કહ્યા હોવાથી સાસ્વાદનગુણઠાણું તેઓને માન્ય નથી.

❖ એકેન્દ્રિયમાર્ગણામાં ઉદયચંત્ર ❖

સં.	ગુણઠાણું	પ્રકૃતિઓ	વિચ્છેદ
	ઓધથી	૮૦	વૈક્રિયદ્વિકાદિ-૧૧, ઔદારિકાંગોપાંગાદિ-૧૪, સ્ત્રીવેદાદિ-૧૪, (તેમાંથી યશનામ છોડી દેવું.) કુખગતિદ્વિક, પંચેન્દ્રિયજાતિ, ત્રસનામ = ૪૨
૧	મિથ્યાત્વ	૮૦	ઓધની જેમ
૨	સાસ્વાદન	૬૭	નિદ્રાપંચક + સૂક્ષ્મ + અપર્યાપ્ત + સાધારણ + આપત + ઉદ્યોત + પરાઘાતદ્વિક+મિથ્યાત્વ=૧૩

❖ 'પૂર્વમતેન શરીરપર્યાપ્ત્યુત્તરકાલમપિ સાસ્વાદનભાવસ્યેષ્ટત્વાદાયુર્બન્ધોઽભિપ્રેતઃ' - બૃહદ્-બન્ધસ્વામિત્વહારિભટ્ટી (શ્લો० ૨૪-વૃત્તૌ) ।

❖ 'एगेंदिया णं भंते ! किं नाणी अत्राणी ? गोयमा ! नो नाणी नियमा अत्राणी । तथा वेइंदिया णं भंते ! किं नाणी अत्राणी ? गोयमा ! नाणी वि अत्राणी वि ।'

- ભગવતીસૂત્રમ્ (શત૦ ૮, ઉદ્દે. ૨)

આ પ્રમાણે એકેન્દ્રિયમાર્ગશામાં કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉદયને કહીને હવે બેઈન્દ્રિયમાર્ગશામાં તેનું નિરૂપણ કરવા કહે છે—

◆ બેઈન્દ્રિયમાર્ગશામાં ઉદયસ્વામિત્વ ◆

બેઈન્દ્રિયમાર્ગશામાં ૧૨૨માંથી બેઈન્દ્રિય + અપર્યાપ્ત + સેવાર્ત સિવાયની ૯૭ સંઘયણાદિ ૧૯ પ્રકૃતિઓ; અર્થાત્ ૯૭ સંઘયણ + મધ્યમ + ૪ સંસ્થાન + વિકલેન્દ્રિયત્રિક + એકેન્દ્રિય + સ્થાવર + સૂક્ષ્મ + અપર્યાપ્ત + સાધારણ + આતપ = ૧૯ પ્રકૃતિઓ; તેમાંથી બેઈન્દ્રિય, અપર્યાપ્ત અને સેવાર્તને છોડીને ૧૬ પ્રકૃતિઓ, સ્ત્રીવેદ, પુરુષવેદ, સમયતુરસ્રસંસ્થાન, સુભગ (=સ્ત્રીચતુષ્ક), પંચેન્દ્રિય, (સુખગતિસપ્તક=) શુભવિહાયોગતિ, ઉચ્ચગોત્ર, જિનનામ, આહારકદ્ધિક, મિશ્રદ્ધિક, આદેય, (વૈક્રિયૈકાદશ=) વૈક્રિયદ્ધિક, દેવત્રિક, નરકત્રિક મનુષ્યત્રિક - એમ કુલ ૪૦ પ્રકૃતિઓ વિના, ઓઘે અને મિથ્યાત્વગુણઠાણે ૮૨ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય છે.

◆ હેતુવિમર્શ ◆

★ માત્ર છેલ્લા સંઘયણ-સંસ્થાનવાળા વિકલેન્દ્રિયોને પહેલા પાંચ સંઘયણ-સંસ્થાનનો ઉદય ન હોય.

★ બેઈન્દ્રિયજાતિમાર્ગશામાં બાકીની પાંચ જાતિઓનો ઉદય ન હોય..

★ સ્થાવર, સૂક્ષ્મ, સાધારણ અને આતપ નામકર્મનો ઉદય એકેન્દ્રિયોને જ હોવાથી, અહીં તેમનું વર્જન કર્યું.

★ વિકલેન્દ્રિયો નપુંસક હોવાથી તેઓને સ્ત્રી-પુરુષવેદનો ઉદય ન હોય..

★ સુભગ અને આદેયનો ઉદય લબ્ધિપર્યાપ્ત પંચેન્દ્રિય જીવોને જ હોવાથી અહીં તેઓનો ઉદયવિચ્છેદ કલ્પો..

★ વિકલેન્દ્રિયોને તિર્યગતિના સ્વભાવથી જ નીચગોત્ર હોય છે, એટલે ઉચ્ચગોત્રનો અહીં ઉદયવિચ્છેદ કલ્પો..

★ જિનનામ, આહારકદ્ધિક અને મિશ્રદ્ધિકનો ઉદય યથાસંભવ ત્રીજાદિ ગુણઠાણે હોય છે. એટલે પહેલા-બીજા ગુણઠાણવાળા વિકલેન્દ્રિયોને તેઓનો ઉદય ન હોય.

★ વિકલેન્દ્રિયોને નિયમા અશુભવિહાયોગતિ હોવાથી, શુભવિહાયો-ગતિનો ઉદય તેમને ન હોય...

★ વિકલેન્દ્રિયોને મનુષ્યત્રિક, દેવત્રિક અને નરકત્રિકનો ઉદય ન હોય એ તો સ્પષ્ટ જ છે..

આ પ્રમાણે બેઈન્દ્રિયોને ઓધે અને મિથ્યાત્વે કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહીને, હવે સાસ્વાદનગુણઠાણે કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહેવા અને તેઈન્દ્રિયાદિનો અતિદેશ કરવા કહે છે—

મિચ્છ-કુખગઢ-પરઘાદુ-નિદ્વાપજ્જુજ્જોઅસુસર વિણુ સાણે ।

બેઙ્ઙિંદિય વિણુ સપદં ણવરિ તિચરિરિંદિયેસુ તહ ॥ ૨૨ ॥

મિથ્યાત્વકુખગતિપરાઘાતદ્વિકનિદ્રાડપર્યાપ્તોદ્યોતસુસ્વરાણિ વિના સાસ્વાદને ।

દ્વીન્દ્રીયં વિના સ્વપદં, નવરં ત્રિચતુરિન્દ્રિયયોસ્તથા ॥ ૨૨ ॥

ગાથાર્થ : તેમાંથી સાસ્વાદને મિથ્યાત્વ, કુખગતિદ્વિક, પરાઘાતદ્વિક, નિદ્રાપંચક, અપર્યાપ્ત, ઉદ્યોત અને સુસ્વર વિના ૬૯ પ્રકૃતિનો ઉદય હોય... અને તેઈન્દ્રિય-ચઉરિન્દ્રિયમાં પણ તે પ્રમાણે જ કહેવું. પણ વિશેષતા એ કે, બેઈન્દ્રિયને બદલે સ્વપદ (=તેઈન્દ્રિય કે ચઉરિન્દ્રિય પદ) કહેવું. (૨૨)

વિવેચન : ઓધે અને મિથ્યાત્વે કહેલ ૮૨ પ્રકૃતિમાંથી સાસ્વાદનગુણઠાણે મિથ્યાત્વ, કુખગતિ, દુઃસ્વર, પરાઘાત, ઉચ્છ્વાસ, નિદ્રાપંચક, અપર્યાપ્ત, ઉદ્યોત અને સુસ્વર - એ ૧૩ પ્રકૃતિ વિના ૬૯ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો.

ભાષણ :

★ મિથ્યાત્વ અને અપર્યાપ્તનો ઉદય પહેલા ગુણઠાણે જ થાય, એટલે અહીં તેનો વિચ્છેદ કલ્પો.

★ પાંચ નિદ્રા, પરાઘાત, અશુભવિહાયોગતિ અને ઉદ્યોત - એ આઠ પ્રકૃતિનો ઉદય શરીરપર્યાપ્તિ પછી થાય છે.. ઉચ્છ્વાસ નામકર્મનો ઉદય શ્વાસોચ્છ્વાસપર્યાપ્તિ પછી થાય છે અને સુસ્વર-દુઃસ્વર નામકર્મનો ઉદય ભાષાપર્યાપ્તિ પછી થાય છે.. જ્યારે પૂર્વભવમાંથી લઈને આવેલું સાસ્વાદનગુણઠાણું તો શરીરપર્યાપ્તિ પૂર્વે જ પૂર્ણ થઈ જાય છે, એટલે ત્યાં આ બધી પ્રકૃતિઓનો ઉદય ન હોય..

એટલે ૮૨-૧૩ = ૬૯ પ્રકૃતિઓનો ઉદય (મતાંતરે ૭૭ પ્રકૃતિઓનો ઉદય) સાસ્વાદનગુણઠાણે હોય છે.

◆ બેઈન્દ્રિયમાર્ગણામાં ઉદયચંત્ર ◆

સં.	ગુણઠાણું	પ્રકૃતિઓ	વિચ્છેદ
	ઓઘથી	૮૨	છ સંઘયણાદિ-૧૯ પ્રકૃતિઓ (તેમાંથી બેઈન્દ્રિયજાતિ, અપર્યાપ્ત અને સેવાર્ત એ ત્રણનો વિચ્છેદ ન કરવો..) + સ્ત્રીવેદાદિ-૪ + પંચેન્દ્રિય + શુભગતિ આદિ-૭ + આદેય + વૈક્રિયદ્વિકાદિ-૧૧ = ૪૦
૧	મિથ્યાત્વ	૮૨	ઓઘની જેમ
૨	સાસ્વાદન	૬૯	મિથ્યાત્વ + કુખગતિદ્વિક + પરાઘાતદ્વિક + નિદ્રાપંચક + અપર્યાપ્ત + ઉઘોત + સુસ્વર = ૧૩

હવે તેઈન્દ્રિય અને ચૌરિન્દ્રિય માર્ગણામાં કર્મપ્રકૃતિના ઉદયને કહે છે- તે બંને માર્ગણામાં બેઈન્દ્રિયની જેમ જ કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો. તે આ પ્રમાણે :- ઓઘે - ૮૨, મિથ્યાત્વે - ૮૨, સાસ્વાદને - ૬૯.. પણ અહીં વિશેષતા એ કે, બેઈન્દ્રિયજાતિનામકર્મને બદલે અનુક્રમે તેઈન્દ્રિય અને ચૌરિન્દ્રિય જાતિનામકર્મનો ઉદય કહેવો.

આ પ્રમાણે વિકલેન્દ્રિયોમાં કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહીને, હવે પંચેન્દ્રિયમાં તેનું નિરૂપણ કરવા કહે છે -

◆ પંચેન્દ્રિયમાર્ગણામાં ઉદયસ્વામિત્વ ◆

ચુદસયમપજ્જૂળ-વિગલનવ વિણા પર્ણિદિયે ઓહે ।

મિચ્છેઽજિણપણ સાણે, અપજ્જ-ગિરયપુલ્લિ-મિચ્છવિણુ ॥ ૨૩ ॥

ચતુર્દશશતમપર્યાપ્તોન-વિકલનવકં વિના પચ્છેન્દ્રિયે ઓઘે ।

મિથ્યાત્વેઽજિનપચ્છકં સાસ્વાદને, અપર્યાપ્ત-નરકાનુપૂર્વી-મિથ્યાત્વાનિ વિના ॥ ૨૩ ॥

ગાથાર્થ : પંચેન્દ્રિયમાર્ગણામાં અપર્યાપ્ત વિના વિકલેન્દ્રિયનવકને છોડીને ઓઘે ૧૧૪ પ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો.. મિથ્યાત્વે જિનપંચક વિના ૧૦૯.. તેમાંથી સાસ્વાદનગુણઠાણે અપર્યાપ્ત, નરકાનુપૂર્વી અને મિથ્યાત્વ વિના ૧૦૬.. (૨૩)

વિવેચન : પંચેન્દ્રિયજાતિમાર્ગણામાં ૧૨૨માંથી અપર્યાપ્ત સિવાયનું વિકલેન્દ્રિયનવક; અર્થાત્ વિકલેન્દ્રિયત્રિક + એકેન્દ્રિય + સ્થાવર + સૂક્ષ્મ + અપર્યાપ્ત + સાધારણ + આતપ = નવક; તેમાંથી અપર્યાપ્ત સિવાયની આઠ પ્રકૃતિઓને છોડીને ઓઘે - ૧૧૪ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય છે...

◆ કારણવિમર્શ ◆

★ વિકલેન્દ્રિયત્રિકનો ઉદય વિકલેન્દ્રિયોને જ હોય છે, એટલે અહીં તેઓનો ઉદયવિચ્છેદ કલ્પો.

★ એકેન્દ્રિય, સ્થાવર, સૂક્ષ્મ, સાધારણ અને આતપ - આ પાંચ પ્રકૃતિનો ઉદય માત્ર એકેન્દ્રિયોને જ હોવાથી અહીં તેઓનો ઉદયવિચ્છેદ કલ્પો.

(૧) ૧૧૪માંથી મિથ્યાત્વગુણઠાણે જિનનામ, આહારકદ્ધિક અને મિશ્રદ્ધિક - એ પાંચ પ્રકૃતિ વિના ૧૦૯ પ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો.. (આ પાંચે પ્રકૃતિઓનો ઉદય, યથાસંભવ ત્રીજા વગેરે ઉપરના ગુણઠાણે હોવાથી અહીં તેઓનો અનુદય કલ્પો.)

(૨) ૧૦૯માંથી સાસ્વાદનગુણઠાણે અપર્યાપ્ત, નરકાનુપૂર્વી અને મિથ્યાત્વ - એ ત્રણ પ્રકૃતિ વિના ૧૦૬ પ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો..

ભાવના :

★ અપર્યાપ્ત નામકર્મના ઉદયવાળા જીવોને પહેલું ગુણઠાણું જ હોય, એટલે બીજે તેનો ઉદયવિચ્છેદ થાય..

★ સાસ્વાદન લઈને કોઈપણ જીવ નરકે જતો નથી, એટલે સાસ્વાદનગુણઠાણે નરકાનુપૂર્વીનો ઉદય ન હોય.. મિથ્યાત્વમોહનીયનો બીજે ઉદયવિચ્છેદ થાય એ તો સ્પષ્ટ જ છે.

હવે બાકીના ગુણઠાણે કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય જણાવવા કહે છે—

મીસે અણાણુપુલ્વિ - તિગ વિણુ મીસજુઅમિયરિગારસસું ।

ઓહ્લ્લેગિંદિલ્લ ય, પળકાયેસુ પુઢવીઈ પરં ॥ ૨૪ ॥

મિશ્રે અનન્તાનુબન્ધ્યાનુપૂર્વીત્રિકાનિ વિના મિશ્રયુતમિતરૈકાદશસુ ।

ઓઘવદેકેન્દ્રિયવલ્લ, પલ્લકાયેષુ પૃથિવ્યામ્પરમ્ ॥ ૨૪ ॥

ગાથાર્થ : મિશ્રગુણઠાણે અનંતાનુબંધીયતુષ્ક + ત્રણ આનુપૂર્વી છોડીને અને મિશ્રમોહનીય ઉમેરીને ૧૦૦ પ્રકૃતિઓ.. બાકીના ૧૧ ગુણઠાણે ઓધની જેમ કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય સમજવો. પૃથ્વીકાયાદિ પાંચ કાયમાં એકેન્દ્રિયની જેમ ઉદય સમજવો. પણ વિશેષતા એ કે, પૃથ્વીકાયમાં... (૨૪)

વિવેચન : (૩) ૧૦૬માંથી મિશ્રગુણઠાણે અનંતાનુબંધીચતુષ્ક, દેવાનુપૂર્વી, નરકાનુપૂર્વી અને મનુષ્યાનુપૂર્વી - આ ૭ પ્રકૃતિઓ છોડીને અને મિશ્રમોહનીય ઉમેરીને ૧૦૦ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો.

ભાવના :

★ અનંતાનુબંધીનો ઉદય સાસ્વાદન સુધી જ હોય.. ★ મિશ્રગુણઠાણે મરણ ન થવાથી, વિગ્રહગતિમાં ઉદય પામનારી ત્રણ આનુપૂર્વીનો ઉદય પણ ત્યાં ન હોય.. (નરકાનુપૂર્વીનો અનુદય તો સાસ્વાદનગુણઠાણે જ કહી દીધો હતો.)

(૪-૧૪) પંચેન્દ્રિયમાર્ગણામાં બાકીના ૧૧ ગુણઠાણે કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય ઓઘની જેમ સમજવો (અર્થાત્ ચોથા વગેરે ગુણઠાણે જે પ્રમાણે કર્મસ્તવમાં કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહ્યો છે, તેમ અહીં પણ કહેવો.)

◆ પંચેન્દ્રિયમાર્ગણામાં ઉદયસ્વામિત્વ ◆

સં.	ગુણઠાણું	પ્રકૃતિઓ	અનુદય	વિચ્છેદ	પુનરુદય
	ઓઘથી	૧૧૪	—	વિકલેન્દ્રિયત્રિક + એકેન્દ્રિય + સ્થાવર + સૂક્ષ્મ + સાધારણ + આતપ = ૮	—
૧	મિથ્યાત્વ	૧૦૮	—	જિનનામાદિ-૫	—
૨	સાસ્વાદન	૧૦૬	નરકાનુપૂર્વી	અપર્યાપ્ત + મિથ્યાત્વ	—
૩	મિશ્ર	૧૦૦	ત્રણ આનુપૂર્વી	અનંતાનુબંધી-૪	મિશ્રમોહનીય
૪	અવિરત	૧૦૪	—	મિશ્રમોહનીય	સમ્યક્ત્વમો. ચાર આનુપૂર્વી
૫	દેશવિરત	૮૭	—	અપ્રત્યાખ્યાન-૪ + મનુષ્યાનુપૂર્વી + તિર્યચાનુપૂર્વી + વૈક્રિયાષ્ટક + દુર્ભગત્રિક=૧૭	—
૬	પ્રમત્ત	૮૧	—	તિર્યચગતિ-આયુ + નીચ + ઉદ્યોત + પ્રત્યાખ્યાન-૪ = ૮	આહારકદ્ધિક

★ મિશ્રમોહનીયનો અહીં નિયમા ઉદય હોય..

સં.	ગુણઠાણું	પ્રકૃતિઓ	અનુદય	વિચ્છેદ	પુનરુદય
૭	અપ્રમત્ત	૭૬	—	થીણદ્વિત્રિક + આહારકદ્વિક = ૫	—
૮	અપૂર્વકરણ	૭૨	—	સમ્યક્ત્વમોહનીય+ ચરમ ત્રણ સંઘયણ	—
૯	અનિવૃત્તિકરણ	૬૬	—	હાસ્યાદિષ્ટક	—
૧૦	સૂક્ષ્મસંપરાય	૬૦	—	ત્રણ વેદ + ત્રણ સંજવલન	—
૧૧	ઉપશાંતમોહ	૫૯	—	સંજવલનલોભ	—
૧૨	ક્ષીણમોહ	૫૭/૫૫	—	બીજું-ત્રીજું સંઘયણ/ નિદ્રાદિક	—
૧૩	સયોગી	૪૨	—	જ્ઞાના.૫, દર્શનાવરણ- ૪+અંત.૫	જિનનામ
૧૪	અયોગી	૧૨	—	શરીરયોગ્ય ૩૦ પ્રકૃતિઓ	—

॥ આ પ્રમાણે ઈન્દ્રિયમાર્ગણા વિશેનું કર્મપ્રકૃતિના ઉદયનું
નિરૂપણ સાનંદ સંપૂર્ણ થયું... ॥

કાયમાર્ગણા

હવે કાયમાર્ગણામાં કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય જણાવે છે—

(૧) પૃથ્વીકાય, (૨) અપ્કાય, (૩) તેઉકાય, (૪) વાઉકાય, અને (૫) વનસ્પતિકાય - આ પાંચે કાયમાં કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય એકેન્દ્રિયમાર્ગણાની જેમ કહેવો. (અર્થાત્ જે પ્રમાણે એકેન્દ્રિયમાર્ગણામાં ઓઘથી + મિથ્યાત્વે + સાસ્વાદનગુણઠાણે કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહ્યો, તે પ્રમાણે અહીં પણ કહેવો..)

પણ પૃથ્વીકાયાદિમાં કંઈક વિશેષતા છે, તે જણાવવા ગ્રંથકારશ્રી હવેનું નિરૂપણ કરે છે—

સાહારણમાઝુઁ તહ, સાહારદુગમગિવાઝુસું ।

સાહારણતિગર્કિત્તિ, વજ્જેજ્જા આયવં ચ વણે ॥ ૨૫ ॥

સાધારણમપ્સુ તથા, સાધારણદ્વિકમગ્નિવાચ્ચોઃ ।

સાધારણત્રિકકીર્ત્યૌ, વર્જયેદાતપચ્ચ વનસ્પતૌ ॥ ૨૫ ॥

ગાથાર્થ : પૃથ્વીકાયમાં સાધારણ, અપ્કાયમાં સાધારણદ્વિક, અગ્નિ-વાયુકાયમાં સાધારણત્રિક અને યશનામ, અને વનસ્પતિમાં આતપ... આમ તે તે કાયમાં તે તે પ્રકૃતિનું વર્જન કરવું. (૨૫)

વિવેચન : એકેન્દ્રિયપ્રાયોગ્ય ૮૦ પ્રકૃતિમાંથી (૧) પૃથ્વીકાયમાર્ગણામાં સાધારણ નામકર્મને છોડીને ૭૯ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો, (૨) અપ્કાયમાર્ગણામાં સાધારણ અને આતપ નામકર્મને છોડીને ૭૮ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો. (૩-૪) તેઉકાય - વાયુકાયમાર્ગણામાં સાધારણ, આતપ, ઉદ્યોત અને યશનામ - એ ૪ પ્રકૃતિઓ છોડીને ૭૬ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો, અને (૫) વનસ્પતિકાય-માર્ગણામાં આતપને છોડીને ૭૯ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો.

❖ તર્કવિચાર ❖

★ સાધારણ નામકર્મનો ઉદય વનસ્પતિકાયિકોને જ હોવાથી, બાકીના કાયોમાં તેનો ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો..

★ આતપ નામકર્મનો ઉદય, બાદરપર્યાપ્ત પૃથ્વીકાયિકોને જ હોવાથી, બાકીની કાયોમાં તેનો ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો.

★ યશકીર્તિ અને ઉદ્યોત નામકર્મનો ઉદય તેઉકાય - વાયુકાયને ન હોય* , એટલે તેઓને તે પ્રકૃતિનો વિચ્છેદ કહ્યો.

ગોમ્મટસારમતે તેઉ-વાયુકાયને પણ યશનામનો ઉદય મનાયો છે, પણ તે માન્યતા, ષટ્ખંડાગમાદિ દિગંબર ગ્રંથોથી પણ વિરોધી પુરવાર થાય છે. (ષટ્ખંડાગમમાં તેઉ - વાઉને યશનામના ઉદયનો સ્પષ્ટ નિષેધ છે*.)

પ્રશ્ન : વાયુકાયનો જીવ, જ્યારે વૈક્રિય શરીર વિકુર્વે, ત્યારે શું તેઓને ઉદ્યોત નામકર્મનો ઉદય ન હોય ?

ઉત્તર : સાંભળો, પહેલી વાત તો એ છે કે, લબ્ધિપ્રત્યયિક શરીરની અહીં વિવક્ષા જ નથી (જેનો ઉદય ભવપ્રત્યયિક શરીર પર થાય, તેની જ અહીં વિવક્ષા છે) અને બીજી વાત એ કે, વાઉકાયને તો વૈક્રિયશરીરમાં પણ ઉદ્યોતનો ઉદય હોતો નથી, એવું પંચસંગ્રહ વગેરે ગ્રંથો પરથી જણાય છે*..

※ 'જસકીત્તિનામાએ પજ્જત્તગણામોદએ વટ્ટમાણા ડદીરગા..... સવ્વે સસુહમણેરતિએ તેઝકાતિય-વાઝકાતિયે મોત્તૂણ સેસા કેવિ ડદીરગા।' -કર્મપ્રકૃં ચૂર્ણિ: ડદીરણાં શ્લોં ૧૬ ।

'વાય્વગ્નિકાયિકા:એતાન્ વર્જયિત્વા યશ:કીર્ત્તેરુદીરકા ભવન્તિ।' -પઞ્ચસઙ્ગહસ્વોં વ્યાખ્યાયામ્ ડદીરણાં શ્લોં ૧૭ ।

'ન ચ તેજો-વાયુષ્વાતપોદ્યોતોદય: સમ્ભવતિ, તતસ્તદ્વર્જનમ્ ।'

- સપ્તતિકાવૃત્ત્યામ્ શ્લોં ૩૧-૩૨ ।

'સાહારુજ્જોયજસાયવા ય નોદિતિ સુહુમતસે ।' - સપ્તતિકાભાષ્યમ્ શ્લોં ૧૨ ।

'ત્રસતિ ચલતીતિ ત્રસ:, સૂક્ષ્મશ્ર્મચક્ષુષામગોચરશ્ચાસૌ ત્રસશ્ચ સૂક્ષ્મત્રસ: સામયિકભાષયા: તેજસ્કાયો વાયુકાયો વા, તત્ર સાધારણોદ્યોતયશ:કીર્ત્યાતપા નોદ્યન્તિ' ।

- સપ્તતિકાભાષ્યવૃત્ત્યામ્ શ્લોં ૧૨ ।

❖ 'જસકિત્તિનામાએ બીઙ્દિયો તીઙ્દિયો ચઝરિંદિયો પંચિંદિયો વા પજ્જત્તો ચેવ ડદીરઓ, એઙ્દિયો વિ બાદરો પજ્જત્તો તેઝકાઙ્દય-વાઝકાઙ્દયવદિરત્તો ડદીરેદિ ।'

-ષટ્ખણ્ડાં ધવલાં (ભાં ૧૫, પૃં ૬૦) ।

◆ 'દુર્ભગાદીનાં તિસૂણામશુભાનાં પ્રકૃતીનામુદયે બાદર: પર્યાપ્તકો વૈક્રિયશરીરં કુરુતે 'પવન:' વાયુકાયિક:, ન તુ સુભગાદીનામુદયે, અતોઽવસીયતે વૈક્રિયશરીરકરણકાલેઽપિ તસ્યોદ્યોતોદયો ન ભવતિ, શુભપ્રકૃતિત્વાત્, તસ્ય ચાધમજાતિત્વાત્ ।'

- પઞ્ચસઙ્ગહસ્વોપજ્જવ્યાખ્યાયામ્ (સપ્તતિકા શ્લોં ૭૧)

◆ पृथ्वीकायमार्गशामां उदययंत्र ◆

सं.	गुणठाणुं	प्रकृतिओ	विच्छेद
	ओधथी	७८	अकेन्द्रियमार्गशामां अतावेली ४२ + साधारणनाम=४३
१	मिथ्यात्व	७८	ओधनी जेम
२	सास्वादन	६७	निद्रापंचक + सूक्ष्मद्विक + आतपद्विक + पराघातद्विक + मिथ्यात्व = १२

◆ अप्कायमार्गशामां उदययंत्र ◆

सं.	गुणठाणुं	प्रकृतिओ	विच्छेद
	ओधथी	७८	अकेन्द्रियदर्शित ४२ + साधारण + आतप = ४४
१	मिथ्यात्व	७८	ओधनी जेम
२	सास्वादन	६७	निद्रापंचक + सूक्ष्मद्विक + उद्योत + पराघातद्विक + मिथ्यात्व = ११

◆ तेउ-वाउकायमार्गशामां उदययंत्र ◆

सं.	गुणठाणुं	प्रकृतिओ	विच्छेद
	ओधथी	७६	अकेन्द्रियदर्शित ४२+साधारण+आतपद्विक+यश = ४६
१	मिथ्यात्व	७६	ओधनी जेम

◆ वनस्पतिकायमार्गशामां उदययंत्र ◆

सं.	गुणठाणुं	प्रकृतिओ	विच्छेद
	ओधथी	७८	अकेन्द्रिमार्गशामां अतावेली ४२ + आतप = ४३
१	मिथ्यात्व	७८	ओधनी जेम
२	सास्वादन	६७	निद्रापंचक + सूक्ष्मत्रिक + उद्योत + पराघातद्विक + मिथ्यात्व = १२

आ प्रमाणे पृथ्वीकायादि पांच कायोमां कर्मप्रकृतिना उदयनुं निरूपण करीने, उवे त्रसकायमार्गशामां कर्मप्रकृतिना उदयने कडे छे—

साहारणदुर्गिर्गिदिय-तिग विणु सत्तरसयं तसे ओहे ।

जिणपण विणु मिच्छे, विणु मिच्छ-अपज्ज-णिरयपुव्वी ॥ २६ ॥

साधारणद्विकैकेन्द्रियत्रिके विना सप्तदशशतं तसे ओघे ।

जिनपञ्चकं विना मिथ्यात्वे, विना मिथ्यात्वापर्याप्तनरकानुपूर्वीः ॥ २६ ॥

ગાથાર્થ : ત્રસકાયમાર્ગણામાં સાધારણદ્વિક અને એકેન્દ્રિયત્રિક વિના ઓઘે ૧૧૭ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય છે અને મિથ્યાત્વે જિનપંચક વિના ૧૧૨ પ્રકૃતિઓનો ઉદય... * સાસ્વાદને મિથ્યાત્વ, અપર્યાપ્ત અને નરકાનુપૂર્વી વિના ૧૦૯ પ્રકૃતિઓનો ઉદય.. (૨૬)

❖ ત્રસકાયમાર્ગણામાં ઉદયસ્વામિત્વ ❖

વિવેચન : ૧૨૨માંથી ત્રસકાયમાર્ગણામાં સાધારણ, આતપ, એકેન્દ્રિય, સ્થાવર અને સૂક્ષ્મ - એ પાંચ પ્રકૃતિ વિના ઓઘે - ૧૧૭ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય છે.

ભાવના : સાધારણ નામકર્મનો ઉદય વનસ્પતિઓમાં જ હોય, આતપનામકર્મનો ઉદય બાદરપર્યાપ્ત પૃથ્વીકાયમાં જ હોય.. એકેન્દ્રિય, સ્થાવર અને સૂક્ષ્મ નામકર્મનો ઉદય માત્ર એકેન્દ્રિયોમાં જ હોય.. એટલે બેઈન્દ્રિય વગેરે ત્રસકાયમાર્ગણામાં, સ્થાવરપ્રાયોગ્ય આ પાંચે પ્રકૃતિઓનો ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો..

(૧) ૧૧૭માંથી મિથ્યાત્વગુણઠાણે જિનનામ, આહારદ્વિક અને મિશ્રદ્વિક - એ ૫ પ્રકૃતિ વિના ૧૧૨ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો. (આ પાંચે પ્રકૃતિઓનો ઉદય યથાસંભવ ત્રીજા વગેરે ઉપરના ગુણઠાણે થતો હોવાથી અહીં તેનો ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો.)

(૨) ૧૧૨માંથી મિથ્યાત્વ, અપર્યાપ્ત અને નરકાનુપૂર્વી વિના સાસ્વાદનગુણઠાણે - ૧૦૯ પ્રકૃતિનો ઉદય હોય છે. (મિથ્યાત્વ અને અપર્યાપ્ત નામકર્મનો ઉદય પહેલે ગુણઠાણે જ હોય અને સાસ્વાદન લઈને કોઈપણ જીવ નરકે ન જતો હોવાથી નરકાનુપૂર્વીનો ઉદય ન હોય..)

હવે ત્રસકાયમાર્ગણામાં બાકીના ગુણઠાણે કર્મપ્રકૃતિના ઉદયનો અતિદેશ કરવા અને યોગમાર્ગણામાં ઉદયસ્વામિત્વનું નિરૂપણ કરવા કહે છે -

સાણે ઓહવ્વ ડ્યરબારસુ વિગલનવગાણુપુવ્વિચરુ ।

મોત્તું નવસયમોહે, મણમ્મિ જિણપણગ વિણુ મિચ્છે ॥ ૨૭ ॥

સાસ્વાદને, ઓઘવદિતરદ્વાદશસુ વિકલનવકાઽઽનુપૂર્વીચતસ્રઃ ।

મુક્ત્વા નવશતમોઘે, મનસિ જિનપચ્ચકં વિના મિથ્યાત્વે ॥ ૨૭ ॥

* આગળની ૨૭ મી ગાથામાં રહેલ 'સાણે=સાસ્વાદનગુણઠાણે' એ પદનું જોડાણ આ ગાથા સાથે કરવાનું છે.

ગાથાર્થ : બાકીના ૧૨ ગુણઠાણે ઓઘની જેમ કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો.. મનોયોગમાર્ગણામાં વિકલેન્દ્રિયનવક અને ૪ આનુપૂર્વી વિના ઓઘે ૧૦૯ પ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો અને મિથ્યાત્વે જિનપંચકં વિના ૧૦૪ પ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો... (૨૭)

વિવચન : ત્રસકાયમાર્ગણામાં ત્રીજાથી ચૌદમા ગુણઠાણા સુધી કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય ઓઘની જેમ સમજવો (અર્થાત્ જેમ કર્મસ્તવમાં કલ્પો, તેમ સમજવો..)

❖ ત્રસકાયમાર્ગણામાં ઉદયચંત્ર ❖

સં.	ગુણઠાણું	પ્રકૃતિઓ	અનુદય	વિચ્છેદ	પુનરુદય
	ઓઘથી	૧૧૭	—	સાધારણદ્વિક + એકેન્દ્રિયત્રિક = ૫	—
૧	મિથ્યાત્વ	૧૧૨	જિનાદિ-૫	—	—
૨	સાસ્વાદન	૧૦૯	નરકાનુપૂર્વી	મિથ્યાત્વ + અપર્યાપ્ત	—
૩	મિશ્ર	૧૦૦	ત્રણ આનુપૂર્વી	અનંતા. ૪ + વિકલેન્દ્રિયત્રિક = ૭	મિશ્રમોહનીય
	૪-૧૪	← કર્મસ્તવ મુજબ સમજવું →			

॥ આ પ્રમાણે કાયમાર્ગણા વિશેનું કર્મપ્રકૃતિના ઉદયનું
નિરૂપણ સાનંદ સંપૂર્ણ થયું. ॥

યોગમાર્ગણા

હવે યોગમાર્ગણામાં કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય જણાવવા, સૌ પ્રથમ મનોયોગ-માર્ગણામાં કેટલી કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય હોય, તે કહે છે—

◆ મનોયોગમાર્ગણામાં ઉદયસ્વામિત્વ ◆

મનોયોગમાર્ગણામાં ૧૨૨માંથી વિકલેન્દ્રિયત્રિક, એકેન્દ્રિય, સ્થાવર, સૂક્ષ્મ, અપર્યાપ્ત, સાધારણ, આતપ અને ચાર આનુપૂર્વી - આ ૧૩ પ્રકૃતિઓને છોડીને ઓઘે - ૧૦૯ પ્રકૃતિનો ઉદય હોય છે.

◆ હેતુવિચાર ◆

★ વિકલેન્દ્રિયત્રિકનો ઉદય વિકલેન્દ્રિયોને હોય અને એકેન્દ્રિય, સ્થાવર, સૂક્ષ્મ, અપર્યાપ્ત, સાધારણ - આ પ્રકૃતિનો ઉદય એકેન્દ્રિયોને હોય, પણ એકેન્દ્રિય-વિકલેન્દ્રિયોને મનોયોગ હોતો નથી, એટલે એકેન્દ્રિય-વિકલેન્દ્રિયપ્રાયોગ્ય કર્મપ્રકૃતિનો અહીં ઉદયવિચ્છેદ કલ્પો.

★ અપર્યાપ્ત નામકર્મનો ઉદય લબ્ધ્યપર્યાપ્ત જીવોને જ હોય છે અને તેઓને મનોયોગ ન હોવાથી અહીં તેનો ઉદયવિચ્છેદ કલ્પો.

★ ચાર આનુપૂર્વીનો ઉદય અપર્યાપ્તાવસ્થામાં - વિગ્રહગતિમાં હોય છે, અને ત્યાં મનોયોગ હોતો નથી, કારણ કે મનપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થયા પછી પર્યાપ્ત-અવસ્થામાં જ તેનું અસ્તિત્વ મનાયું છે.* એટલે મનોયોગમાર્ગણામાં ચાર આનુપૂર્વીનો ઉદયવિચ્છેદ કલ્પો.

પ્રશ્ન : એકેન્દ્રિયોમાં પણ આહારાદિની અભિલાષા તો કહી છે જ. તો તેઓને મનોયોગ કેમ ન હોય ? (અને હોય, તો અહીં સ્થાવરપ્રાયોગ્ય કર્મપ્રકૃતિનો પણ ઉદય કેમ ન હોય ?)

ઉત્તર : સાંભળો, દીર્ઘકાલીન, સંપ્રધારણરૂપ (=વિચારણારૂપ) સંજ્ઞા જેમને

* 'તયોરપર્યાપ્તવસ્થાયાં ભાવાત્, મનોયોગવાગ્યોગસામાયિકછેદોપસ્થાપનચક્ષુર્દર્શ-નમનઃપર્યાયજ્ઞાનાનાં ચ તસ્યામવસ્થાયામસમ્ભવાત્ ।' - નવ્યષડ્શીતિવૃત્તિઃ (શ્લો ૦ ૨૮ - વૃત્તૌ)

હોય, તેઓ સંજ્ઞી=મનોયોગવાળા કહેવાય છે*.. એકેન્દ્રિય-વિકલેન્દ્રિયોને આવી દીર્ઘ-વિચારણા ન હોવાથી જ તેઓ અસંજ્ઞી કહેવાય છે અને તેથી જ તેમના પ્રાયોગ્ય કર્મપ્રકૃતિનો અહીં ઉદયવિચ્છેદ કલ્પો.

(અથવા મનોવર્ગણાનું ગ્રહણ-વિસર્જન એ મનોયોગ છે અને આવો મનોયોગ એકેન્દ્રિયોને ન હોવાથી તેમના પ્રાયોગ્ય કર્મપ્રકૃતિનો અહીં ઉદયવિચ્છેદ કલ્પો.)

(૧) ૧૦૮માંથી મિથ્યાત્વગુણઠાણે જિનનામ, આહારકલ્પિક અને મિશ્રદ્વિક-એ ૫ પ્રકૃતિ વિના ૧૦૪ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો. (આ પાંચે પ્રકૃતિઓનો ઉદય યથાસંભવ ત્રીજાદિ ગુણઠાણે થતો હોવાથી અહીં તેઓનો અનુદય કલ્પો.)

હવે સાસ્વાદન વગેરે ગુણઠાણે કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય જણાવવા કહે છે—
સાસાણે મિચ્છ વિણા, મીસે અણવિણુ ય મીસજુત્તં ।

અજયમ્મિ સસમ્મા, વિણુ મીસં પરનવસુ ઓહવ્વ ॥ ૨૮ ॥

સાસ્વાદને મિથ્યાત્વં વિના, મિશ્રેજનન્તાન્ વિના ચ મિશ્રયુક્તમ્ ।

અયતે સસમ્યક્ત્વા, વિના મિશ્રં પરનવસુ ઓઘવત્ ॥ ૨૮ ॥

ગાથાર્થ : તેમાંથી સાસ્વાદને મિથ્યાત્વ વિના ૧૦૩.. મિશ્રે અનંતા૦૪ વિના અને મિશ્રમોહની સાથે ૧૦૦... અવિરતગુણઠાણે સમ્યક્ત્વમોહનીયની સાથે અને મિશ્રમોહ વિના ૧૦૦... અને આગળના (૫-૧૩) નવ ગુણઠાણે ઓઘની જેમ કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો. (૨૮)

વિવેચન : (૨) ૧૦૪માંથી સાસ્વાદનગુણઠાણે મિથ્યાત્વમોહનીય નીકાળીને ૧૦૩ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો. (મિથ્યાત્વનો ઉદય પહેલે ગુણઠાણે જ હોય, એટલે અહીં તેનો ઉદયવિચ્છેદ કલ્પો.)

(૩) ૧૦૩માંથી મિશ્રગુણઠાણે અનંતાનુબંધીયતુષ્કને છોડીને અને મિશ્રમોહનીયને ઉમેરીને ૧૦૦ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો.. (અનંતાનુબંધીનો ઉદય પહેલે-બીજે ગુણઠાણે હોવાથી અહીં તેનો વિચ્છેદ કર્યો અને ત્રીજે મિશ્રમોહનીયનો અવશ્ય ઉદય હોય..)

* 'દીર્ઘકાલિકી સંજ્ઞૈવ સમ્પ્રધારણસંજ્ઞોચ્યતે તયા ચ સંજ્ઞિનઃ' - તત્ત્વાર્થકૃત્ । 'અસત્રી ણામ મણોવિનાણરહિયા, ઇહાપોહમગ્ગણગવેસણા જેસિં જીવાણં ણત્થિ' - બન્ધશતકચૂર્ણી શ્લો.

(૪) ૧૦૦માંથી મિશ્રમોહનીય નીકાળીને અને સમ્યક્ત્વમોહનીય ઉમેરીને અવિરતગુણઠાણે ૧૦૦ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો. (મિશ્રમોહનો ઉદય અહીં ન હોય અને ક્ષાયોપશમસમ્યગ્દષ્ટિને સમ્યક્ત્વમોહનીયનો અવશ્ય ઉદય હોય..)

(૫-૧૩) દેશવિરતથી લઈને સયોગીકેવલી સુધીના નવ ગુણઠાણે ઓઘની જેમ કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો.. અર્થાત્ જેમ કર્મસ્તવમાં કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહ્યો, તેમ અહીં પણ કહેવો. તે આ પ્રમાણે -

દેશવિરતે - ૮૭, પ્રમત્તે - ૮૧, અપ્રમત્તે - ૭૬, અપૂર્વકરણે - ૭૨, અનિવૃત્તિકરણે - ૬૬, સૂક્ષ્મસંપરાયે - ૬૦, ઉપશાંતમોહે - ૫૯, ક્ષીણમોહે- ૫૭/૫૫, સયોગીમાં - ૪૨.. (અયોગીગુણઠાણે યોગ નથી હોતો, એટલે મનોયોગમાર્ગણામાં તે ગુણઠાણું નથી લેવાયું..)

પ્રશ્ન : સયોગીગુણઠાણે તો કેવલીઓ જ હોય છે અને તેઓ તો કેવલજ્ઞાનથી જ વસ્તુને જુએ છે, તો તેઓને મનોયોગ=મનનો વ્યાપાર કેવી રીતે હોઈ શકે ?

ઉત્તર : પરમાત્માને મન:પર્યવજ્ઞાની કે અનુત્તરવાસી દેવો જ્યારે પ્રશ્ન પૂછે, ત્યારે પરમાત્મા પોતાના મનોદ્રવ્યને તે રૂપે ગોઠવે છે કે જેને જોઈને તેઓના મનનું સમાધાન થઈ જાય છે.. આ રીતે મનોવ્યાપાર કેવલીઓને પણ હોય છે જ*..

◆ મનોયોગમાર્ગણામાં ઉદયચંત્ર ◆

સં.	ગુણઠાણું	પ્રકૃતિઓ	અનુદય	વિચ્છેદ	પુનરુદય
	ઓઘથી	૧૦૯	-	વિકલેન્દ્રિયનવક + આનુપૂર્વીચતુષ્ક=૧૩	-

* 'મળકરણં કેવલિણો વિ અતિથ તેણ સણ્ણિણો ।' - સપ્તતિકાચૂર્ણ્યામ્ શ્લો ૩૪ ।

'વિણિવત્તસમુઘ્ઘાઓ, તિન્નિ વિ જોગે જિણો પડંજિજ્જા ।

સચ્ચમસચ્ચામોસં, ચ સો મળં તહ વઈજોગં ॥ ૩૦૫૬ ॥' - વિશેષાવશ્યકભાષ્યમ્ ।

'અથ કથં સંજિનઃ સયોગ્યયોગિરૂપગુણસ્થાનકદ્વયસમ્ભવઃ ?

તદ્ભાવે તસ્યામનસ્કતયા સંજિત્વાયોગાત્, ન, તદાનીમપિ તસ્ય

દ્રવ્યમનઃસમ્બન્ધોઽસ્તિ, સમનસ્કાશ્ચાવિશેષેણ સંજિનો વ્યવહિયન્તે,

તતો ન તસ્ય ભગવતઃ સંજિતાવ્યાઘાતઃ ।' - નવ્યષડશીતિવૃત્તૌ શ્લો ૩ ।

સં.	ગુણઠાણું	પ્રકૃતિઓ	અનુદય	વિચ્છેદ	પુનરુદય
૧	મિથ્યાત્વ	૧૦૪	જિનનામ+ આહારકદ્ધિક +મિશ્રદ્ધિક	—	—
૨	સાસ્વાદન	૧૦૩	—	મિથ્યાત્વ	—
૩	મિશ્ર	૧૦૦	—	અનંતાનુબંધી-૪	મિશ્રમો.
૪	અવિરત	૧૦૦	—	મિશ્રમોહનીય	સમ્યક્ત્વમો.
	૫-૧૩	← કર્મસ્તવ મુજબ સમજવું →			

આ પ્રમાણે મનોયોગમાર્ગશામાં કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહીને હવે વચનયોગ-માર્ગશામાં કેટલી કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય હોય, તે જણાવવા, ગ્રંથકારશ્રી કહે છે—

❖ વચનયોગમાર્ગશામાં ઉદયસ્વામિત્વ ❖

एगिंदियछाचउ - अणुपुव्वी विणु बारजुअसयं ओहे ।

वयणे जिणपणगं, विणु मिच्छत्ते होन्ति सासाणे ॥ २९ ॥

मिच्छविगलिंदियतिगं, विणु एगारससुं होन्ति सेसेसु ।

मणजोगव्व य काये, ओहे तेरससुं ओहव्व ॥ ३० ॥

एकेन्द्रियषट्कचतुरानुपूर्वीर्विना द्वादशयुतशतमोघे ।

वचने जिनपञ्चकं, विना मिथ्यात्वे भवति सास्वादने ॥ २९ ॥

मिथ्यात्वविकलेन्द्रियत्रिके विनैकादशसु भवति शेषेषु ।

मनोयोगवच्च काये, ओघे त्रयोदशस्वोघवत् ॥ ૩૦ ॥

ગાથાર્થ : વચનયોગમાર્ગશામાં એકેન્દ્રિયષટ્ક અને ચાર આનુપૂર્વી વિના ઓઘે ૧૧૨ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય. મિથ્યાત્વે જિનપંચક વિના ૧૦૭ પ્રકૃતિઓ.. સાસ્વાદને મિથ્યાત્વ અને વિકલેન્દ્રિયત્રિક વિના ૧૦૩ પ્રકૃતિઓ.. બાકીના ૧૧ ગુણઠાણે મનોયોગની જેમ કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો.. કાયયોગમાર્ગશામાં ઓઘથી ૧-૧૩ ગુણઠાણે કર્મસ્તવમાં કહેલ ઓઘ પ્રમાણે કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો. (૨૯-૩૦)

વિવેચન : વચનયોગમાર્ગશામાં ૧૨૨માંથી એકેન્દ્રિય, સ્થાવર, સૂક્ષ્મ, અપર્યાપ્ત, સાધારણ, આતપ અને ચાર આનુપૂર્વી - એ ૧૦ પ્રકૃતિ વિના ઓઘે - ૧૧૨ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય છે.

◆ કારણવિચાર ◆

★ એકેન્દ્રિય, સ્થાવર, સૂક્ષ્મ, સાધારણ અને આતપ - એ પાંચ પ્રકૃતિનો ઉદય એકેન્દ્રિયોને જ હોય છે અને એકેન્દ્રિયોને વચનયોગ તો હોતો નથી, કારણ કે તેઓ ચાર પર્યાપ્તિ જ પૂર્ણ કરે છે, પાંચમી ભાષાપર્યાપ્તિ નહીં.

★ લબ્ધ્યપર્યાપ્તિ જીવોને પણ વચનયોગ હોતો નથી, એટલે અપર્યાપ્તિ નામકર્મનો પણ અહીં ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો.

પ્રશ્ન : સુસ્વર-દુઃસ્વર નામકર્મનો ઉદય ભાષાપર્યાપ્તિ પછી તરત થઈ શકે છે, એવું કર્મપ્રકૃતિ વગેરેમાં કહ્યું છે*.. તો લબ્ધ્યપર્યાપ્તિ સંજ્ઞીપંચેન્દ્રિય જીવોને ભાષાપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થયા પછી વચનયોગ કેમ ન હોય ?

ઉત્તર : જુઓ; ભાષાપર્યાપ્તિથી પર્યાપ્તિ થયા પછી પણ લબ્ધિપર્યાપ્તાને જ વચનયોગ હોય છે, લબ્ધ્યપર્યાપ્તાને નહીં તેમાં તથાસ્વભાવ એ જ હેતુ છે... એટલે જ કાર્મગ્રંથિકોએ વચનયોગ-માર્ગણામાં પાંચ જીવસ્થાનકો જ લીધા...*

વિવેચન : જેમ ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થવા છતાં લબ્ધિ-અપર્યાપ્તાને ચક્ષુદર્શન નથી. તેમ ભાષાપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થવા છતાં વચનયોગ નથી (અલ્પાયુષ્યના કારણે વચનનો વ્યાપાર ન હોય...) એટલે જ સુસ્વર-દુઃસ્વરનો ઉદય લબ્ધિ-અપર્યાપ્તાને ન હોય, એવું પૂર્વે કહ્યું હતું.

આ વિશે બીજી પણ યુક્તિઓ આગમને બાધ ન આવે એ રીતે સમજવી..

★ ચાર આનુપૂર્વીનો ઉદય વિગ્રહગતિમાં જ હોય છે અને ત્યાં વચનયોગ હોતો નથી, કારણ કે પર્યાપ્તિ-અવસ્થામાં જ વચનયોગ હોય છે. એટલે વચનયોગમાર્ગણામાં એ ચારેનો ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો.

(૧) ૧૧૨માંથી જિનનામ, આહારકદ્વિક અને મિશ્રદ્વિક - એ પાંચ પ્રકૃતિ વિના મિથ્યાત્વગુણઠાણે - ૧૦૭ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો.. (આ પાંચે પ્રકૃતિનો

* 'સુસ્સરણામાએ સગલતિરિયણરઉત્તરતણુદેવભોગભોમાય ભાસાપજ્જત્તીએ પજ્જત્તગા એતે સવ્વે ઉદીરગા ।દુસ્સરણામાએ વિભાસાપજ્જત્તીએ પજ્જત્તગા ઉદીરગા ।' -કર્મપ્રકૃતિત્તિર્ણિ: (ઉદીરણાં શ્લોં ૧૪) ।

* 'વિગલતિઅસન્નિસન્ની, પજ્જત્તા પંચ હોંતિ વડ્ડજોગે ।' - બૃહત્પષડ્ડશીતિ: શ્લોં ૨૦

'બેઈંદિયા તેઈંદિયા ચરૂરિંદિયા એ વિગલા અસન્નિપંચેદિયા સન્નિપંચેદિયાય પજ્જત્તા પંચ જીવડ્ડાણા વડ્ડજોગે હુંતિ ।' -બૃહત્પષડ્ડશીતિ: રામદેવગણિવૃત્તિ: ।

ઉદય યથાસંભવ ત્રીજા વગેરે ગુણઠાણે થવાથી અહીં તેઓનો ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો.)

(૨) ૧૦૭માંથી મિથ્યાત્વમોહનીય અને વિકલેન્દ્રિયત્રિક વિના સાસ્વાદનગુણઠાણે-૧૦૩ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો..

ભાવના :

★ મિથ્યાત્વમોહનીયનો ઉદય પહેલે ગુણઠાણે જ થાય, એટલે અહીં તેનો ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો.

★ વિકલેન્દ્રિયોને પૂર્વભવમાંથી લઈને આવેલું સાસ્વાદનગુણઠાણું અપર્યાપ્ત-અવસ્થામાં જ હોય છે અને તે શરીરપર્યાપ્તિ પૂર્વે જ પૂર્ણ થઈ જાય છે. જ્યારે વચનયોગ તો ભાષાપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થયા પછી જ હોય છે. એટલે અહીં વિકલેન્દ્રિયત્રિકનો પણ ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો.

(૩-૧૩) બાકીના ત્રણથી તેર સુધીના ૧૧ ગુણઠાણે, કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય મનોયોગની જેમ સમજવો. (અર્થાત્ જેમ મનોયોગમાર્ગણામાં કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહ્યો, તેમ કહેવો.)

તે આ પ્રમાણે - મિશ્રે ૧૦૦, અવિરતે ૧૦૦, દેશવિરતે ૮૭, પ્રમત્તે ૮૧, અપ્રમત્તે ૭૬, અપૂર્વકરણે ૭૫, અનિવૃત્તિકરણે ૬૬, સૂક્ષ્મસંપરાયે ૬૦, ઉપશાંતમોહે ૫૮, ક્ષીણમોહે ૫૭/૫૫, સયોગીમાં ૪૨ અને અયોગીમાં યોગ ન હોવાથી વચનયોગ ન હોય.

❖ વચનયોગમાર્ગણામાં ઉદયચંત્ર ❖

સં.	ગુણઠાણું	પ્રકૃતિઓ	અનુદય	વિચ્છેદ	પુનરુદય	
	ઓઘથી	૧૧૨	—	એકેન્દ્રિયજાતિઆદિ-૬ + ચાર આનુપૂર્વી = ૧૦	—	
૧	મિથ્યાત્વ	૧૦૭	જિનાદિ-૫	—	—	
૨	સાસ્વાદન	૧૦૩	—	મિથ્યાત્વ + વિકલેન્દ્રિયત્રિક = ૪	—	
	૩-૧૩	← કર્મસ્તવ મુજબ સમજવું →				

આ પ્રમાણે વચનયોગમાર્ગણામાં કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહીને, હવે કાયયોગમાર્ગણામાં કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય જણાવે છે. તેમાં પહેલા સામાન્યથી કાયયોગમાં કેટલી કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય, તે કહે છે —

❖ કાયયોગમાર્ગણામાં ઉદયસ્વામિત્વ ❖

કાયયોગમાર્ગણામાં ઓઘે ૧-૧૩ ગુણઠાણે, કર્મસ્તવ પ્રમાણે કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો. (ઓઘે - ૧૨૨, મિથ્યાત્વે - ૧૧૭ વગેરે રૂપે..)

❖ કાયયોગમાર્ગણામાં ઉદયચંત્ર ❖

ગુણઠાણા	પ્રકૃતિઓ	અનુદય	વિચ્છેદ	પુનરુદય
૧-૧૩	← કર્મસ્તવ મુજબ સમજવું →			

હવે વિશેષથી કાયયોગમાર્ગણામાં કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય જણાવવા, સૌ પ્રથમ ઔદારિકકાયયોગમાં કેટલી કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય હોય, તે કહે છે—

વિઝવઅડાહારગદુગ - ણરતિરિપુઘ્વીઅપજ્જ વિણુ ઝરલે ।

ઓહ્મિ નવસયં જિણ - મીસદુગ વિણા ય મિચ્છમ્મિ ॥ ૩૧ ॥

વૈક્રિયાષ્ટકાહારકદ્વિકનરતિર્યગાનુપૂર્વ્યપર્યાપ્તાનિ વિનૌદારિકે ।

ઓઘે નવશતં જિનમિશ્રદ્વિકે વિના ચ મિથ્યાત્વે ॥ ૩૧ ॥

ગાથાર્થ : *ઔદારિકકાયયોગમાં વૈક્રિયાષ્ટક, આહારકદ્વિક, મનુષ્ય-તિર્યયાનુપૂર્વી અને અપર્યાપ્ત નામકર્મને છોડીને ઓઘે - ૧૦૮ પ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો અને મિથ્યાત્વે જિનનામ +મિશ્રદ્વિક વિના ૧૦૬ પ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો.. (૩૧)

❖ ઔદારિકકાયયોગમાં ઉદયસ્વામિત્વ ❖

વિવેચન : ૧૨૨માંથી ઔદારિકકાયયોગમાર્ગણામાં વૈક્રિયદ્વિક, નરકત્રિક, દેવત્રિક, આહારકદ્વિક, મનુષ્યાનુપૂર્વી, તિર્યયાનુપૂર્વી અને અપર્યાપ્ત નામકર્મ એ ૧૩ પ્રકૃતિઓ છોડીને ઓઘે - ૧૦૮ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો.

❖ તર્કસંલોક ❖

★ વૈક્રિયદ્વિક, દેવત્રિક અને નરકત્રિકનો ઉદય દેવ-નારકોને જ હોય છે અને તેઓ વૈક્રિયશરીરી હોવાથી ઔદારિકશરીર તેમને ન હોય. એટલે ઔદારિકમાર્ગણામાં તે અષ્ટકનો ઉદયવિચ્છેદ કર્યો.

* કાયયોગમાર્ગણાના સાત ભેદો છે : (૧) ઔદારિક, (૨) ઔદારિકમિશ્ર, (૩) વૈક્રિય, (૪) વૈક્રિયમિશ્ર, (૫) આહારક, (૬) આહારકમિશ્ર, અને (૭) કાર્મણ - આ સાતેમાં ક્રમશઃ ઉદયસ્વામિત્વ જણાવે છે.

★ આહારકશરીરવાળાને ઔદારિકનામકર્મનો ઉદય નથી હોતો, એટલે જ કમ્મપયડી વગેરે ગ્રંથોમાં આહારકશરીરવાળા જીવોને ઔદારિકનામકર્મના અનુદીરક કહ્યા છે. ❖ એટલે ઔદારિકકાયયોગમાર્ગશામાં આહારકદ્વિકનો ઉદયવિચ્છેદ ઉચિત જ છે.

★ મનુષ્યાનુપૂર્વી અને તિર્ય્યાનુપૂર્વીનો ઉદય અપર્યાપ્તાવસ્થામાં - વિગ્રહગતિમાં જ હોય છે અને ત્યારે ઔદારિકશરીર હોતું નથી, કારણ કે તે વખતે કાર્મણ શરીર જ મનાયું છે.

★ અપર્યાપ્ત નામકર્મનો ઉદય લબ્ધ્યપર્યાપ્ત તિર્ય્ય-મનુષ્યોને જ હોય છે અને તેવા લબ્ધ્યપર્યાપ્ત જીવોને ઔદારિકશરીર હોતું નથી, માત્ર કાર્મણ અને ઔદારિકમિશ્ર - આ બે શરીર જ તેઓને *મનાયા છે.. એટલે ઔદારિક-કાયયોગમાર્ગશામાં અપર્યાપ્ત નામકર્મનું વર્જન ઉચિત જ છે..

કેટલાક આચાર્યોના મતે શરીરપર્યાપ્તિ પછી તરત જ ઔદારિકકાયયોગ મનાયો છે*.. એટલે તે લોકોના મતે લબ્ધ્યપર્યાપ્ત જીવોને પણ શરીરપર્યાપ્તિ પછી ઔદારિકકાયયોગ સંભવે છે, તેથી તેમના મતે અપર્યાપ્ત નામકર્મનો પણ ઉદય ઘટાડવો..

❖ “ ‘આહારગનરતિરિયા’ ઇતિ - અણાહારગાણં પહિસેહો કીરહ, આહારગા જે ગનરતિરિતા તત્થવિ ‘સરીરદુગવેદા પમોત્તૂણ’ તત્થ વેઝવ્વિયઆહારસરીરવેદગે મોત્તૂણ ‘ઓરાલા’ત્તિ ડરાલિયસરીરણામાણ સવ્વે ડદીરગા ।” -કર્મપ્રકૃતિચૂર્ણિ: ડદીરં શ્લોં ૭ ।

“આહારી ઉત્તરતણુ નરતિરિતવ્વેયણ પમોત્તૂણ । ડદીરંતી ડરલં... ॥ ૭ ॥”

- પચ્છસહ્ગ્રહે ડદીરણાં ।

“આહારકશરીરિણ: ...વૈક્રિયશરીરિણો દેવાન્ નારકાંશ્ચ નરતિરશ્ચોડપિ તદ્દેદકાન્ પ્રમુચ્ચ શેષા: સર્વેડપિ જીવા ઇકદ્વિત્રિચતુષ્પચ્છેન્દ્રિયા ઔદારિકમ્ ।” - પચ્છસહ્ગ્રહવૃત્ત્યામ્ ડદીરણાં ।

* જોગા છસુ અપ્પજ્જત્તણુ કમ્મહ્ગડરલમિસ્સા દો ।’ -બૃહત્ષડશીતિ: શ્લોં ૭ ।

‘કાર્મણૌદારિકમિશ્રકાયયૌગૌ દ્વૌ ...ષટ્સ્વપર્યાપ્તકેષુ ...તત્ર વિગ્રહ-ગતાવનાહારકસ્ય યથાસમ્ભવમેકદ્વિત્રિસમયાન્ યાવત્કાર્મણકાયયોગ:, તદન્યત્રૌદારિકમિશ્રકાયયોગ: ।’

- ષડશીતિ-હારિભદ્ર્યામ્ શ્લોં ૭ ।

‘લદ્ધિણ કરણેણ ય અપ્પજ્જત્તગાણં સવ્વેસિં ઓરાલિયમિસ્સકાયજોગો ચેવ ।’

- બન્ધશતકચૂર્ણી (શ્લોં ૭)

* ‘બિતિ અપ્પજ્જત્તાણ વિ તણુપ્પજ્જાણ કેહ્ ઓરાલં ।’ - પ્રાચ્ચષડશીતૌ શ્લોં ૭ । આ મતનું વિસ્તારથી નિરૂપણ, આગળ ઔદારિકમિશ્રકાયયોગના નિરૂપણ વખતે કરાશે.

તેથી ઔદારિકકાયયોગમાં ઓઘે - ૧૦૯ અને મતાંતરે - ૧૧૦ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો..

(૧) ૧૦૯માંથી જિનનામ, મિશ્રમોહનીય અને સમ્યક્ત્વમોહનીય વિના મિથ્યાત્વગુણઠાણે - ૧૦૬ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો. અને મતાંતરે અપર્યાપ્ત નામની સાથે ૧૦૭ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો... (મિથ્યાત્વે ત્રણ પ્રકૃતિના ઉદયવિચ્છેદનું કારણ સ્પષ્ટ જ છે.)

હવે બાકીના ગુણઠાણે કેટલી કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય, તે જણાવવા આચાર્યભગવંતશ્રી કહે છે—

વિગલછ - સાહારણદુગ - મિચ્છ વિણા સાસાણેઽણવિણુ મીસે ।

મીસજુઆ સમ્મજુઆ, અજયે મીસવિણુ ઓહ્વ્વ ॥ ૩૨ ॥

વિકલષ્ટકસાધારણદ્વિકમિથ્યાત્વાનિ વિના સાસ્વાદનેઽનન્તાન્ વિના મિશ્રે ।

મિશ્રયુતા સમ્યક્ત્વયુતા, અયતે મિશ્રં વિના ઓઘસ્યેવ ॥ ૩૨ ॥

ગાથાર્થ : વિકલેન્દ્રિયષ્ટક, સાધારણદ્વિક અને મિથ્યાત્વ વિના સાસ્વાદનગુણઠાણે ૯૭ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો.. મિશ્રે અનંતાનુબંધી વિના અને મિશ્રમોહનીય સાથે ૯૪.. અયતે સમ્યક્ત્વમોહનીય સાથે અને મિશ્રમોહનીય વિના ૯૪.. અને બાકીના *નવ ગુણઠાણે કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય ઓઘની જેમ સમજવો.. (૩૨)

વિવેચન : (૧) ૧૦૬માંથી સાસ્વાદનગુણઠાણે વિકલેન્દ્રિયત્રિક, એકેન્દ્રિય, સ્થાવર, સૂક્ષ્મ, સાધારણ, આતપ અને મિથ્યાત્વ - એ નવ પ્રકૃતિ વિના ૯૭ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો.

ભાવના : એકેન્દ્રિય-વિકલેન્દ્રિયોને ઉત્કૃષ્ટથી પણ શરીરપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થાય ત્યાં સુધી જ સાસ્વાદન ગુણઠાણું હોય છે અને ત્યારે તો ઔદારિકકાયયોગ હોતો નથી. એટલે ઔદારિકકાયયોગમાર્ગણામાં સાસ્વાદનગુણઠાણે વિકલેન્દ્રિયપ્રાયોગ્ય વિકલત્રિક અને એકેન્દ્રિયપ્રાયોગ્ય એકેન્દ્રિય-સ્થાવરરૂપ બે પ્રકૃતિનો ઉદયવિચ્છેદ કઢ્યો.

* ઉત્તમી ગાથામાં રહેલ 'સેસણવસુ = બાકીના નવ ગુણઠાણે' એ પદનું જોડાણ અહીં કરવાનું છે..

★ સૂક્ષ્મનામકર્મનો ઉદય સૂક્ષ્મજીવોને હોય છે અને સાધારણ નામકર્મનો ઉદય સાધારણજીવોને હોય છે, પણ આ જીવોમાં સાસ્વાદનગુણઠાણું હોતું નથી. એટલે એ બંને પ્રકૃતિઓનો અહીં ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો.

★ આતપ નામકર્મનો ઉદય બાદરપર્યાપ્ત પૃથ્વીકાયિકોને પર્યાપ્તાવસ્થામાં જ હોય છે અને ત્યાં સુધી તેઓને સાસ્વાદનગુણઠાણું રહેતું નથી (સાસ્વાદન તેઓને શરીરપર્યાપ્ત સુધી જ હોય છે) એટલે અહીં આતપનામકર્મનો પણ ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો.

★ મિથ્યાત્વમોહનીયનો ઉદય માત્ર પહેલે ગુણઠાણે જ હોય, એટલે તેનો પણ અહીં વિચ્છેદ કર્યો..

(૩) ૯૭માંથી મિશ્રગુણઠાણે અનંતાનુબંધીચતુષ્કને છોડીને અને મિશ્રમોહનીયને ઉમેરીને ૯૪ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો. (અનંતાનુબંધીનો ઉદય પહેલે-બીજે હોય છે અને ત્રીજે મિશ્રમોહનીયનો અવશ્ય ઉદય હોય છે.)

(૪) ૯૪માંથી અવિરતગુણઠાણે મિશ્રમોહનીય નીકાળીને અને સમ્યક્ત્વમોહનીય ઉમેરીને ૯૪ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો. (મિશ્રમોહનીયનો ઉદય ત્રીજે જ હોય અને ક્ષયોપશમસમ્યગ્દષ્ટિને સમ્યક્ત્વમોહનીયનો નિયમા ઉદય હોય..)

(૫-૧૩) દેશવિરતથી માંડીને સયોગી સુધીના ૯ ગુણઠાણે, કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય ઓઘની જેમ સમજવો (અર્થાત્ જેમ કર્મસ્તવમાં કહ્યો, તેમ કહેવો.) તે આ પ્રમાણે - દેશવિરતે ૮૭ વગેરે.... પણ અહીં વિશેષતા એ સમજવી કે, કર્મસ્તવમાં છઠ્ઠે ગુણઠાણે ૮૧ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહ્યો છે, પણ અહીં તેમાંથી આહારકદ્ધિક છોડી દેવું, કારણ કે ઔદારિકકાયયોગમાર્ગણામાં ઓઘથી જ આહારકદ્ધિકનો વિચ્છેદ કર્યો છે. એટલે અહીં પ્રમત્તગુણઠાણે ૭૯ પ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો. બાકી બધું કર્મસ્તવ મુજબ સમજવું.

★ સૂક્ષ્મ - સાધારણ જીવોને તથાસ્વભાવે જ સાસ્વાદનગુણઠાણું પ્રાપ્ત થતું નથી અને પૂર્વભવમાંથી લઈને આવેલાં સાસ્વાદનગુણઠાણાવાળા જીવો સૂક્ષ્મ-સાધારણમાં ઉત્પન્ન થતાં નથી. એટલે આ જીવોમાં સાસ્વાદનગુણઠાણું ન મળે.

◆ ઔદારિકકાયયોગમાં ઉદયચંત્ર ◆

સં.	ગુણઠાણું	પ્રકૃતિઓ	અનુદય	વિચ્છેદ	પુનરુદય
	ઓઘથી	૧૦૯	—	વૈક્રિયાષ્ટક + આહારકદ્વિક + મનુષ્યાનુપૂર્વી+તિર્ય્યાનુપૂર્વી+ અપર્યાપ્ત = ૧૩	—
૧	મિથ્યાત્વ	૧૦૬	જિનનામ+ મિશ્રદ્વિક	—	—
૨	સાસ્વાદન	૯૭	—	વિકલેન્દ્રિયષટ્ક+સાધારણદ્વિક+ મિથ્યાત્વ = ૯	—
૩	મિશ્ર	૯૪	—	અનંતાનુબંધી-૪	મિશ્રમો૦
૪	અવિરત	૯૪	—	મિશ્રમોહનીય	સમ્યક્ત્વમો૦
	૫-૧૩	કર્મસ્તવ મુજબ સમજવું (માત્ર છઠ્ઠે આહારદ્વિક છોડવું)			

આ પ્રમાણે ઔદારિકકાયયોગમાર્ગશામાં કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહીને, હવે ઔદારિકમિશ્રકાયયોગમાં કેટલી કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય હોય, તે જણાવવા કહે છે-
સેસણવસુ પળનિદ્વા પરઘાયવચ્ચગઙ્ગસરદુગં ચ ।

મીસં વિણુ તમ્મીસે સપજ્જત્તોહે અજિણસમ્મા ॥ ૩૩ ॥

શેષનવસુ પચ્છનિદ્વા: પરાઘાતાડડતપચ્ચગતિસ્વરદ્વિકચ્ચ ।

મિશ્રં વિના તન્મિશ્રે સાપર્યાપ્તૌઘે અજિનસમ્યક્ત્વા ॥ ૩૩ ॥

ગાથાર્થ : ઔદારિકકાયયોગમાં બાકીના નવ ગુણઠાણે ઓઘની જેમ સમજવું. ઔદારિકમિશ્રમાં (ઔદારિકમાં ઓઘે કહેલ કર્મપ્રકૃતિમાંથી) પાંચ નિદ્રા, પરાઘાતદ્વિક, આતપદ્વિક, ખગતિદ્વિક, સ્વરદ્વિક અને મિશ્રમોહનીય નીકાળીને અને અપર્યાપ્ત નામકર્મને ઉમેરીને ઓઘે - ૯૬ પ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો અને મિથ્યાત્વ* જિનનામ અને સમ્યક્ત્વમોહનીય વિના ૯૪ પ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો. (૩૩)

◆ ઔદારિકમિશ્રકાયયોગમાં ઉદયસ્વામિત્વ ◆

વિવેચન : ઔદારિકકાયયોગમાં ઓઘે જે ૧૦૯ પ્રકૃતિઓ કહી હતી, તેમાંથી પાંચ નિદ્રા, પરાઘાત-ઉચ્ચવાસ, આતપ-ઉદ્યોત, શુભ-અશુભવિહારયોગતિ,

* ૩૪મી ગાથામાં રહેલ 'મિચ્છે = મિથ્યાત્વગુણઠાણે' એ પદનું જોડાણ અહીં કરવાનું છે.

સુસ્વર-દુઃસ્વર અને મિશ્રમોહનીય - એ ૧૪ પ્રકૃતિઓ છોડીને અને અપર્યાપ્તનામ ઉમેરીને ❖ ઔદારિકમિશ્રકાયયોગમાર્ગણામાં ઓઘે - ૯૬ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો.

❖ હેતુસંલોક ❖

★ પાંચ નિદ્રા, પરાઘાત, આતપ, ઉઘોત, શુભ-અશુભવિહાયોગતિ- એ ૧૦ પ્રકૃતિઓનો ઉદય શરીરપર્યાપ્તિ પછી થાય છે.. સુસ્વર-દુઃસ્વર નામકર્મનો ઉદય ભાષાપર્યાપ્તિ પછી થાય છે અને ઉચ્છ્વાસ નામકર્મનો ઉદય શ્વાસોચ્છ્વાસપર્યાપ્તિ પછી થાય છે, પણ તે વખતે (=શરીરપર્યાપ્તિ પછીના સમયે) ઔદારિકમિશ્રકાયયોગ હોતો નથી, કારણ કે કેવલીસમુદ્ઘાતને છોડીને બધે ઠેકાણે ઔદારિકમિશ્રકાયયોગ શરીરપર્યાપ્તિ સુધી જ હોય છે..

આચારાંગસૂત્રની વૃત્તિમાં * કહ્યું છે કે—

“તિર્યગ્-મનુષ્યોને શરીરપર્યાપ્તિ પછી ઔદારિકકાયયોગ હોય છે અને તેની (=શરીરપર્યાપ્તિની) પહેલા ઔદારિકમિશ્રકાયયોગ હોય છે..”

આ જ વાત લોકપ્રકાશ વગેરેમાં પણ ❖ કહી છે.

પૂર્વપક્ષ : આ તો તમે સિદ્ધાંતમત લઈ લીધો લાગે છે, બાકી કાર્મગ્રંથિકમત તો જુદો જ છે. જુઓ - કાર્મગ્રંથિકમતે બધી પર્યાપ્તિ પૂરી થયા પછી જ ઔદારિકકાયયોગ મનાયો છે, તે પહેલાં તો શરીરપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થયા પછી પણ ઔદારિકમિશ્રકાયયોગ જ મનાય છે.

❖ ઔદારિકકાયયોગમાં અપર્યાપ્તનામનો વિચ્છેદ કર્યો હતો, પણ અહીં તેનું ગ્રહણ કરવું, કારણ કે ઔદારિકમિશ્રકાયયોગ તો લબ્ધ્યપર્યાપ્તિ જીવોને પણ હોઈ શકે છે.

* ‘ઔદારિકકાયયોગસ્તિર્યગ્મનુજયોઃ શરીરપર્યાપ્તેરૂર્ધ્વમ્, તદારતસ્તુ મિશ્રઃ ।’

-આચારાણ્ડગે (અધ્ય૦ ૨, ઉદ્દે૦ ૧)

❖ “યદૌદારિકમારબ્ધં ન ચ પૂર્ણીકૃતં ભવેત્ ।

તાવદૌદારિકમિશ્રઃ કાર્મણેન સહ ધ્રુવમ્ ॥ ૧૩૦૧ ॥

તથા ચોક્તં નિર્યુક્તિકારેણ શસ્ત્રપરિજ્ઞાધ્યયને -

તેણ કમ્મણં આહારેઈ અણંતરં જીવો ।

તેણ પરં મિસ્સેણં જાવ સરીરસ્સ નિપ્ફત્તી ॥ ૧૩૦૧ ॥”

- લોકપ્રકાશો દ્રવ્યલોકે તૃતીયસર્ગે ।

નવ્યષડશીતિવૃત્તિમાં કહ્યું છે કે*—

“જો કે તેઓને શરીરપર્યાપ્તિ પૂરી થઈ ગઈ છે, તો પણ ઈન્દ્રિય-શ્વાસોચ્છવાસ વગેરે હજુ અનિષ્પન્ન હોવાથી શરીર હજુ પરિપૂર્ણ તૈયાર નથી થયું અને એટલે જ કાર્મણશરીરનો વ્યાપાર હજુ પણ હોવાથી ત્યારે તેઓને ઔદારિકમિશ્ર યુક્તિથી સંગત છે.”

હવે કર્મગ્રંથના શાસ્ત્રોમાં કાર્મગ્રંથિકમતનું અનુસરણ થવું જ જોઈએ^૨, તે છતાં, તમે કેમ તેનું અનુસરણ ન કર્યું ?

ઉત્તરપક્ષ : અમે જે માન્યું છે કે - “શરીરપર્યાપ્તિ પછી ઔદારિકકાયયોગ હોય છે અને તે પહેલા ઔદારિકમિશ્રકાયયોગ હોય છે” - તે વાત, માત્ર સૈદ્ધાંતિકોને જ માન્ય છે એવું નથી, કાર્મગ્રંથિકોને પણ માન્ય છે.

જુઓ; નવ્યબંધસ્વામિત્વની અવસૂરિમાં^૩ કહ્યું છે કે - “ઔદારિકમિશ્ર, જ્યાં સુધી શરીરપર્યાપ્તિ પૂર્ણ ન થાય, ત્યાં સુધી હોય છે...”

આ જ વાત પંચસંગ્રહ વગેરેમાં પણ^૪ કહી છે, એટલે આ મતને સ્વીકારવા દ્વારા કર્મગ્રંથિકમતનું અનુસરણ પણ થાય છે જ.. અને ષટ્ષંડાગમ વગેરે દિગંબર ગ્રંથોમાં પણ આ જ વાત સ્વીકારાઈ^૫ છે.

— — — — —
* “યદ્યપિ તેષાં શરીરપર્યાપ્તિ: સમજનિષ્ઠ તથાપિ ઈન્દ્રિયોચ્છવાસાદીનામદ્યાપ્યનિષ્પન્નત્વેન શરીરસ્યાસમ્પૂર્ણત્વાદ્ અત એવ કાર્મણસ્યાપ્યદ્યાપિ વ્યાપ્રિયમાણત્વાદ્ ઔદારિકમિશ્રમેવ તેષાં યુક્ત્યા ઘટમાનકમ્ ।” - નવ્યષડશીતિવૃત્તિ: શ્લો૦ ૪ ।

● “નેહાહિગયં સુયમયંપિ” - બૃહત્ષડશીતૌ શ્લો૦ ૭૨ ।

“સૂત્રે મતોઽપિ કેચચિત્ કારણેન કાર્મગ્રન્થિકૈનાંભ્યુપૈયત ઇતીહાપિ નાધિક્રિયતે તદભિપ્રાયસ્યૈવેહ પ્રાયોઽનુસરણાત્ ।” -તદ્વૃત્તૌ શ્રીમલયગિરિપાદા: ।

● “ઔદારિકમિશ્રં કાર્મણેન સહ, તત્ત્વાપર્યાપ્તાવસ્થાયાં કેવલિસમુદ્ઘાતાવસ્થાયાં વા; ઉત્પત્તિદેશે હિ પૂર્વભવાદનન્તરમાગતો જીવ: પ્રથમસમયે કાર્મણેનૈવ કેવલેનાઽઽહારયતિ, તત: પરમૌદારિકસ્યાપ્યારબ્ધત્વાદૌદારિકેણ કાર્મણમિશ્રેણ યાવત્ શરીરસ્ય નિષ્પત્તિ: ।”

- નવ્યબન્ધસ્વામિત્વાવચૂરૌ શ્લો૦ ૧૪ ।

● “ઝરલેણ તિન્નિ છળ્હં, સરીરપજ્જત્તયાણ મિચ્છણં ।” -પચ્છસહ્ગ્રહે શ્લો૦ ૧૮ - ચતુર્થદ્વારે । તત્ત્વોપજ્જવૃત્તાવપિ - “ષણ્ણામપર્યાપ્તકાનાં શરીરપર્યાપ્તૌ ઔદારિકયોગો ભવતિ” । અભિહિતશ્ચ મલયગિરિપાદૈરપિ તદ્વૃત્તૌ - “ષણ્ણાં સૂક્ષ્મબાદરૈકેન્દ્રિયદ્વિત્રિચતુરસંજ્ઞિપચ્છેન્દ્રિયાણાં મિથ્યાદૃષ્ટિનાં શેષપર્યાપ્તિભિરપર્યાપ્તાનાં શરીરપર્યાપ્ત્યા પર્યાપ્તાનામૌદારિકેણ સહ ત્રયો યોગા ભવન્તિ” ॥

● “ઓરાલિયકાયજોગો પજ્જત્તાણં ઓરાલિયમિસ્સકાયજોગો અપજ્જત્તાણં” -

તેથી ઔદારિકમિશ્રકાયયોગમાર્ગણામાં, જેનો ઉદય શરીરપર્યાપ્તિ પછી થાય છે તેવી પરાઘાતાદિ - ૧૩ પ્રકૃતિઓનો ઉદય ન હોય..

ષડશીતિકાર વગેરે આચાર્યોના અભિપ્રાયે, શરીરપર્યાપ્તિ પછી પણ ઔદારિકમિશ્રકાયયોગ સંભવતો હોવાથી, તે ૧૩ પ્રકૃતિઓનો ઉદય ઘટી શકે છે, તેથી તેમના મતે તે ૧૩ પ્રકૃતિઓનું વર્જન ન કરવું.

પ્રશ્ન : અરે ! પહેલા તો તમે ષડશીતિકારનો મત મુખ્યરૂપે લીધો હતો અને બીજો મત ગૌણરૂપે લીધો હતો.. પણ હમણાં તેનાથી ઊંધું જ કર્યું.. તો એ શું ઉચિત છે ?

ઉત્તર : જુઓ, વિવક્ષા એ કર્તાની ઈચ્છાને આધીન છે, એટલે જુદાં જુદાં સ્થળે જુદાં જુદાં મતને લઈને જુદું-જુદું નિરૂપણ કરવું તે અનુચિત નથી. વળી, કેટલાંક કાર્મગ્રંથિકોએ પહેલો મત માન્યો છે અને કેટલાંક કાર્મગ્રંથિકોએ બીજો મત માન્યો છે - આમ બંને મત કાર્મગ્રંથિકોએ સ્વીકાર્યો હોવાથી, કર્મસાહિત્યના ગ્રંથમાં તે બંને મતનું જુદા-જુદા સ્થળને લઈને મુખ્યરૂપે નિરૂપણ કરવું ઉચિત જ છે અને આવું આચરવા દ્વારા બંને મત વિશે બહુમાનભાવ બતાવાયેલો થાય છે.

★ મિશ્રમોહનીયનો ઉદય પર્યાપ્તાવસ્થામાં જ થાય છે અને ત્યારે ઔદારિકમિશ્રકાયયોગ હોતો નથી, કારણ કે તેનું અસ્તિત્વ અપર્યાપ્તાવસ્થામાં કે કેવલીસમુદ્ઘાત અવસ્થામાં જ હોય છે. એટલે અહીં તેનો પણ ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો..

★ ચાર આનુપૂર્વીનો ઉદય વિગ્રહગતિમાં હોય છે અને ત્યાં કાર્મણકાય જ હોવાથી, ઔદારિકમિશ્રકાયયોગ હોતો નથી. એટલે અહીં ચાર આનુપૂર્વીનો ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો.

આ પ્રમાણે બીજી કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉદય કેમ ન હોય, તેની ભાવના, જે પ્રમાણે ઔદારિકમાં કહી, તેમ સમજવી.

ષટ્સ્વખંડાગમે (ભા. ૧, સૂ. ૭૬, પૃ. ૩૧૭) । તદ્વૃત્તિધવલાયામપિ- “કિમેકયા પર્યાપ્ત્યા નિષ્પન્નઃ પર્યાપ્તઃ યત સાકલ્યેન નિષ્પન્ન ઇતિ ? શરીરપર્યાપ્ત્યા નિષ્પન્નઃ પર્યાપ્ત ઇતિ ભણ્યતે, તત્રૌદારિકકાયયોગઃઅપર્યાપ્તાવસ્થાયામૌદારિકમિશ્રકાયયોગઃ”

એટલે ઔદારિકમિશ્રકાયયોગમાર્ગણામાં ૧૨૨માંથી પરાઘાતાદિ - ૨૬ પ્રકૃતિઓ છોડીને અથવા ઔદારિકકાયયોગમાં કહેલ ૧૦૮માંથી ૧૪ પ્રકૃતિઓ છોડીને અને અપર્યાપ્તનામકર્મ ઉમેરીને ઓઘે - ૯૬ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો.

❖ મતાંતરો ❖

(૧) ગોમ્મટસારમતે ઔદારિકમિશ્રકાયયોગમાર્ગણામાં નિદ્રાદ્વિકનો પણ ઉદય મનાયો છે. એટલે તેમના મતે ૯૬માં બે પ્રકૃતિ ઉમેરીને ૯૮ કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો..

(૨) પંચસંગ્રહસ્વોપજ્ઞવ્યાખ્યામતે શરીરપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થાય તે પહેલાં પણ આહારપર્યાપ્તિએ પર્યાપ્ત જીવોને પાંચ નિદ્રાનો ઉદય મનાયો છે.* હવે તે વખતે ઔદારિકમિશ્રકાયયોગ પણ સંભવિત છે. એટલે તેમના મતે ૯૬માં પાંચ પ્રકૃતિઓ ઉમેરીને ૧૦૧ કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો.

આ જ મતને અવલંબીને પ.પૂ. વીરશેખરસૂરિ મ.સા. એ ઔદારિકમિશ્રકાયયોગમાર્ગણામાં પાંચ નિદ્રાનો ઉદય માન્યો છે.❖

(૩) ષડશીતિકારમતે શરીરપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થયા પછી જ્યાં સુધી સર્વ પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ ન થાય, ત્યાં સુધી ઔદારિકમિશ્રકાયયોગ મનાયો છે. એટલે પરાઘાતાદિ જે કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય શરીરપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થયા પછી છે, તેમનો પણ ઔદારિકમિશ્રકાયયોગમાં ઉદય સંભવી શકે. તેથી અહીં ઔદારિકકાયયોગની જેમ કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો.. (ઓઘે-૧૦૮..)

પણ અહીં તફાવત એ કે, ઔદારિકકાયયોગમાં અપર્યાપ્તનામકર્મનો ઉદય નહોતો કહ્યો અને મિશ્રમોહનીયનો ઉદય કહ્યો હતો.. પણ અહીં તેનાથી વિપરીત સમજવું; અર્થાત્ અપર્યાપ્તનામનો ઉદય કહેવો અને મિશ્રમોહનીયનો ઉદયવિચ્છેદ કહેવો.

* “યાવદાહારશરીરેન્દ્રિયપર્યાપ્તયસ્તાવન્નિદ્રાણામુદયઃ , એતદૂર્ધ્વં ડરીરણાસહચરો ભવત્યુદયઃ ।” - પન્નસન્ગ્રહસ્વોપજ્ઞવ્યાખ્યા (દ્વાર-૫, શ્લો ૧૦૦)

❖ જુઓ પ. પૂ. વીરશેખરસૂરિ મ. સા. દ્વારા વિરચિત - ઉદયસ્વામિત્વ, (ગાથા નં. ૪૪)

◆ મતાંતરસંગ્રહક ચંત્ર ◆

સં.	મતો	પ્રકૃતિઓ
૧	મુખ્યમતે	૯૬
૨	ગોમ્મટસારમતે	૯૮
૩	પંચસંગ્રહસ્વોપજ્ઞવ્યાખ્યામતે	૧૦૧
૪	ષડશીતિકારમતે	૧૦૯

હવે ઔદારિકમિશ્રકાયયોગમાર્ગણામાં ગુણઠાણા પ્રમાણે કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય વિચારીએ—

(૧) ૯૬માંથી જિનનામ અને સમ્યક્ત્વમોહનીય - એ બે પ્રકૃતિઓ છોડીને મિથ્યાત્વગુણઠાણે - ૯૪ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો. (આ બંને પ્રકૃતિઓનો ઉદય, યથાસંભવ ચોથાદિ ગુણઠાણે થવાથી અહીં તેનો ઉદયવિચ્છેદ કલ્પો.)

હવે ગ્રંથકારશ્રી ત્રીજા-ચોથા અને તેરમા ગુણઠાણે કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય જણાવતાં કહે છે—

મિચ્છે સાણમ્મિ સહુમ-તિગમિચ્છવિણુ અણવિગલપણગવિણુ ।

નપુંસત્થિનીયવિણુ, સસમ્મેગુણાસીઙ્ગ અજયે ॥ ૩૪ ॥

વિણુ પરઘાત્ત્વગઙ્ગ-સરદુગં સજોગિમ્મિ સુદયાઝ છત્તીસં ।

દેવોહે ણિરયાઝ-ગઙ્ગણપુપણપરખેવઓ વિઝવે ॥ ૩૫ ॥

મિથ્યાત્વે સાસ્વાદને સૂક્ષ્મત્રિક-મિથ્યાત્વે વિનાઽનન્તાનુબન્ધિ-વિકલપચ્છકે વિના ।

નપુંસક-સ્ત્રી-નીચૈર્ગોત્રાણિ વિના, સસમ્યક્ત્વૈકોનાશીતિરચતે ॥ ૩૪ ॥

વિના પરાઘાત્ત્વગતિસ્વરદ્વિકં સયોગિનિ સ્વોદયાત્ ષટ્ત્રિંશત્ ।

દેવૌઘે નરકાયુર્ગતિનપુંસકપચ્છકપ્રક્ષેપાદ્ વૈક્રિયે ॥ ૩૫ ॥

ગાથાર્થ : મિથ્યાત્વે (૯૪ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય..) સાસ્વાદને સૂક્ષ્મત્રિક અને મિથ્યાત્વ વિના ૯૦ પ્રકૃતિઓ.. તેમાંથી અનંતાં ૪, વિકલપંચક, સ્ત્રી-નપુંસકવેદ, નીચગોત્ર - આ ૧૨ છોડીને અને સમ્યક્ત્વમોહનીય ઉમેરીને અવિરતે - ૭૯ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો. સયોગીગુણઠાણે ઉદયપ્રાયોગ્ય ૪૨માંથી પરાઘાત્ત્વદ્વિક + સ્વરદ્વિક + ખગતિદ્વિક - એ છને છોડીને ૩૬ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો. વૈક્રિયકાયયોગમાર્ગણામાં, દેવોને ઓઘથી ઉદયપ્રાયોગ્ય ૮૦માં નરકાયુ, નરકગતિ,

નપુંસકપંચક - એ સાતનો પ્રક્ષેપ કરીને.. (બાકીનો ફેરફાર આગળની ગાથામાં જણાવે છે.) (૩૪-૩૫)

વિવેચન : (૨) ૮૪માંથી સૂક્ષ્મ, અપર્યાપ્ત, સાધારણ અને મિથ્યાત્વ-આ ૪ પ્રકૃતિઓ છોડીને સાસ્વાદનગુણઠાણે - ૮૦ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો.

ભાવના :

★ કોઈપણ જીવ સાસ્વાદનગુણઠાણા સાથે સૂક્ષ્મ, લબ્ધ્યપર્યાપ્ત કે સાધારણ જીવોમાં ઉત્પન્ન થતો નથી અને તે જીવોમાં સાસ્વાદનગુણઠાણું પમાતું નથી. એટલે અહીં સૂક્ષ્મત્રિકનો ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો. મિથ્યાત્વનો ઉદય પહેલે ગુણઠાણે જ હોય, એટલે અહીં તેનો પણ ઉદયવિચ્છેદ કર્યો..

(૪) ૮૦માંથી *અવિરતસમ્યગ્દષ્ટિગુણઠાણે અનંતાનુબંધી-૪, વિકલેન્દ્રિયત્રિક, એકેન્દ્રિય, સ્થાવર, નપુંસક-સ્ત્રીવેદ અને નીચગોત્ર - આ ૧૨ પ્રકૃતિઓ છોડીને અને સમ્યક્ત્વમોહનીય ઉમેરીને ૭૮ કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો.

ભાવના :

★ અનંતાનુબંધીયતુષ્કનો ઉદય બીજા ગુણઠાણા સુધી જ હોવાથી અહીં તેનું વર્જન કર્યું..

★ એકેન્દ્રિય-વિકલેન્દ્રિયોને પહેલું-બીજું ગુણઠાણું જ હોવાથી, તેમના પ્રાયોગ્ય વિકલેન્દ્રિયત્રિક + એકેન્દ્રિય + સ્થાવર - એ ૫ પ્રકૃતિઓનો પણ ઉદયવિચ્છેદ કર્યો..

★ સમ્યગ્દષ્ટિ જીવો તિર્યચ-મનુષ્યગતિમાં પુરુષવેદે જ ઉત્પન્ન થાય છે, સ્ત્રી-નપુંસકવેદે નહીં. વળી, બ્રાહ્મી-સુંદરી-મલ્લીકુમારી વગેરે રૂપે જે સમ્યગ્દષ્ટિઓ પણ સ્ત્રી તરીકે ઉત્પન્ન થયેલા સંભળાય છે, તે બધાંની વિવક્ષા અલ્પતાદિના કારણે કરી નથી. એટલે અહીં સ્ત્રી-નપુંસકવેદનો ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો..

★ સમ્યગ્દષ્ટિ જીવો તિર્યચ-મનુષ્યગતિમાં ઉચ્ચગોત્રે જ ઉત્પન્ન થાય, નીચગોત્રે નહીં.. કારણ કે, તે જીવો જો સ્ત્રી તરીકે ઉત્પન્ન નથી થતા, તો

* ઔદારિકમિશ્રકાયયોગ અપર્યાપ્તાવસ્થામાં હોય છે અને ત્યારે મિશ્રગુણઠાણું હોતું નથી (તે ગુણઠાણું પર્યાપ્તાવસ્થામાં જ હોય અને પરભવમાં ન લઈ જવાય.) એટલે અહીં તે ગુણઠાણું ન કહી સીધું ચોથું ગુણઠાણું કહ્યું.

તેના સરખાં ન્યાયે નીચગોત્રે પણ ઉત્પન્ન ન જ થાય, એ વાત તર્કથી સિદ્ધ છે. એટલે અહીં નીચગોત્રનો પણ ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો..

પ્રશ્ન : સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ જેમ નરકમાં નીચગોત્રે ઉત્પન્ન થાય છે, તેમ સરખાં ન્યાયે મનુષ્યમાં પણ નીચગોત્રે ઉત્પન્ન થાય એમાં વાંધો શું ?

ઉત્તર : જુઓ - નરકમાં તો તે જીવ નપુંસક તરીકે પણ ઉત્પન્ન થાય છે, પણ તેની જેમ મનુષ્યમાં પણ નપુંસક તરીકે ઉત્પન્ન થાય - એવું કોઈપણ શાસ્ત્રકારોને માન્ય નથી. એટલે નરકનો ન્યાય અહીં લાગુ ન પડે એવું જણાય છે.

ગોમ્મટસારમતે અહીં નીચગોત્રનો ઉદય મનાય છે અને અહીં દુર્ભગ + અનાદેય + અપયશ - એ ત્રણ પ્રકૃતિઓનો ઉદયવિચ્છેદ કરાયો છે*.

(અમે નીચગોત્રનો ઉદય તર્કના આધારે અને દુર્ભગાદિ ત્રણ પ્રકૃતિનો ઉદય સપ્તતિકા વગેરે ગ્રંથોના આધારે માન્યો છે - એ ધ્યાનમાં લેવું..)

(૧૩) સયોગીગુણઠાણે કેવલીઓને ઉદયપ્રાયોગ્ય જે ૪૨ પ્રકૃતિઓ કહી છે, તેમાંથી પરાઘાત-ઉચ્ચવાસ, શુભ-અશુભવિહાયોગતિ, સુસ્વર અને દુઃસ્વર - આ ૬ પ્રકૃતિઓ છોડીને ૩૬ કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો..

ભાવના : કેવલી ભગવંતો જ્યારે સમુદ્ઘાત કરે, ત્યારે બીજા, છઠ્ઠા, અને સાતમા સમયે તેઓને ઔદારિકમિશ્રકાયયોગ હોય છે** અને તે વખતે પરાઘાતાદિ - ૬ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોતો નથી, એવું સપ્તતિકા વગેરે ગ્રંથોમાં કહ્યું છે.● એટલે એ છ પ્રકૃતિઓનો અહીં ઉદયવિચ્છેદ કર્યો છે..

સયોગીગુણઠાણે રહેલ ૩૬ પ્રકૃતિઓ → શાતા-અશાતાવેદનીય, ઔદારિકદ્વિક, તૈજસ-કાર્મણશરીર, પહેલું સંઘયણ, ૬ સંસ્થાન, વર્ણાદિ - ૪,

★ “અયદે ણાદેજ્જદુદુબ્બગાણ”- ગોમ્મટસારે શ્લો૦ ૩૧૨ કર્મકાણ્ડે ।

❖ “મિશ્રૌદારિકયોક્તા સપ્તમષષ્ટદ્વિતીયેષુ ॥”- પ્રશમરતૌ શ્લો૦ ૨૭૬ ।

“બિંદ્યછદ્ધસત્તમેસુ ઓરાલિયમીસગસરીરકાયજોગં જુંજઙ્ઙ ।”

- પ્રજ્ઞાપના પદ-૩૬, સૂ૦ ૨૪૭ ।

“તમ્મીસંં બીયછદ્ધસત્તમણ્ણ”- વિશેષાવશ્યકભાષ્યમ્ શ્લો૦ ૩૦૫૫ ।

● સપ્તતિકામાં સમુદ્ઘાતને પામેલાં કેવલીનાં નામકર્મનાં ઉદયસ્થાનની વાત આવે છે, ત્યાં ૨૬ અને ૨૭ એમ બે ઉદયસ્થાનક ઔદારિકમિશ્રમાં કહ્યાં છે, તેમાં પરાઘાતાદિ ૬ પ્રકૃતિઓનું વર્જન કર્યું છે. જુઓ સપ્તતિકા શ્લો. ૨૬-વૃત્તિ..

ઉપઘાત, અગુરુલઘુ, નિર્માણ, પ્રત્યેકયતુષ્ક, અસ્થિરદ્વિક, મનુષ્યાયુષ્ય, મનુષ્યગતિ, પંચેન્દ્રિયજાતિ, જિનનામ, ત્રસત્રિક, આદેય, યશ અને ઉચ્ચગોત્ર...

❖ ઔદારિકમિશ્રકાયયોગમાર્ગણામાં ઉદયચંત્ર ❖

સં.	ગુણઠાણું	પ્રકૃતિઓ	અનુદય	વિચ્છેદ	પુનરુદય
	ઓઘથી	૯૬	—	ઔદારિકકાયમાં ઓઘથી વર્જિત ૧૩માંથી અપર્યાપ્તનામકર્મ વિના ૧૨+નિદ્રાપંચક+પરાઘાતદ્વિક+ આતપદ્વિક+સ્વરદ્વિક+ખગતિદ્વિક+ મિશ્રમોહનીય = ૨૬	—
૧	મિથ્યાત્વ	૯૪	જિનનામ+ સમ્યક્ત્વમો	—	—
૨	સાસ્વાદન	૯૦	—	સૂક્ષ્મત્રિક + મિથ્યાત્વ = ૪	—
૩	અવિરત	૮૦	—	અનંતા.૪ + વિકલેન્દ્રિયપંચક + સ્ત્રી-નપુંસકવેદ = ૧૧	સમ્યક્ત્વ- મોહનીય
૧૩	સયોગી	૩૬	—	સયોગીગુણઠાણે કહેલ ઉદય- પ્રાયોગ્ય ૪૨માંથી પરાઘાતદ્વિક+ સ્વરદ્વિક + ખગતિદ્વિક = ૬	—

આ પ્રમાણે ઔદારિકમિશ્રકાયયોગમાર્ગણામાં કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહીને હવે વૈક્રિયકાયયોગમાર્ગણામાં કેટલી કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય હોય તે જણાવે છે -

❖ વૈક્રિયકાયયોગમાર્ગણામાં ઉદયસ્વામિત્વ ❖

વૈક્રિયકાયયોગમાર્ગણામાં, દેવમાર્ગણામાં ઓઘથી કહેલ ૮૦ પ્રકૃતિઓમાંથી નરકગતિ, નરકાયુષ્ય, નપુંસકવેદ, નીચગોત્ર, હુંડકસંસ્થાન, કુખગતિ અને દુઃસ્વર - આ ૭ પ્રકૃતિઓનો પ્રક્ષેપ કરીને અને દેવાનુપૂર્વીને નીકાળીને ઓઘે - ૮૬ પ્રકૃતિઓનો ઉદય થાય, એ વાત જણાવે છે -

સુરાણુપુવ્વીહીણા, ઓહે છાસીઙ મીસદુગઠુણા ।

મિચ્છે સાસણિ મિચ્છં, વિણુ અણવિણુ મીસિ મીસજુઆ ॥ ૩૬ ॥

સુરાનુપૂર્વીહીના, ઓઘે ષડશીતિર્મિશ્રદ્વિકોના ।

મિથ્યાત્વે સાસ્વાદને મિથ્યાત્વં, વિનાઽનન્તાન્ વિના મિશ્રે મિશ્રયુતા ॥ ૩૬ ॥

ગાથાર્થ : (૮૦માં ૭નો પ્રક્ષેપ કરી) સુરાનુપૂર્વી નીકાળીને ઓઘે ૮૬ પ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો. તેમાંથી મિથ્યાત્વે મિશ્રદ્વિક વિના ૮૪.. સાસ્વાદને મિથ્યાત્વ વિના ૮૩.. મિશ્રે અનંતાનુબંધીયતુષ્ક વિના અને મિશ્રમોહનીય સાથે ૮૦ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય.. (૩૬)

વિવેચન : વૈક્રિયકાયયોગમાર્ગશામાં, દેવગતિમાં ઓઘે કહેલ ૮૦ પ્રકૃતિઓમાં સાત પ્રકૃતિઓ ઉમેરીને અને દેવાનુપૂર્વી નીકાળીને ઓઘે ૮૬ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો..

◆ કારણસંલોક ◆

★ વૈક્રિયકાયયોગ દેવ-નારકોને જ હોય છે અને તે પણ શરીરપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થયા પછી હોય છે..

★ વૈક્રિયકાયયોગ નારકોને હોવાથી નરકપ્રાયોગ્ય નરકગત્યાદિ સાત કર્મોનું ગ્રહણ કર્યું..

★ દેવાનુપૂર્વીનો ઉદય વિગ્રહગતિમાં હોય છે અને ત્યારે વૈક્રિયકાયયોગ હોતો નથી (કારણ કે તે પર્યાપ્તાવસ્થામાં જ હોય છે) એટલે અહીં દેવાનુપૂર્વીનો ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો..

વિશેષ નોંધ : વૈક્રિયકાયયોગ બે પ્રકારે છે : (૧) ભવપ્રત્યયિક, અને (૨) લબ્ધિપ્રત્યયિક.. તેમાંથી અહીં માત્ર ભવપ્રત્યયિકની જ વિવક્ષા છે.. જો અહીં લબ્ધિપ્રત્યયિકની પણ વિવક્ષા કરવામાં આવે, તો તેવા શરીરવાળા તરીકે તિર્યચ-મનુષ્યો પણ લેવાય, કારણ કે લબ્ધિથી વૈક્રિયશરીર તો તેમને પણ હોય છે. એટલે તો ઉદયપ્રાયોગ્ય કર્મપ્રકૃતિઓમાં મનુષ્યગતિ, મનુષ્યાયુષ્ય, તિર્યચગતિ, તિર્યચાયુષ્ય, એકેન્દ્રિય, સ્થાવર અને ઉદ્યોત - આ સાત કર્મપ્રકૃતિઓનો પણ ઉમેરો કરવો..

ભાવના :

★ વાયુકાયના જીવોને પણ વૈક્રિયશરીર હોવાથી, એકેન્દ્રિય અને સ્થાવર - એ બે કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉદય કહ્યો.

★ લબ્ધિથી વૈક્રિયશરીર વિકુર્વનાર દેવ-મનુષ્ય અને તિર્યચ એ ત્રણેને ઉદ્યોતનો ઉદય હોય છે, એટલે અહીં તેનું ઉપાદાન કર્યું.

★ વૈક્રિયશરીર વિકુર્વનાર તિર્યચ-મનુષ્યોને અનુક્રમે તિર્યચગતિ-તિર્યચાયુષ્ય અને મનુષ્યગતિ-મનુષ્યાયુષ્યનો ઉદય હોય છે. એટલે અહીં તે કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉદય કહ્યો.

તેથી લબ્ધિથી પણ વૈક્રિયશરીરની વિવક્ષા કરવામાં ૮૬ + ૭ = ૯૩ કર્મપ્રકૃતિઓનો ઓઘથી ઉદય થાય.. પણ અહીં અને આગળ - બધે ભવપ્રત્યયિક શરીરની જ વિવક્ષા છે અને તેથી મુખ્યતયા ઓઘે - ૮૬ કર્મપ્રકૃતિઓનો જ ઉદય હોય - એ ખાસ ધ્યાન રાખવું.

(૧) ૮૬માંથી મિથ્યાત્વગુણઠાણે મિશ્રમોહનીય અને સમ્યક્ત્વમોહનીય એ બે પ્રકૃતિ વિના ૮૪ કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો. (આ બંને પ્રકૃતિનો ઉદય, યથાસંભવ ત્રીજા વગેરે ગુણઠાણે થતો હોવાથી અહીં તેનો ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો..)

(૨) ૮૪માંથી સાસ્વાદનગુણઠાણે મિથ્યાત્વમોહનીય વિના ૮૩ કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો. (મિથ્યાત્વનો ઉદય પહેલે ગુણઠાણે જ હોવાથી અહીં તેનો ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો.)

(૩) મિશ્રગુણઠાણે ૮૩માંથી અનંતાનુબંધીયતુષ્કને છોડીને અને મિશ્રમોહનીયને ઉમેરીને ૮૦ કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો. (અનંતા૦ નો ઉદય પહેલે-બીજે ગુણઠાણે જ હોય, ત્રીજે નહીં અને મિશ્રમોહનીયનો ઉદય ત્રીજે નિયમા હોય..)

હવે ચોથે ગુણઠાણે કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહેવા અને વૈક્રિયમિશ્રકાયયોગ-માર્ગશામાં કેટલી કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય હોય, તે જણાવવા ગ્રંથકારશ્રી કહે છે—

અજયગુણે મીસવિણા, સસમ્મોહમ્મિ સગસચરિ તમ્મીસે ।

નિદ્વાપરઘાયખગઙ - સરદુગમીસવિણુ વિઝવોહા ॥ ૩૭ ॥

અયતગુણે મિશ્રં વિના, સસમ્યક્ત્વૌઘે સપ્તસપ્તતિસ્તન્મિશ્રે ।

નિદ્રાપરાઘાતખગતિસ્વરદ્વિકમિશ્રે વિના વૈક્રિયૌઘાત્ ॥ ૩૭ ॥

ગાથાર્થ : અવિરતગુણઠાણે મિશ્રમોહનીય વિના અને સમ્યક્ત્વમોહનીય સાથે ૮૦ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો અને વૈક્રિયમિશ્રકાયયોગમાર્ગશામાં, વૈક્રિયમાં ઓઘથી કહેલ ૮૬માંથી નિદ્રાદ્વિક, પરાઘાતદ્વિક, ખગતિદ્વિક, સ્વરદ્વિક અને મિશ્રમોહનીય - એ ૯ પ્રકૃતિ વિના ઓઘે - ૭૭ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો. (૩૭)

વિવેચન : (૪) અવિરતગુણઠાણે ૮૦માંથી મિશ્રમોહનીય નીકાળીને અને સમ્યક્ત્વમોહનીય ઉમેરીને ૮૦ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો. (મિશ્રમોહનીયનો ઉદય ત્રીજે જ હોય, એટલે અહીં તેનો વિચ્છેદ કહ્યો અને સમ્યક્ત્વમોહનીયનો ઉદય ક્ષયોપશમ સમ્યગ્દષ્ટિને અવશ્ય હોય..)

❖ વૈક્રિયકાયયોગમાં ઉદયચંત્ર ❖

સં.	ગુણઠાણું	પ્રકૃતિઓ	અનુદય	વિચ્છેદ	પુનરુદય
	ઓઘથી	૮૬	—	થીણદ્વિત્રિક+તિર્યચત્રિક+ મનુષ્યત્રિક+જાતિયતુષ્ક+ ઔદારિકદ્વિક+આહારકદ્વિક+છ સંઘયણ+મધ્યસંસ્થાનચતુષ્ક+ દેવ-નરકાનુપૂર્વી+આતપદ્વિક+ જિનનામ+સ્થાવરચતુષ્ક = ૩૬	—
૧	મિથ્યાત્વ	૮૪	મિશ્રદ્વિક	—	—
૨	સાસ્વાદન	૮૩	—	મિથ્યાત્વ	—
૩	મિશ્ર	૮૦	—	અનંતાનુબંધી-૪	મિશ્રમોહ૦
૪	અવિરત	૮૦	—	મિશ્રમોહનીય	સમ્યક્ત્વમો૦

હવે વૈક્રિયમિશ્રકાયયોગમાર્ગણામાં કેટલી કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય હોય, તે જણાવે છે—

❖ વૈક્રિયમિશ્રકાયયોગમાં ઉદયસ્વામિત્વ ❖

વૈક્રિયમિશ્રકાયયોગમાર્ગણામાં, વૈક્રિયમાં ઓઘે જે ૮૬ કર્મપ્રકૃતિઓ કહી હતી, તેમાંથી નિદ્રાદ્વિક, પરાઘાત-ઉચ્છ્વાસ, શુભ-અશુભવિહાયાગતિ, સુસ્વર-દુઃસ્વર અને મિશ્રમોહનીય - એ ૮ પ્રકૃતિઓ છોડીને ઓઘે - ૭૭ કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો..

❖ તર્કવિચાર ❖

★ વૈક્રિયમિશ્રકાયયોગ દેવ-નારકોને જ હોય છે અને તેવા જીવોમાં લબ્ધ્યપર્યાપ્ત જીવ ઉત્પન્ન થતો નથી. એટલે અહીં અપર્યાપ્ત નામકર્મનો ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો. આ પ્રમાણે જે પ્રકૃતિઓ વૈક્રિયકાયયોગમાં છોડાઈ હતી, તે પ્રકૃતિઓને છોડવાની ભાવના અહીં પણ સમજવી.

હવે વૈક્રિયમિશ્રકાયયોગમાં છોડાયેલી ૯ પ્રકૃતિઓની ભાવના બતાવાય છે—

★ નિદ્રાદિક, પરાઘાત અને શુભ-અશુભવિહારયોગતિ - આ પાંચ પ્રકૃતિનો ઉદય શરીરપર્યાપ્તિ પછી થાય છે.. સુસ્વર-દુઃસ્વર નામકર્મનો ઉદય ભાષાપર્યાપ્તિ પછી થાય છે અને ઉચ્ચવાસ નામકર્મનો ઉદય શ્વાસોચ્ચવાસપર્યાપ્તિ પછી થાય છે, પણ આ બધી વખતે વૈક્રિયમિશ્રકાયયોગ હોતો નથી, કારણ કે તે યોગનું અસ્તિત્વ શરીરપર્યાપ્તિ સુધી જ મનાયું છે, ત્યારબાદ તે યોગ પૂર્ણ થઈ જાય છે. એટલે અહીં, શરીરપર્યાપ્તિ પછી ઉદય પામનારી કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો.

★ આ યોગ અપર્યાપ્તાવસ્થામાં હોવાથી અહીં મિશ્રગુણદાણું ન હોય, કારણ કે તે ગુણદાણું પર્યાપ્તાવસ્થામાં જ હોય છે. એટલે અહીં મિશ્રમોહનીયનો પણ ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો.

એટલે ૮૬ - ૮ = ૭૭ કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉદય અહીં ઓઘથી હોય છે.

ગોમ્મટસારમતે અહીં નિદ્રાદિકનો પણ ઉદય મનાયો છે. એટલે તેમના મતે ૭૭ + ૨ = ૭૯ કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો.

આ પ્રમાણે વૈક્રિયમિશ્રકાયયોગમાર્ગશામાં ઓઘથી કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહીને, હવે ગુણદાણા પ્રમાણે કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય જણાવવા કહે છે—

સમ્મં વિણુ મિચ્છે પુણ, ણિરયાઝગઙ્ગપુતિ-મિચ્છવિણુ સાણે ।

અજયે ય અણથી વિણા, ણિરયાઝગઙ્ગપુતિસમ્મજુઆ ॥ ૩૮ ॥

સમ્યક્ત્વં વિના મિથ્યાત્વે પુનર્નરકાયુર્ગતિનપુંસકત્રિકમિથ્યાત્વાનિ વિના સાસ્વાદને ।

અયતે ચાનન્તાનુબન્ધિસ્ત્રીવેદાન્ વિના, નરકાયુર્ગતિનપુંસકત્રિકસમ્યક્ત્વયુતા ॥ ૩૮ ॥

ગાથાર્થ : મિથ્યાત્વે સમ્યક્ત્વમોહનીય વિના ૭૬.. સાસ્વાદને નરકાયુષ્ય, નરકગતિ, નપુંસકત્રિક અને મિથ્યાત્વ એ ૬ વિના ૭૦.. અવિરતે અનંતાનુબંધીયતુષ્ક + સ્ત્રીવેદને છોડીને અને નરકાયુષ્ય + નરકગતિ + નપુંસકત્રિક + સમ્યક્ત્વમોહનીય - એ ૬ પ્રકૃતિઓ ઉમેરીને ૭૧ કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો.. (૩૮)

વિવેચન : (૧) ૭૭માંથી સમ્યક્ત્વમોહનીયને છોડીને મિથ્યાત્વે ૭૬ કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો. (સમ્યક્ત્વમોહનીયનો ઉદય ચોથા વગેરે ગુણદાણે કહ્યો હોવાથી અહીં તેનો ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો.)

(૨) ૭૬માંથી સાસ્વાદનગુણઠાણે નરકાયુષ્ય, નરકગતિ, નપુંસકવેદ, હુંડક, નીચગોત્ર અને મિથ્યાત્વ - એ ૯ પ્રકૃતિઓ છોડીને ૭૦ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો.

ભાવના :

★ સાસ્વાદનગુણઠાણું લઈને કોઈપણ જીવ નરકમાં જતો નથી, એટલે અપર્યાપ્ત-અવસ્થાકાલીન વૈક્રિયમિશ્રકાયયોગમાં નરકભવપ્રાયોગ્ય નરકાયુષ્ય + નરકગતિ + નપુંસકવેદ + નીચગોત્ર + હુંડક - એ પાંચ પ્રકૃતિઓનો ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો...

પ્રશ્ન : નારકોને સાસ્વાદનગુણઠાણું હોય છે જ, તો ત્યારે આ પાંચ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કેમ ન થતે ?

ઉત્તર : પ્રસ્તુતમાં વૈક્રિયમિશ્રકાયયોગની વાત ચાલી રહી છે અને આ યોગ અપર્યાપ્તાવસ્થામાં જ હોય છે.. હવે અપર્યાપ્તાવસ્થામાં કોઈપણ નારક સાસ્વાદનવાળો મળતો નથી, કારણ કે સાસ્વાદનગુણઠાણું સાથે લઈને કોઈપણ જીવ નરકમાં ઉત્પન્ન થતો નથી. એટલે આ માર્ગશામાં નરકગતિને આશ્રયીને સાસ્વાદનગુણઠાણું હોતું જ નથી, તેથી પૂર્વોક્ત પાંચ પ્રકૃતિનું વર્જન ઉચિત જ છે..

(૪) ૭૦માંથી ★ અવિરતગુણઠાણે અનંતાનુબંધીયતુષ્ક + સ્ત્રીવેદને છોડીને અને નરકાયુષ્ય + નરકગતિ + નપુંસકવેદ + નીચગોત્ર + હુંડક + સમ્યક્ત્વમોહનીય - એ ૬ પ્રકૃતિઓ ઉમેરીને ૭૧ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો.

ભાવના :

★ અનંતાનુબંધી-૪નો ઉદય બીજા ગુણઠાણા સુધી જ હોવાથી અહીં તેનો ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો.

★ સમ્યક્ત્વ સાથે કોઈપણ જીવ સ્ત્રી તરીકે ઉત્પન્ન થતો નથી. તે આ પ્રમાણે - સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મા નરક સિવાય બધે પુરુષવેદે જ ઉત્પન્ન થાય છે. નરકગતિમાં સમ્યક્ત્વ સાથે પહેલી નરક સુધી (મતાંતરે ત્રીજી નરક સુધી) અને સિદ્ધાંતમતે યાવત્ છઠ્ઠી નરક સુધી નપુંસકવેદે જ ઉત્પન્ન થાય છે.. પણ સ્ત્રીવેદે

★ વૈક્રિયમિશ્રકાયયોગ અપર્યાપ્તાવસ્થામાં હોય છે અને ત્યારે મિશ્રગુણઠાણું ન હોવાથી અહીં સીધો ચોથા ગુણઠાણાનો ઉલ્લેખ કર્યો.

તો કોઈપણ જીવ ક્યાંય ઉત્પન્ન થતો નથી.

એટલે અપર્યાપ્ત-અવસ્થાકાલીન વૈક્રિયમિશ્રકાયયોગમાર્ગણામાં કોઈપણ સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માનો સ્ત્રી તરીકે જન્મ થતો નથી. એટલે જ અહીં સ્ત્રીવેદનો ઉદયવિચ્છેદ કલ્પો.

★ જે ક્ષાયિકસમ્યગ્દષ્ટિએ પહેલા નરકનું આયુષ્ય બાંધી દીધું છે, તે જીવ જ્યારે નરકમાં જાય, ત્યારે તેને અપર્યાપ્તાવસ્થામાં વૈક્રિયમિશ્રકાયયોગે નરકાયુષ્ય + નરકગતિ + નપુંસકત્રિક - એ પાંચ પ્રકૃતિનો ઉદય સંભવી શકે છે. એટલે અહીં એ પાંચ પ્રકૃતિઓનો પુનરુદય કલ્પો.

★ ક્ષયોપશમસમ્યગ્દષ્ટિ દેવને* સમ્યક્ત્વમોહનીયનો નિયમા ઉદય હોય, એટલે અહીં તેનો પુનરુદય કલ્પો.

◆ વૈક્રિયમિશ્રકાયયોગમાં ઉદયચંત્ર ◆

સં.	ગુણઠાણું	પ્રકૃતિઓ	અનુદય	વિચ્છેદ	પુનરુદય
	ઓઘથી	૭૭	—	વૈક્રિયકાયયોગમાં વર્જિત ૩૬ + નિદ્રાદ્વિક + પરાઘાતદ્વિક+ખગતિદ્વિક+ સ્વરદ્વિક+મિશ્રમો=૪૫	—
૧	મિથ્યાત્વ	૭૬	સમ્યક્ત્વમોહનીય	—	—
૨	સાસ્વાદન	૭૦	નરકગતિ-આયુષ્ય +નપુંસકત્રિક=૫	મિથ્યાત્વ	—
૪	અવિરત	૭૧	—	અનંતાનુબંધી-૪ + સ્ત્રીવેદ = ૫	નરકગતિ- આયુષ્ય+ સમ્યક્ત્વમો+ નપુંસકત્રિક=૬

આ પ્રમાણે વૈક્રિયમિશ્રકાયયોગમાર્ગણામાં કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહીને હવે આહારકકાયયોગમાં કેટલી કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય હોય, તે જણાવે છે—

*** કાર્મચંચિકમતે કોઈપણ જીવ ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ વમીને જ નરકમાં જાય છે, સાથે લઈને નહીં. એટલે નરકમાં વૈક્રિયમિશ્રકાયયોગે કોઈપણ જીવ ક્ષયોપશમસમ્યગ્દષ્ટિ તરીકે મળતો નથી. એટલે જ અહીં દેવનો ઉલ્લેખ કર્યો છે..

◆ આહારકકાયયોગમાં ઉદયસ્વામિત્વ ◆

થીળચડ-ઝલકુખગઙ-દુગચરિમપણાગિઈ-છસંઘયણં ।

મોત્તું પમત્તજુગ્ગાઓ, આહારમ્મિ ઝ બાસઙ્ઙી ॥ ૩૧ ॥

સ્ત્યાનર્દિધચતુષ્કૌદારિકકુખગતિદ્વિકચરમપચ્છાકૃતિષટ્સંહનનાનિ ।

મુક્ત્વા પ્રમત્તયોગ્યાયા આહારકે તુ દ્વાષષ્ટિઃ ॥ ૩૧ ॥

ગાથાર્થ : આહારકકાયયોગમાર્ગણામાં, પ્રમત્તયોગ્ય ૮૧માંથી થીણદ્વિ-યતુષ્ક, ઔદારિકદ્વિક, કુખગતિદ્વિક, છેલ્લા પાંચ સંસ્થાન અને ૬ સંઘયણ - આ ૧૯ પ્રકૃતિઓને છોડીને ૬૨ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો. (૩૯)

વિવેચન : કર્મસ્તવમાં પ્રમત્તગુણઠાણે જે ૮૧ કર્મપ્રકૃતિઓ ઉદયમાં કહી, તેમાંથી થીણદ્વિત્રિક, સ્ત્રીવેદ, ઔદારિકદ્વિક, અશુભવિહાયોગતિ-દુઃસ્વર, છેલ્લા પાંચ સંસ્થાન અને ૬ સંઘયણ - આ ૧૯ પ્રકૃતિઓ છોડીને આહારકકાય-યોગમાર્ગણામાં ઓઘે + પ્રમત્તે ૬૨ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય છે..

◆ હેતુવિચાર ◆

★ આહારકલઘિવાળા સંયત આત્માઓ છઠ્ઠે ગુણઠાણે આહારકશરીર વિકુર્વે છે, પછી કેટલાંક જીવો સાતમું ગુણઠાણું પામે પણ છે, પણ અલ્પપણાદિના કારણે પૂર્વાચાર્યોએ તેની વિવક્ષા કરી નથી. એટલે અમે પણ આ માર્ગણામાં છઠ્ઠું ગુણઠાણું જ કહ્યું.. (પણ છઠ્ઠે જે ૮૧ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહ્યો છે, તેમાંથી ૧૯ પ્રકૃતિઓ અહીં નીકાળી દેવી, તેના કારણો આ પ્રમાણે -)

★ આહારકશરીરવાળાઓને થીણદ્વિત્રિકનો ઉદય હોતો નથી, એવું કમ્મપયડી - પંચસંગ્રહ વગેરેમાં કહ્યું છે. એટલે અહીં થીણદ્વિત્રિકનો ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો.

★ આહારકદ્વિકનો ઉદય ચૌદ પૂર્વધરોને જ હોય છે^૭ અને સ્ત્રીઓને

◆ “વેઝ્વાહારતણૂ વજ્જિત્તા ।” - કર્મપ્રકૃતૌ ડદીરણા૦ શ્લો૦ ૧૧ ।

“સંખવાસાઙગતિરિયમણુવેઙ્ગવિચ્ચયસરીરિણો આહારગસરીરિણો અપમત્તસંજણ મોત્તૂણ, એતેસિ થીળગિદ્ધિતિગસ્સ ડદઓ ણત્થિ ત્તિ કિચ્ચા; સેસા સવ્વે ડદીરગા ।” - કર્મપ્રકૃતિચૂર્ણો ।

● “આહારગદુગં જાયઙ્ગ ચડસપુવ્વિણો ।”

“આહારકકાયયોગશ્ચતુર્દશપૂર્વવિદઃ ।” - બન્ધસ્વામિત્વાવચૂરિઃ શ્લો૦ ૧૫ ।

ચૌદ પૂર્વનું જ્ઞાન હોતું નથી, કારણ કે આગમમાં તેઓને દૃષ્ટિવાદ ભણવાનો નિષેધ કર્યો છે*. એટલે સ્ત્રીઓને આહારકકાયયોગ ન હોવાથી આ માર્ગશામાં સ્ત્રીવેદનું વર્જન કર્યું.

★ આહારકશરીરીને ઔદારિકદ્વિકનો ઉદય ન હોય. એટલે અહીં ઔદારિકદ્વિકનો ઉદયવિચ્છેદ કલ્પો.

★ આહારકશરીરવાળાને હાડકા ન હોવાથી દમાંથી એક પણ સંઘયણનો ઉદય ન હોય..

★ આહારકશરીરવાળાને પરાવર્તમાન શુભપ્રકૃતિનો જ ઉદય હોય છે. એટલે સમયતુરસ્ત્રના વિરોધી છેલ્લા પાંચ સંસ્થાનનો અને સુખગતિ + સુસ્વરના વિરોધી કુખગતિ + દુઃસ્વર રૂપ બે પ્રકૃતિનો અહીં ઉદયવિચ્છેદ કલ્પો.

પ્રશ્ન : આહારકશરીરવાળાને શરીરપર્યાપ્તિ પછી ઉદ્યોતનો ઉદય પણ હોય છે, તો આ માર્ગશામાં તેનું પ્રહણ કેમ ન કર્યું ?

ઉત્તર : અહીં બધે ભવધારણીય શરીરને લઈને જ ઉદ્યોતનો ઉદય વિવક્ષિત છે, જે મુખ્યતયા તિર્યચોને જ હોય છે. એટલે અહીં ઉદ્યોતનો ઉદયવિચ્છેદ યોગ્ય જ છે.

તેથી આહારકકાયયોગમાર્ગશામાં, પ્રમત્તગુણઠાણે કહેલ ૮૧ પ્રકૃતિમાંથી ૧૮ પ્રકૃતિઓ નીકાળીને ઓધે + પ્રમત્તે ૬૨ પ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો.

◆ આહારકકાયયોગમાં ઉદયચંત્ર ◆

સં.	ગુણઠાણું	પ્રકૃતિઓ	વિચ્છેદ
	ઓધથી	૬૨	પ્રમત્તગુણઠાણે કહેલ ૮૧ પ્રકૃતિમાંથી થીણદ્વિત્રિક+સ્ત્રીવેદ+ ઔદારિકદ્વિક + કુખગતિદ્વિક + ચરમ પાંચ સંસ્થાન + છ સંઘયણ = ૧૮
૬	પ્રમત્ત	૬૨	ઓધની જેમ

આ પ્રમાણે આહારકકાયયોગમાં કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહીને, હવે આહારક-મિશ્રકાયયોગમાં કેટલી કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય હોય, તે જણાવે છે—

* “તુચ્છા ગારવબહુલા, ચર્લિદિયા દુબ્બલા ધિર્દૈ ય ।

ઇય અહસેસજ્જયણા, ખૂયાવાદો ય નો થીણં ॥ ૫૫૨ ॥”- વિશેષાવશ્યકભાષ્યમ્ ।

◆ આહારકમિશ્રકાયયોગમાર્ગણામાં ઉદયસ્વામિત્વ ◆

પરઘાનિદ્દુગ-સુસરસુખગઙ્ગવિણુ છપ્પનં ય તમ્મીસે ।

વિઝ્વુરલ્લખગઙ્ગ-પરઘાસરદુગમુવઘાયપત્તેયં ॥ ૪૦ ॥

પરાઘાતનિદ્રાદ્વિકસુસ્વરસુખગતીર્વિના ષટ્પચ્છાશચ્ચ તમ્મિશ્રે ।

વૈક્રિયૌદારિકલ્લખગતિપરાઘાતસ્વરદ્વિકમુપઘાતપ્રત્યેકે ॥ ૪૦ ॥

ગાથાર્થ : આહારકપ્રાયોગ્ય પ્રકૃતિમાંથી પરાઘાતદ્વિક, નિદ્રાદ્વિક, સુસ્વર-સુખગતિ આ ૬ નીકાળીને આહારકમિશ્રમાં ૫૬ પ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો. અને વૈક્રિયદ્વિક, ખગતિદ્વિક, પરાઘાતદ્વિક, સ્વરદ્વિક, ઉપઘાત, પ્રત્યેક.... (૪૦)

વિવેચન : આહારકમિશ્રકાયયોગમાર્ગણામાં, આહારકકાયયોગમાં જે ૬૨ પ્રકૃતિઓ કહી, તેમાંથી પરાઘાત-ઉચ્ચ્વાસ, નિદ્રાદ્વિક, સુસ્વર અને સુખગતિ - એ ૬ પ્રકૃતિઓ નીકાળીને ૫૬ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો.

◆ કારણવિચાર ◆

★ પરાઘાત, નિદ્રાદ્વિક અને સુખગતિ - આ ૪ પ્રકૃતિનો ઉદય શરીરપર્યાપ્તિ પછી થાય છે.. સુસ્વર નામકર્મનો ઉદય ભાષાપર્યાપ્તિ પછી અને ઉચ્ચ્વાસ નામકર્મનો ઉદય શ્વાસોચ્ચ્વાસ પર્યાપ્તિ પછી થાય છે.. જ્યારે આહારકમિશ્રકાયયોગનું અસ્તિત્વ શરીરપર્યાપ્તિ સુધી જ હોય છે. એટલે અહીં એ ૬ પ્રકૃતિઓનો ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો.

ગોમ્મટસારમતે આહારક અને આહારકમિશ્ર - બંને કાયયોગમાં સ્ત્રીવેદની જેમ નપુંસકવેદનો પણ ઉદયવિચ્છેદ કર્યો છે* (એ પરથી ફલિત થાય છે કે, તેમના મતે નપુંસકોને પણ આહારકશરીર હોતું નથી..)

અહીં ષડ્શીતિ વગેરે ગ્રંથોના અનુસારે નપુંસકોને પણ આહારક શરીર હોય છે - એવું ફલિત કર્યું છે.*

* “છઙ્ગુણવાહારે, ણ ધીણતિયસંઢથીવેદં ॥ ૩૧૬ ॥” - ગોમ્મટસારે કર્મકાણ્ડે

* “.....નપુંસકવેદે.....પચ્ચદશાપિ યોગા ભવન્તિ,

એતેષુ સર્વેષ્વપિ માર્ગણાસ્થાનેષુ યથાસમ્ભવં સર્વયોગપ્રાપ્તેઃ ॥” - નવ્યષડ્શીતિવૃત્તિ: ।

◆ આહારકમિશ્રકાયયોગમાં ઉદયચંત્ર ◆

સં.	ગુણઠાણું	પ્રકૃતિઓ	વિચ્છેદ
	ઓઘથી	૫૬	આહારકકાયમાં ઓઘે કહેલ ૬૨-માંથી પરાઘાતદ્વિક + નિદ્રાદ્વિક + સુસ્વર + સુખગતિ=૬
૬	પ્રમત્ત	૫૬	ઓઘની જેમ

હવે કાર્મણકાયયોગમાં કેટલી કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય હોય, તે જણાવવા કહે છે—

◆ કાર્મણકાયયોગમાં ઉદયસ્વામિત્વ ◆

પહેલાં અહીં ઉપયોગી હોવાથી ૪૧મી ગાથા મૂકાય છે અને તે ગાથાની અંદર જ ૪૦મી ગાથાના ઉત્તરાર્ધની વ્યાખ્યા કરાશે—

સાહારણ-આહારગતિગં છસંઘયણ આગિર્દ્વિક્કં ।

પણનિદ્વા વિણુ ઓહે, સત્તાસીર્દ હવઙ્ગ કમ્મમ્મિ ॥ ૪૧ ॥

સાધારણાઽઽહારકત્રિકં, ષટ્સંહનનાન્યાકૃતિષટ્કમ્ ।

પચ્ચનિદ્વા વિનૌઘે, સપ્તાશીતિર્ભવતિ કાર્મણે ॥ ૪૧ ॥

ગાથાર્થ : કાર્મણકાયયોગમાર્ગણામાં, સાધારણત્રિક, આહારકત્રિક, ૬ સંઘયણ, ૬ સંસ્થાન, ૫ નિદ્રા (+પૂર્વગાથામાં કહેલ પ્રકૃતિઓ) આ ૩૫ પ્રકૃતિઓ છોડીને ઓઘે ૮૭ પ્રકૃતિઓનો ઉદય થાય છે. (૪૧)

વિવેચન : કાર્મણકાયયોગમાર્ગણામાં ૧૨૨માંથી વૈક્રિયદ્વિક, ઔદારિકદ્વિક, શુભ-અશુભવિહાયોગતિ, પરાઘાત-ઉચ્ચ્વાસ, સુસ્વર-દુઃસ્વર, ઉપઘાત-પ્રત્યેક, સાધારણ, આતપ-ઉદ્યોત, આહારકદ્વિક, મિશ્રમોહનીય, ૬ સંઘયણ, ૬ સંસ્થાન અને ૫ નિદ્રા - આ ૩૫ પ્રકૃતિઓ છોડીને ઓઘે - ૮૭ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો..

◆ તર્કગવેષણા ◆

★ આ માર્ગણામાં ૧, ૨, ૪ અને ૧૩ - આ ચાર ગુણઠાણા જ હોય છે, કારણ કે કાર્મણકાયયોગ વિગ્રહગતિમાં અને કેવલીસમુદ્ઘાતમાં જ હોય છે, એવું બૃહત્પણ્ડશીતિ વગેરેમાં કહ્યું છે.*

* “જોગા અકમ્મગાહારેસુ કમ્મણમણાહારે ।” - બૃહત્પણ્ડશીતૌ શ્લો ૦ ૪૧ । તથા ચ

હવે ૩૫ પ્રકૃતિનો ઉદય કેમ ન હોય - તેના હેતુઓ વિચારીએ—

★ વૈક્રિયદ્વિક અને ઔદારિકદ્વિકનો ઉદય અનુક્રમે વૈક્રિયશરીરવાળા અને ઔદારિકશરીરવાળાને હોય છે અને આ શરીરવાળાઓને કાર્મણશરીરનામકર્મનો ઉદય હોતો નથી. એટલે અહીં તે બંને દ્વિકનો ઉદયવિચ્છેદ કલ્પો.

★ શુભ-અશુભવિહાયાગતિ, પરાઘાત, આતપ-ઉદ્યોત અને નિદ્રાપંચક-આ ૧૦ પ્રકૃતિનો ઉદય શરીરપર્યાપ્તિ પછી, સુસ્વર-દુઃસ્વરનો ઉદય ભાષાપર્યાપ્તિ પછી અને ઉચ્છ્વાસનામકર્મનો ઉદય શ્વાસોચ્છ્વાસપર્યાપ્તિ પછી થાય છે.. હવે આ બધી વખતે કાર્મણકાયયોગ હોતો જ નથી, કારણ કે શરીરાદિ પર્યાપ્તિ સમાપ્ત થયા પહેલા જ કાર્મણકાયયોગ પૂર્ણ થઈ જાય છે. એટલે અહીં તે બધી કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉદયવિચ્છેદ કલ્પો..

★ આહારકદ્વિક અને મિશ્રમોહનીયનો ઉદય પર્યાપ્તાવસ્થામાં જ હોય છે અને ત્યારે કાર્મણકાયયોગ ન હોવાથી અહીં તે કર્મપ્રકૃતિનો ઉદયવિચ્છેદ કલ્પો.

★ ઉપરોક્ત સિવાયની ઉપઘાત, પ્રત્યેક, સાધારણ, ૬ સંઘયણ અને ૬ સંસ્થાન - આ ૧૫ કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય આહારપર્યાપ્તિએ પર્યાપ્ત જીવોને હોય છે, એવું કર્મપ્રકૃતિ વગેરેમાં કલ્પું છે. હવે ત્યારે કાર્મણકાયયોગ હોતો નથી. એટલે એ ૧૫ પ્રકૃતિનો પણ અહીં ઉદયવિચ્છેદ કર્યો..

વિશેષ નોંધ : કેટલાંક આચાર્યો ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે પણ કાર્મણકાયયોગ માને છે, તેઓના મતે જે પ્રકૃતિનો ઉદય ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે થાય, તે પ્રકૃતિઓનો પણ કાર્મણકાયયોગમાં ઉદય માનવો...

આ પ્રમાણે કાર્મણકાયયોગમાર્ગણામાં ઓઘથી કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહીને, હવે ગુણઠાણા પ્રમાણે કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય જણાવે છે—

મિચ્છે જિણસમ્મં વિણુ, સુહુમદુ-ણિરયતિગ-મિચ્છં વિણુ સાણે ।

વિગલપણઅણથી વિણુ, અજયમ્મિ સસમ્મણિરયતિગા ॥ ૪૨ ॥

તદ્દહારિભદ્રગામ્ - “યોગા: ‘અકાર્મણા:’ કાર્મણશરીરરહિતશ્ચતુર્દશેત્યર્થઃ, કેષુ ? ઇત્યાહ - આહારકેષુ ભવન્તિ । કાર્મણમેવૈકં ‘અનાહારે’ અનાહારકજીવે । અનાહારકો હિ મિથ્યાદૃષ્ટિસાસાદના-વિરતસમ્યગ્દૃષ્ટિગુણસ્થાનકત્રયે વિગ્રહગતૌ સયોગિગુણસ્થાનકે કેવલિસમુદ્ઘાતે” । અભિહિતચ્ચ ષટ્ખણ્ડાગમેડપિ- “કમ્મઙ્ગકાયજોગો વિગ્ગહગ્ગસમાવણ્ણાં કેવલીણં વા સમુદ્ધાદગદાણં ।” (ભા.૧, પૃ. ૩૦૦, સૂ. ૧/૧/૬૦) ।

મિથ્યાત્વે જિનસમ્યક્ત્વે વિના, સૂક્ષ્મદ્વિકનરકત્રિકમિથ્યાત્વાનિ વિના સાસ્વાદને ।
વિકલપચ્છકાનન્તાનુબન્ધિસ્ત્રીર્વિના, અયતે સસમ્યક્ત્વનરકત્રિકા ॥ ૪૨ ॥

ગાથાર્થ : મિથ્યાત્વે જિનનામ + સમ્યક્ત્વમોહનીય વિના ૮૫.. સાસ્વાદને સૂક્ષ્મદ્વિક + નરકત્રિક અને મિથ્યાત્વ વિના ૭૯.. અવિરતે વિકલેન્દ્રિયપંચક + અનંતા ૦ ૪ + સ્ત્રીવેદ વિના અને સમ્યક્ત્વમોહનીય + નરકત્રિક સાથે ૭૩.. (૪૨)

વિવેચન : (૧) ૮૭માંથી મિથ્યાત્વગુણઠાણે સમ્યક્ત્વમોહનીય અને જિનનામ છોડીને ૮૫ પ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો. (સમ્યક્ત્વમોહનીયનો ઉદય યોથાદિ ગુણઠાણે અને જિનનામનો ઉદય તેરમાદિ ગુણઠાણે થતો હોવાથી અહીં તેઓનો અનુદય કહ્યો.)

(૨) ૮૫માંથી સાસ્વાદનગુણઠાણે સૂક્ષ્મ, અપર્યાપ્ત, નરકગતિ, નરકાયુષ્ય, નરકાનુપૂર્વી અને મિથ્યાત્વ - આ ૬ પ્રકૃતિઓ છોડીને ૭૯ કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો.

ભાવના :

★ સાસ્વાદન સાથે કોઈપણ જીવ સૂક્ષ્મ, લબ્ધ્યપર્યાપ્ત કે નરકમાં ઉત્પન્ન થતો નથી. એટલે સૂક્ષ્માદિની અપર્યાપ્તાવસ્થાકાલીન કાર્મણકાયયોગમાં કોઈપણ જીવ સાસ્વાદનસહિતનો મળતો નથી. એટલે આ માર્ગશામાં સાસ્વાદનગુણઠાણે સૂક્ષ્મ + અપર્યાપ્ત + નરકત્રિકનો ઉદયવિચ્છેદ કર્યો.

★ મિથ્યાત્વમોહનીયનો ઉદય પહેલા ગુણઠાણા સુધી જ હોવાથી અહીં તેનો ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો.

(૪) ૭૯માંથી અવિરતસમ્યક્ત્વે વિકલેન્દ્રિયત્રિક, એકેન્દ્રિય, સ્થાવર, અનંતાનુબંધીચતુષ્ક + સ્ત્રીવેદ - આ ૧૦ પ્રકૃતિઓ છોડીને અને સમ્યક્ત્વમોહનીય + નરકત્રિક - એ ૪ પ્રકૃતિઓ ઉમેરીને ૭૩ કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો.

ભાવના :

★ એકેન્દ્રિય-વિકલેન્દ્રિયોને પહેલા બે ગુણઠાણા જ હોય છે. એટલે અહીં એકેન્દ્રિય-વિકલેન્દ્રિયપ્રાયોગ્ય યથાસંભવ વિકલેન્દ્રિયત્રિકાદિ પાંચ પ્રકૃતિઓનો ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો.

★ અનંતાનુબંધીયતુષ્કનો ઉદય બીજા ગુણઠાણા સુધી જ હોય છે, એટલે તેનું પણ અહીં વર્જન કર્યું.

★ સમ્યક્ત્વ સાથે કોઈપણ જીવ સ્ત્રી તરીકે ઉત્પન્ન થતો નથી, એવું અમે ઔદારિકમિશ્રકાયયોગમાર્ગણામાં વિસ્તારથી બતાવી ગયા.. એટલે વિગ્રહગતિમાં સમ્યક્ત્વ સાથેની કોઈપણ સ્ત્રી મળતી નથી. તેથી કાર્મણકાયયોગમાં ચોથે ગુણઠાણે સ્ત્રીવેદનો પણ ઉદય ન સંભવે.

★ જે જીવ ક્ષાયોપશમસમ્યક્ત્વ સાથે પરભવમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તે જીવને લઈને અહીં સમ્યક્ત્વમોહનીયનો ઉદય નિર્બંધ ઘટી શકે..

★ પૂર્વબદ્ધ નરકાયુષ્યવાળો જે જીવ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ લઈને નરકગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તે જીવને કાર્મણકાયયોગમાં ચોથે ગુણઠાણે નરકગત્યાદિ ત્રણ પ્રકૃતિનો ઉદય પણ સંભવી શકે છે.

હવે સયોગીગુણઠાણે કેવલીસમુદ્ઘાતાવસ્થામાં ત્રીજા, ચોથા અને પાંચમા સમયે પણ કાર્મણકાયયોગ સંભવે છે, તો ત્યાં કેટલી કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય હોય તે જણાવવા કહે છે—

તસથિરતિગુચ્ચતેઆઙ્જા - થિરવેઅદુગણરાઝગઈ ।

વન્નચરૂપિંદિનિમિણ - અગુરુલહુ ઉદયે સજોગિમ્મિ ॥ ૪૩ ॥

ત્રસથિરત્રિકોચ્ચતેજ-આદેયાઽસ્થિરવેદનીયદ્વિકનરાયુર્ગતિ - ।

વર્ણચતુષ્કપચ્છેન્દ્રિયનિર્માણાગુરુલઘવ ઉદયે સયોગિનિ ॥ ૪૩ ॥

ગાથાર્થ : સયોગીગુણઠાણે ત્રસત્રિક, સ્થિરત્રિક, ઉચ્ચગોત્રદ્વિક, તેજસદ્વિક, આદેયદ્વિક, અસ્થિરદ્વિક, વેદનીયદ્વિક, મનુષ્યાયુષ્ય-મનુષ્યગતિ, વર્ણયતુષ્ક, પંચેન્દ્રિયજાતિ, નિર્માણ અને અગુરુલઘુ - આ ૨૫ પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં હોય છે. (૪૩)

વિવેચન : (૧૩) સયોગીકેવલીગુણઠાણે ત્રસ, બાદર, પર્યાપ્ત, સ્થિર, શુભ, સુભગ, ઉચ્ચગોત્ર-જિનનામ, તેજસ-કાર્મણ, આદેય-યશ, અસ્થિર-અશુભ, શાતા-અશાતાવેદનીય, મનુષ્યાયુષ્ય-મનુષ્યગતિ, વર્ણયતુષ્ક, પંચેન્દ્રિય, નિર્માણ અને અગુરુલઘુ - આ ૨૫ કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો.

ભાવના : કૃતકૃત્ય પણ કેવલીભગવંત, વેદનીય-નામ અને ગોત્ર એ ત્રણ કર્મોને આયુષ્યકર્મની સમાન કરવા માટે કેવલીસમુદ્ઘાત કરે છે*. તેમાં જે જીવને છ મહિના કે તેનાથી અધિક કાળ હજી આયુષ્યપૂર્ણાહૂતિને બાકી હોય, તે જીવ નિયમા કેવલીસમુદ્ઘાત કરે અને બીજા જીવો કરે કે ન પણ ✧ કરે.

આ સમુદ્ઘાતની પ્રક્રિયામાં કાયયોગનો જ વ્યાપાર હોય છે, મનોયોગ કે વચનયોગનો નહીં, કારણ કે તે બે યોગ કરવાનું કોઈ પ્રયોજન હોતું નથી. ધર્મસારની મૂલટીકામાં ✧ કહ્યું છે કે - “ત્યારે પ્રયોજન ન હોવાથી મન-વચનનો વ્યાપાર નથી હોતો..”

સમુદ્ઘાતની પ્રક્રિયા આઠ સમય સુધી ચાલે, તેમાં ત્રીજા-ચોથા અને પાંચમાં સમયમાં કેવળ કાર્મણશરીરનો જ વ્યાપાર હોય છે અને ત્યારે ઉપરોક્ત ૨૫ પ્રકૃતિઓનો જ ઉદય હોય છે.

પ્રશ્ન : સયોગીગુણઠાણે ૪૨ કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય હોય છે, તો ૨૫ સિવાયની બાકીની ૧૭ પ્રકૃતિઓનો ઉદય અહીં કેમ ન કહ્યો ?

ઉત્તર : કારણ કે તે ૧૭ પ્રકૃતિઓનો ઉદય ઔદારિકરૂપ સ્થૂલ શરીરને આશ્રયીને થતો હોવાથી અહીં તેઓનો ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો. કારણ કે અહીં કાર્મણકાયયોગ ચાલી રહ્યો છે.

✧ “નારુણ વેયણિજ્જં, અઙ્ગહયં આઝયં ચ થોવાગં ।

ગંતૂણ સમુગ્ઘાયં, ખવેઙ્ કમ્મં નિરવસેસં ॥ ૧૫૪ ॥”- આવશ્યકનિર્યુઠ ।

✧ “ષળ્માસાધિકાયુષ્કો લભતે કેવલોદ્ગમમ્ ।

કરોત્યસૌ સમુદ્ઘાતમન્યે કુર્વન્તિ વા ન વા ॥ ૧૩ ॥”- ગુણસ્થાનક્રમારોહે ।

“ઝક્કસ્સણ છમ્માસાઝગસેસમ્મિ કેવલી જાદા ।

વચ્ચંતિ સમુગ્ઘાદં સેસા ભજ્જા સમુગ્ઘાદે ॥ ૨૧૦૫ ॥”- મૂલારાધના ।

“છમ્માસાઝવસેસે ઝપળ્ળં જસ્સ કેવલં ણાણં ।

સ-સમુગ્ઘાઓ સિજ્ઙ્ઙહ સેસા ભજ્જા સમુગ્ઘાણ ॥”

- ધવલટીકા (ભા.૧, પૃ. ૩૦૫, ૧/૧/૬૦)

“ષળ્માસાયુષિ શેષે સ્યાદુત્પન્નં યસ્ય કેવલમ્ ।

સમુદ્ઘાતમસૌ યાતિ કેવલી નાપરઃ પુનઃ ॥ ૩૨૭ ॥”- આશામ્બર-પદ્મસદ્ગ્રહે ।

✧ ‘મનોવચસી તદા ન વ્યાપારયતિ, પ્રયોજનાભાવાત્ ।’ - ધર્મસારમૂલટીકા ।

◆ કાર્મણકાયયોગમાં ઉદયચંત્ર ◆

સં.	ગુણઠાણું	પ્રકૃતિઓ	અનુદય	વિચ્છેદ	પુનરુદય
	ઓઘથી	૮૭	—	વૈક્રિયદ્વિક+ઔદારિકદ્વિક+ ખગતિદ્વિક+પરાઘાતદ્વિક+ સ્વરદ્વિક+ઉપઘાત+પ્રત્યેક+ સાધારણત્રિક+આહારકત્રિક+ છ સંઘયણ+છ સંસ્થાન+ નિદ્રાપંચક=૩૫	—
૧	મિથ્યાત્વ	૮૫	જિનનામ + સમ્યક્ત્વમો	—	—
૨	સાસ્વાદન	૭૮	નરકત્રિક	સૂક્ષ્મદ્વિક + મિથ્યાત્વ = ૩	—
૩	અવિરત	૭૩	—	વિકલેન્દ્રિયપંચક + અનંતા ૦ ૪ + સ્ત્રીવેદ = ૧૦	નરકત્રિક + સમ્યક્ત્વમો
			ઉદયપ્રાયોગ્યપ્રકૃતિ		
૧૩	સયોગી	૨૫	ત્રસત્રિક+સ્થિરત્રિક+ઉચ્ચગોત્ર+જિનનામ+આદેયદ્વિક+ યશદ્વિક+અસ્થિરદ્વિક+વેદનીયદ્વિક+મનુષ્યાયુષ્ય+મનુષ્યગતિ +વર્ણચતુષ્ક+પંચેન્દ્રિયનામ+નિર્માણ+અગુરુલઘુ = ૨૫		

॥ આ પ્રમાણે યોગમાર્ગણા વિશેનું કર્મપ્રકૃતિના ઉદયનું
નિરૂપણ સાનંદ સંપૂર્ણ થયું. ॥

વેદમાર્ગણ

હવે વેદમાર્ગણામાં કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય જણાવતાં, સૌ પ્રથમ પુરુષવેદ-માર્ગણામાં કેટલી કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય હોય, તે કહે છે—

◆ પુરુષવેદમાર્ગણામાં ઉદયસ્વામિત્વ ◆

પિરયતિગ-વિગલછ્ઘાનપુ-થીગાપજ્જતિગજિણ વિણા પુરિસે ।

સગસયમોહે મિચ્છે, આહારગચઙ વિણા સાણે ॥ ૪૪ ॥

મિચ્છં મોત્તૂણં અણ-તિઆણુપુવ્વી વિણા સમીસા ય ।

મીસે તિઆણુપુવ્વી-સમ્મજુઆ મીસવિણુ અજયે ॥ ૪૫ ॥

નરકત્રિકવિકલષટ્કનપુંસકસ્ત્રીકાપર્યાપ્તત્રિકજિનાનિ વિના પુરુષે ।

સપ્તશતમોઘે મિથ્યાત્વે, આહારકચતુષ્કં વિના સાસ્વાદને ॥ ૪૪ ॥

મિથ્યાત્વં મુક્ત્વાનન્તર્યાનુપૂર્વીવિના સમિશ્રા ચ ।

મિશ્રે ત્ર્યાનુપૂર્વીસમ્યક્ત્વયુતા મિશ્રં વિનાઽયતે ॥ ૪૫ ॥

ગાથાર્થ : પુરુષવેદમાર્ગણામાં નરકત્રિક, વિકલેન્દ્રિયષટ્ક, નપુંસક-સ્ત્રીવેદ, અપર્યાપ્તત્રિક અને જિનનામ - આ ૧૫ વિના ઓઘે ૧૦૭ પ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો. મિથ્યાત્વે આહારકચતુષ્ક વિના ૧૦૩.. સાસ્વાદને મિથ્યાત્વ વિના ૧૦૨.. મિશ્રે અનંતાનુબંધીયતુષ્ક + ત્રણ આનુપૂર્વીને છોડીને અને મિશ્રમોહનીયને ઉમેરીને ૯૬ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો.. અને અવિરતગુણકાણે ત્રણ આનુપૂર્વી + સમ્યક્ત્વમોહનીય ઉમેરીને અને મિશ્રમોહનીય છોડીને ૯૯ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો.. (૪૪-૪૫)

વિવેચન : પુરુષવેદમાર્ગણામાં ૧૨૨માંથી નરકત્રિક, વિકલેન્દ્રિયત્રિક, એકેન્દ્રિય, સ્થાવર, સૂક્ષ્મ, નપુંસક-સ્ત્રીવેદ, અપર્યાપ્ત-સાધારણ-આતપ અને જિનનામ - આ ૧૫ પ્રકૃતિઓ છોડીને ઓઘે - ૧૦૭ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો.

◆ હેતુગવેષણા ◆

★ નારકો, એકેન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિયો અને બધા લબ્ધ્યપર્યાપ્ત જીવો નિયમા નપુંસકવેદી જ હોય છે. એટલે પુરુષવેદમાર્ગણામાં તેમના પ્રાયોગ્ય નરકત્રિક, વિકલેન્દ્રિયત્રિક, એકેન્દ્રિય, સ્થાવર, સૂક્ષ્મ અને અપર્યાપ્તત્રિક - એ ૧૨

પ્રકૃતિઓનું વર્જન કર્યું...

★ પુરુષવેદીને સ્ત્રી-નપુંસકવેદનો ઉદય ન હોય, એટલે બાકીના બીજા બે વેદનું અહીં વર્જન કર્યું..

★ જિનનામકર્મનો ઉદય તેરમા-ચૌદમા ગુણઠાણે થાય અને ત્યાં કોઈ વેદ હોતો *નથી.. એટલે અહીં જિનનામકર્મનો પણ ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો..

(૧) ૧૦૭માંથી મિથ્યાત્વગુણઠાણે આહારકદ્વિક, સમ્યક્ત્વમોહનીય અને મિશ્રમોહનીય - એ ૪ પ્રકૃતિઓ છોડીને ૧૦૩ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો.. (આ ચારે પ્રકૃતિનો ઉદય યથાસંભવ ઉપરના ત્રીજાદિ ગુણઠાણે થતો હોવાથી અહીં તેઓનો ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો..)

(૨) ૧૦૩માંથી સાસ્વાદનગુણઠાણે મિથ્યાત્વને છોડીને ૧૦૨ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો. (મિથ્યાત્વનો ઉદય પહેલે ગુણઠાણે જ થવાથી અહીં તેનો ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો..)

(૩) ૧૦૨માંથી મિશ્રગુણઠાણે અનંતાનુબંધીયતુષ્ક + દેવ-મનુષ્ય-તિર્યચ એ ત્રણ આનુપૂર્વી છોડીને અને મિશ્રમોહનીય ઉમેરીને ૯૬ કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો..

ભાવના :

★ અનંતાનુબંધીયતુષ્કનો ઉદય બીજા ગુણઠાણા સુધી જ હોવાથી અહીં તેનો ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો..

★ ત્રણ આનુપૂર્વીનો ઉદય વિગ્રહગતિમાં જ હોય છે અને ત્યાં ત્રીજું ગુણઠાણું હોતું નથી. એટલે અહીં ત્રણ આનુપૂર્વીનો અનુદય કહ્યો..

★ ત્રીજે મિશ્રમોહનીયનો નિયમા ઉદય હોય..

(૪) ૯૬ માંથી અવિરતગુણઠાણે ત્રણ આનુપૂર્વી + સમ્યક્ત્વમોહનીય ઉમેરીને અને મિશ્રમોહનીયને છોડીને ૯૯ કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો..

ભાવના :

★ ક્ષયોપશમસમ્યક્ત્વવાળા પુરુષને લઈને અહીં સમ્યક્ત્વમોહનીયનો ઉદય નિયમા હોય.

★ વેદનો ઉદય નવમા ગુણઠાણા સુધી જ હોય છે, ત્યારબાદ તેનાં ઉદયનો વિચ્છેદ થઈ જાય છે.

★ જે સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ સમ્યક્ત્વ સાથે દેવ-મનુષ્ય-તિર્યચમાં ❖ ઉત્પન્ન થાય, તેને લઈને અહીં ત્રણ આનુપૂર્વીનો પણ ઉદય હોય..

★ મિશ્રમોહનીયનો ઉદય ચોથે ન હોય.

હવે બાકીના ગુણઠાણે કેટલી કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય હોય, તેને અતિદેશથી જણાવે છે -

સેસપણગુણેસુ નપુ-ત્થીવિણુ ઓહવ્વ થીઅ પુરિસવ્વ ।

ળવરં પુમઠાણે થી, ઉદઓ ણોહે તહ પમત્તે ॥ ૪૬ ॥

શેષપચ્છગુણેષુ નપુંસકસ્ત્રિયૌ વિનૌઘસ્યેવ સ્ત્રિયાં પુરુષવત્ ।

નવરં પુરુષસ્થાને સ્ત્ર્યુદયો નૌઘે તથા પ્રમત્તે ॥ ૪૬ ॥

ગાથાર્થ : બાકીના પાંચ ગુણઠાણે ઓઘની જેમ કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો. સ્ત્રીવેદમાર્ગણામાં પુરુષની જેમ ઉદય કહેવો, પણ ફરક એટલો કે પુરુષના સ્થાને સ્ત્રીવેદનો ઉદય કહેવો તથા ઓઘે + પ્રમત્તે આહારકદ્વિકનો* ઉદય ન કહેવો. (૪૬)

વિવેચન : (૫-૯) પુરુષવેદમાર્ગણામાં દેશવિરતથી લઈને અનિવૃત્તિકરણ સુધીના પાંચ ગુણઠાણે નપુંસકવેદ અને સ્ત્રીવેદને છોડીને, જે પ્રમાણે કર્મસ્તવમાં ઓઘથી કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહ્યો, તે પ્રમાણે અહીં પણ કહેવો.. (અહીં પુરુષવેદમાર્ગણા પ્રસ્તુત છે, એટલે તે સિવાયના બે વેદનો ઉદયવિચ્છેદ થાય.)

તે આ પ્રમાણે - દેશવિરતે (૮૭-૨=)૮૫, પ્રમત્તગુણઠાણે (૮૧-૨=)૭૯, અપ્રમત્તગુણઠાણે (૭૬-૨=)૭૪, અપૂર્વકરણે (૭૨-૨=)૭૦, અનિવૃત્તિકરણે (૬૬-૨=)૬૪.. અહીં બધે કર્મપ્રકૃતિના ઉદય-અનુદયની ભાવના કર્મસ્તવ મુજબ સમજવી.

❖ નરકમાં જનાર જીવ નપુંસકવેદી હોય છે, એટલે અહીં પુરુષવેદમાર્ગણામાં નરક સિવાયની ત્રણ ગતિનો ઉલ્લેખ કર્યો..

* ૪૭ મી ગાથામાં રહેલ 'આહારદુગં' પદનો અન્વય અહીં કરવો.

◆ પુરુષવેદમાર્ગણામાં ઉદયચંત્ર ◆

સં.	ગુણઠાણું	પ્રકૃતિઓ	અનુદય	વિચ્છેદ	પુનરુદય
	ઓઘથી	૧૦૭	—	નરકત્રિક+વિકલેન્દ્રિયનવક+ સ્ત્રી-નપુંસકવેદ + જિનનામ = ૧૫	—
૧	મિથ્યાત્વ	૧૦૩	આહારકદ્વિક મિશ્રદ્વિક	—	—
૨	સાસ્વાદન	૧૦૨	—	મિથ્યાત્વ	—
૩	મિશ્ર	૯૬	ત્રણ આનુપૂર્વી	અનંતાનુબંધી-૪	મિશ્રમોહનીય
૪	અવિરત	૯૯	—	મિશ્રમોહનીય	ત્રણ આનુપૂર્વી સમ્યક્ત્વમો
૫	દેશવિરત	૮૫	—	કર્મસ્તવમાં કહેલ ઓઘમાંથી નપુંસક+સ્ત્રીવેદ	—
૬	પ્રમત્ત	૭૯	—	કર્મસ્તવમાં કહેલ ઓઘમાંથી નપુંસક+સ્ત્રીવેદ	—
૭	અપ્રમત્ત	૭૪	—	કર્મસ્તવમાં કહેલ ઓઘમાંથી નપુંસક+સ્ત્રીવેદ	—
૮	અપૂર્વકરણ	૭૦	—	કર્મસ્તવમાં કહેલ ઓઘમાંથી નપુંસક+સ્ત્રીવેદ	—
૯	અનિવૃત્તિકરણ	૬૪	—	કર્મસ્તવમાં કહેલ ઓઘમાંથી નપુંસક+સ્ત્રીવેદ	—

આ પ્રમાણે પુરુષવેદમાર્ગણામાં કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહીને, હવે સ્ત્રીવેદ-
માર્ગણામાં કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય જણાવે છે—

◆ સ્ત્રીવેદમાર્ગણામાં ઉદયસ્વામિત્વ ◆

સ્ત્રીવેદમાર્ગણામાં પુરુષવેદની જેમ જ કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો, પણ પુરુષ-
વેદના સ્થાને સ્ત્રીવેદનો ઉદય કહેવો. કારણ કે અહીં સ્ત્રીવેદમાર્ગણા પ્રસ્તુત છે.

વળી, બીજી વિશેષતા એ કે, પુરુષવેદમાર્ગણામાં ઓઘે અને પ્રમત્તગુણઠાણે
આહારકદ્વિકનો પણ ઉદય કહ્યો હતો, પરંતુ અહીં તે ન કહેવો.

તેનું કારણ એ કે, આહારકદ્વિકનો ઉદય ચૌદ પૂર્વધરોને હોય છે અને
સ્ત્રીવેદને ચૌદપૂર્વનું જ્ઞાન ન હોવાથી આહારકદ્વિકનો ઉદય તેમને ન હોય. એટલે

સ્ત્રીવેદમાર્ગણામાં ઓઘે તથા પ્રમત્તે આહારકદ્વિકનો ઉદય ન કહેવો.

હવે ગ્રંથકારશ્રી, સ્ત્રીવેદમાર્ગણામાં ત્રીજી વિશેષતા જણાવે છે—

આહારદુગં અજયે, તિઆનુપુલ્વી નપુમ્મિ સોલસયં ।

સુરતિગથીદુગજિણવિણુ, ઓહે મિચ્છે દુવાલસયં ॥ ૪૭ ॥

આહારકદ્વિકમયતે, ત્ર્યાનુપૂલ્વોં નપુંસકે ષોડશશતમ્ ।

સુરત્રિકસ્ત્રીદ્વિકજિનાનિ વિના, ઓઘે મિથ્યાત્વે દ્વાદશશતમ્ ॥ ૪૭ ॥

ગાથાર્થ : આહારકદ્વિકનો ઉદય (પ્રમત્તે અને ઓઘે ન કહેવો) અને ચોથે ગુણઠાણે ત્રણ આનુપૂર્વીનો ઉદય ન કહેવો. નપુંસકવેદમાર્ગણામાં સુરત્રિક, સ્ત્રીદ્વિક અને જિનનામ - આ ૬ પ્રકૃતિ વિના ૧૧૬ પ્રકૃતિનો ઉદય ઓઘે કહેવો અને મિથ્યાત્વે ૧૧૨.. (૪૭)

વિવેચન : પુરુષવેદમાર્ગણામાં ચોથે ગુણઠાણે દેવ-મનુષ્ય અને તિર્યચ એ ત્રણ આનુપૂર્વીનો પણ ઉદય કલ્પો હતો, પણ અહીં તેઓનો ઉદય ન કહેવો. તેનું કારણ એ કે, તે આનુપૂર્વીનો ઉદય વિગ્રહગતિમાં હોય છે અને ત્યાં કોઈપણ સમ્યક્ત્વી જીવ સ્ત્રી તરીકે મળે નહીં (કારણ કે સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ સ્ત્રી તરીકે ઉત્પન્ન ન થાય..) એટલે સ્ત્રીવેદમાર્ગણામાં ચોથે ત્રણ આનુપૂર્વીનો ઉદય ન કહેવો.

સાર : (૧) પુરુષવેદમાં ઓઘે - ૧૦૭ અને પ્રમત્તે - ૭૯ પ્રકૃતિઓ કહી હતી, પણ અહીં (=સ્ત્રીવેદમાર્ગણામાં) ઓઘે - ૧૦૫ અને પ્રમત્તે - ૭૭ પ્રકૃતિઓ કહેવી. (૨) પુરુષવેદમાં અવિરતગુણઠાણે - ૯૯ પ્રકૃતિઓ કહી હતી, પણ અહીં ત્રણ આનુપૂર્વીને છોડીને ૯૬ પ્રકૃતિઓ કહેવી, અને (૩) બાકીના બધાં ગુણઠાણે પુરુષવેદની જેમ જ કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો. પણ પુરુષવેદના બદલે સ્ત્રીવેદનો ઉદય કહેવો.

◆ સ્ત્રીવેદમાર્ગણામાં ઉદયગ્રંથ ◆

સં.	ગુણઠાણું	પ્રકૃતિઓ	અનુદય	વિચ્છેદ	પુનરુદય
	ઓઘથી	૧૦૫	—	નરકત્રિક + વિકલેન્દ્રિયનવક + પુરુષ-નપુંસકવેદ + જિનનામ+આહારકદ્વિક=૧૭	—
૧	મિથ્યાત્વ	૧૦૩	મિશ્રદ્વિક	—	—

સં.	ગુણઠાણું	પ્રકૃતિઓ	અનુદય	વિચ્છેદ	પુનરુદય
૨	સાસ્વાદન	૧૦૨	—	મિથ્યાત્વ	—
૩	મિશ્ર	૯૬	—	અનંતા૦ ૪+ત્રણ આનુપૂર્વી=૭	મિશ્રમો૦
૪	અવિરત	૯૬	—	મિશ્રમોહનીય	સમ્યક્ત્વમો૦
૫	દેશવિરત	૮૫	—	ઓઘમાંથી પુરુષ + નપુંસકવેદ	—
૬	પ્રમત્ત	૭૭	—	ઓઘમાંથી પુરુષ + નપુંસકવેદ+આહારકદ્વિક	—
૭	અપ્રમત્ત	૭૪	—	ઓઘમાંથી પુરુષ + નપુંસકવેદ	—
૮	અપૂર્વકરણ	૭૦	—	ઓઘમાંથી પુરુષ + નપુંસકવેદ	—
૯	અનિવૃત્તિકરણ	૬૪	—	ઓઘમાંથી પુરુષ + નપુંસકવેદ	—

આ પ્રમાણે સ્ત્રીવેદમાર્ગણામાં ઉદયસ્વામિત્વને જણાવીને, હવે નપુંસકવેદ-માર્ગણામાં કહે છે—

◆ નપુંસકવેદમાર્ગણામાં ઉદયસ્વામિત્વ ◆

નપુંસકવેદમાર્ગણામાં ૧૨૨માંથી દેવત્રિક, સ્ત્રી-પુરુષવેદ અને જિનનામ - આ ૬ પ્રકૃતિઓ છોડીને ઓઘે - ૧૧૬ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો..

ભાવના :

★ દેવોને સ્ત્રી-પુરુષવેદ જ હોય છે, નપુંસકવેદ નહીં. એટલે અહીં દેવગતિપ્રાયોગ્ય દેવત્રિકનો ઉદયવિચ્છેદ કલ્પો.

★ પ્રસ્તુતમાં નપુંસકવેદની વાત ચાલી રહી છે અને તે વેદના ઉદયવાળાને બાકીના બે વેદનો ઉદય ન હોય..

★ જિનનામકર્મનો ઉદય તેરમે-ચૌદમે ગુણઠાણે થાય છે અને ત્યારે કોઈપણ વેદનો ઉદય સંભવતો નથી. એટલે અહીં જિનનામકર્મનો પણ ઉદયવિચ્છેદ કલ્પો..

(૧) ૧૧૬માંથી મિથ્યાત્વગુણઠાણે - ૧૧૨ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય છે,

તે કેવી રીતે ? એ વાત જણાવે છે—

આહારમીસદુગ વિણુ, સાણે છસયં ગિરયાણુપુર્વ્વી ।

સુહુમચરુગ મિચ્છં ય, વિમોત્તું મીસગુણઠાણે ॥ ૪૮ ॥

આહારકમિશ્રદ્વિકં વિના, સાસ્વાદને ષદ્શતં નરકાનુર્વી ।

સૂક્ષ્મચતુષ્કં મિથ્યાત્વચ્ચ, વિમુચ્ચ મિશ્રગુણસ્થાને ॥ ૪૮ ॥

ગાથાર્થ : આહારકદ્વિક અને મિશ્રદ્વિક વિના (મિથ્યાત્વે ૧૧૨) સાસ્વાદને નરકાનુર્વી, સૂક્ષ્મચતુષ્ક અને મિથ્યાત્વને છોડીને ૧૦૬.. અને મિશ્રગુણઠાણે.. (૪૮)

વિવેચન : મિથ્યાત્વગુણઠાણે ૧૧૬માંથી આહારકદ્વિક અને મિશ્રદ્વિક એ ૪ પ્રકૃતિ વિના ૧૧૨ પ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો. (આ ૪ પ્રકૃતિનો ઉદય યથાસંભવ ઉપરના ત્રીજાદિ ગુણઠાણે થતો હોવાથી અહીં તેઓનો અનુદય કહ્યો.)

(૨) સાસ્વાદનગુણઠાણે ૧૧૨માંથી નરકાનુર્વી, સૂક્ષ્મ, અપર્યાપ્ત, સાધારણ, આતપ અને મિથ્યાત્વ - આ ૬ પ્રકૃતિઓ છોડીને ૧૦૬ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો.

ભાવના :

★ સાસ્વાદન સાથે કોઈપણ જીવ નરકમાં જતો નથી. એટલે અહીં નરકાનુર્વીનો અનુદય કહ્યો.

★ સૂક્ષ્મ, અપર્યાપ્ત અને સાધારણ નામકર્મના ઉદયવાળા જીવોને પહેલું ગુણઠાણું જ હોવાથી, સૂક્ષ્મત્રિકનો અહીં ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો.

★ આતપ નામકર્મનો ઉદય બાદરપર્યાપ્ત પૃથ્વીકાયિકોને શરીરપર્યાપ્તિ પછી જ હોય છે અને સાસ્વાદન ગુણઠાણું તો તેઓને શરીરપર્યાપ્તિ પહેલાં જ પૂર્ણ થઈ જતું હોવાથી અહીં આતપ નામનો પણ ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો.

★ બીજે ગુણઠાણે મિથ્યાત્વનો ઉદય ન હોય - એ તો સ્પષ્ટ જ છે..

(૩) મિશ્રગુણઠાણે કેટલી કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય હોય ? તે જણાવતાં આચાર્ય ભગવંત કહે છે—

મીસસહિયા અણવિગલપણ - તિરિણરપુર્વ્વિ વિણુ મીસૂણા ।

સણિરયપુર્વ્વીસમ્મા, અજયેઽન્નેસુ પુરિસવ્વ પરં ॥ ૪૯ ॥

મિશ્રસહિતાડનન્તાનુબન્ધવિકલપચ્છકતિર્યગ્નરાનુપૂર્વીર્વિના મિશ્રોના ।

સનરકાનુપૂર્વીસમ્યક્ત્વા, અયતેડન્યેષુ પુરુષસ્યેવ પરમ્ ॥ ૪૧ ॥

ગાથાર્થ : (મિશ્રગુણઠાણે) અનંતાનુબંધીયતુષ્ક + વિકલપંચક + તિર્યચ-મનુષ્યાનુપૂર્વી વિના અને મિશ્રમોહનીય સાથે ૮૬.. અવિરતગુણઠાણે મિશ્રમોહનીય વિના અને નરકાનુપૂર્વી + સમ્યક્ત્વમોહનીય સાથે ૮૭.. અને બાકીના ગુણઠાણે પુરુષવેદની જેમ સમજવું, પણ.... (૪૮)

વિવેચન : મિશ્રગુણઠાણે ૧૦૬માંથી અનંતાનુબંધીયતુષ્ક, વિકલેન્દ્રિયત્રિક, એકેન્દ્રિય, સ્થાવર, તિર્યચાનુપૂર્વી અને મનુષ્યાનુપૂર્વી - આ ૧૧ પ્રકૃતિઓ છોડીને અને મિશ્રમોહનીય ઉમેરીને ૮૬ કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો.

ભાવના :

★ અનંતાનુબંધીયતુષ્કનો ઉદય બીજા ગુણઠાણા સુધી જ હોય છે..

★ એકેન્દ્રિય-વિકલેન્દ્રિયોને પહેલું-બીજું ગુણઠાણું જ હોવાથી યથાસંભવ તેમના પ્રાયોગ્ય વિકલેન્દ્રિયત્રિક-એકેન્દ્રિય-સ્થાવરરૂપ પાંચ પ્રકૃતિઓનો ઉદયવિચ્છેદ કર્યો..

★ મિશ્રે એક પણ આનુપૂર્વીનો ઉદય ન ઘટવાથી તિર્યચ-મનુષ્યાનુપૂર્વીનો ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો. (દેવાનુપૂર્વી ઓઘમાંથી જ નીકાળી દીધી હતી અને નરકાનુપૂર્વીનો અનુદય સાસ્વાદને જ કહી દીધો હતો, એટલે તે સિવાયની બે આનુપૂર્વીની અહીં વાત કરી..)

★ મિશ્રમોહનીયનો અહીં નિયમા ઉદય હોય છે..

(૪) અવિરતગુણઠાણે ૮૬માંથી મિશ્રમોહનીયને છોડીને અને નરકાનુપૂર્વી+સમ્યક્ત્વમોહનીયને ઉમેરીને ૮૭ કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો.

ભાવના :

★ મિશ્રમોહનીયનો ત્રીજે જ ઉદય હોવાથી અહીં તેનો ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો.

★ જે ક્ષાયિકસમ્યગ્દષ્ટિ જીવ વિગ્રહગતિથી નરકગતિમાં ઉત્પન્ન થાય, તેને લઈને અહીં નરકાનુપૂર્વીનો ઉદય સંભવી શકે છે. એટલે જ નરકાનુપૂર્વીનો પુનરુદય કહ્યો.

પ્રશ્ન : ક્ષાયિકસમ્યગ્દષ્ટિ જીવ તો ચારેય ગતિમાં ઉત્પન્ન થઈ શકે છે,

તો તેને લઈને તિર્યચ વગેરે આનુપૂર્વીનો ઉદય પણ કેમ ન ઘટે ?

ઉત્તર : હમણાં નપુંસકવેદની વાત ચાલી રહી છે. હવે કોઈપણ જીવ સમ્યક્ત્વ સાથે તિર્યચગતિ વગેરેમાં નપુંસક તરીકે ઉત્પન્ન થતો નથી, કારણ કે સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ નરક સિવાય સર્વત્ર પુરુષવેદે જ ઉત્પન્ન થાય છે. (એટલે નપુંસકવેદમાર્ગશામાં ચોથે ગુણઠાણે માત્ર નરકાનુપૂર્વીનો ઉદય જ સંભવી શકે છે...)

★ ક્ષયોપશમસમ્યક્ત્વવાળા નપુંસકને સમ્યક્ત્વમોહનીયનો ઉદય હોય એ તો સ્પષ્ટ જ છે.

(૫-૯) દેશવિરતથી લઈને અનિવૃત્તિકરણ સુધીના ૫ ગુણઠાણે, જે પ્રમાણે પુરુષવેદમાર્ગશામાં કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કલ્પો, તે પ્રમાણે અહીં પણ કહેવો.. પરંતુ નપુંસકવેદમાર્ગશામાં જે વિશેષતા સમજવાની છે, તે કહે છે-

પુમઠાણે નપુવેઓ, કોહે ઓહમ્મિ નવસયં તિત્થં ।

વિણુ ચ ચઠ્ઠમાનમાયા - લોહા આહારચઠ્ઠગ વિણા ॥ ૫૦ ॥

પુરુષસ્થાને નપુંસકવેદઃ, ક્રોધે ઓધે નવશતં તીર્થમ્ ।

વિના ચ ચતુર્માનમાયા - લોભેભ્યઃ આહારકચતુષ્કં વિના ॥ ૫૦ ॥

ગાથાર્થ : પુરુષવેદના સ્થાને નપુંસકવેદનો ઉદય કહેવો. ક્રોધમાર્ગશામાં માનચતુષ્ક, માયાચતુષ્ક, લોભચતુષ્ક અને જિનનામને છોડીને ઓધે - ૧૦૯ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો.. મિથ્યાત્વે* આહારક ચતુષ્ક વિના ૧૦૫.. (૫૦)

વિવેચન : દેશવિરતાદિ પાંચ ગુણઠાણે પુરુષવેદમાર્ગશામાં પુરુષવેદનો ઉદય કલ્પો હતો, જ્યારે અહીં નપુંસકવેદનો ઉદય કહેવો, બાકી બધું પુરુષવેદ-માર્ગશાની જેમ સમજવું.

નપુંસકોને પણ આહારકલબ્ધિ હોઈ જ શકે છે, એટલે જ ચોથા કર્મગ્રંથમાં નપુંસકવેદમાર્ગશામાં ૧૫ યોગો કલ્પા ♦ છે. તેથી પુરુષવેદની જેમ નપુંસકવેદ-માર્ગશામાં પણ આહારકદ્વિકનો ઉદય સંભવી જ શકે..

* ૫૧ મી ગાથામાં રહેલ 'મિચ્છે=મિથ્યાત્વગુણઠાણે' એ પદનો અન્વય અહીં કરવાનો છે..

♦ જુઓ ચોથો કર્મગ્રંથ શ્લોક-૨૫.

◆ નપુંસકવેદમાર્ગણામાં ઉદયચંત્ર ◆

સં.	ગુણઠાણું	પ્રકૃતિઓ	અનુદય	વિચ્છેદ	પુનરુદય
	ઓઘથી	૧૧૬	—	દેવત્રિક+સ્ત્રી-પુરુષવેદ+ જિનનામ = ૬	—
૧	મિથ્યાત્વ	૧૧૨	આહારકદ્વિક મિશ્રદ્વિક	—	—
૨	સાસ્વાદન	૧૦૬	નરકાનુપૂર્વી	સૂક્ષ્મચતુષ્ક+મિથ્યાત્વ	—
૩	મિશ્ર	૮૬	—	અનંતાં ૪-વિકલેન્દ્રિયપંચક + મિશ્રમોહં મનુષ્યાનુપૂર્વી + તિર્ય્યાનુપૂર્વી = ૧૧	
૪	અવિરત	૮૭	—	મિશ્રમોહનીય	સમ્યક્ત્વમોં નરકાનુપૂર્વી
૫	દેશવિરત	૮૫	—	ઓઘમાંથી સ્ત્રી-પુરુષવેદ	—
૬	પ્રમત્ત	૭૮	—	ઓઘમાંથી સ્ત્રી-પુરુષવેદ	—
૭	અપ્રમત્ત	૭૪	—	ઓઘમાંથી સ્ત્રી-પુરુષવેદ	—
૮	અપૂર્વકરણ	૭૦	—	ઓઘમાંથી સ્ત્રી-પુરુષવેદ	—
૯	અનિવૃત્તિકરણ	૬૪	—	ઓઘમાંથી સ્ત્રી-પુરુષવેદ	—

અહીં પ્રસંગને અનુરૂપ અવેદીમાર્ગણામાં પણ કેટલી કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય હોય, તે પણ જોઈ લઈએ—

◆ અવેદીમાર્ગણામાં ઉદયસ્વામિત્વ ◆

અવેદીમાર્ગણામાં, અનિવૃત્તિકરણગુણઠાણે કર્મસ્તવમાં જે ૬૬ કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહ્યો, તેમાંથી ત્રણ વેદને છોડીને અને જિનનામકર્મને ઉમેરીને ઓઘે - ૬૪ કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો..

(૯) ૬૪માંથી જિનનામકર્મને છોડીને અનિવૃત્તિકરણે - ૬૩ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો. ત્યારબાદ ૬૩માંથી યથાક્રમ સંજવલન કોઠ, માન, માયાનો વિચ્છેદ થવાથી અનુક્રમે ૬૨-૬૧-૬૦ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો..

(૧૦-૧૪) બાકીના સૂક્ષ્મસંપરાયગુણઠાણાથી લઈને અયોગીગુણઠાણા સુધીના પાંચ ગુણઠાણે, કર્મસ્તવમાં કહેલ ઓઘની જેમ કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય સમજવો...

◆ અવેદમાર્ગણામાં ઉદયચંત્ર ◆

સં.	ગુણઠાણું	પ્રકૃતિઓ	અનુદય	વિચ્છેદ
	ઓઘથી	૬૪	—	અનિવૃત્તિગુણઠાણે કહેલ ૬૬ માંથી ત્રણ વેદ (અને જિનનામનો ઉદય કહેવો.)
૮	અનિવૃત્તિ	૬૩	જિનનામ	—
		૬૨	—	સંજવલન ક્રોધ
		૬૧	—	સંજવલન માન
		૬૦	—	સંજવલન માયા
	૧૦-૧૪	કર્મસ્તવમાં કહ્યા મુજબ		

॥ આ પ્રમાણે વેદમાર્ગણા વિશેનું કર્મપ્રકૃતિના ઉદયનું
નિરૂપણ સાનંદ સંપૂર્ણ થયું.. ॥

કષાયમાર્ગણા

હવે કષાયમાર્ગણામાં કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય જણાવવા, સૌ પ્રથમ કોધકષાય-માર્ગણામાં કેટલી કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય હોય, તે કહે છે—

◆ કોધકષાયમાર્ગણામાં ઉદયસ્વામિત્વ ◆

કોધકષાયમાર્ગણામાં ૧૨૨માંથી જિનનામ, માનયતુષ્ક, માયાયતુષ્ક અને લોભયતુષ્ક - ૧૩ પ્રકૃતિઓને છોડીને ઓઘે - ૧૦૯ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો.

◆ કારણગવેષણા ◆

★ જિનનામકર્મનો ઉદય તેરમા-ચૌદમા ગુણઠાણે હોય છે અને તે ગુણઠાણાવાળા જીવો ક્ષીણકષાયવાળા હોવાથી, તેઓને કોધનો ઉદય ન હોય. તેથી અહીં જિનનામકર્મનો ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો.

★ ૧૬ કષાયમાંથી અહીં માત્ર કોધનો જ અધિકાર છે. એટલે અનંતાનુબંધી-અપ્રત્યાખ્યાન-પ્રત્યાખ્યાન અને સંજવલન એ કોધયતુષ્કને છોડીને, બાકીના માનયતુષ્ક, માયાયતુષ્ક અને લોભયતુષ્ક - એ ૧૨ પ્રકૃતિઓનો ઉદયવિચ્છેદ કર્યો..

(૧) ૧૦૯માંથી મિથ્યાત્વગુણઠાણે આહારકદ્ધિક, મિશ્રમોહનીય અને સમ્યક્ત્વમોહનીય - એ ૪ પ્રકૃતિઓ છોડીને ૧૦૫ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો.. (આ ૪ પ્રકૃતિઓનો ઉદય યથાસંભવ ઉપરના ત્રીજા વગેરે ગુણઠાણે થતો હોવાથી અહીં તેઓનો અનુદય કહ્યો..)

હવે બાકીના ગુણઠાણે કેટલી કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય હોય, તે જણાવવા અને માનાદિમાં પણ અતિદેશથી કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય જણાવવા કહે છે—

મિચ્છે પરઅડસુ પયડિ - વજ્જણમોહવ્વ મીસ-આહિતિગે ।

કોહં ચિઅ વજ્જેજ્જા, માણાહસું પિ એમેવ ॥ ૫૧ ॥

મિથ્યાત્વે પરાષ્ટસુ પ્રકૃતિવર્જનમોઘસ્યેવ મિશ્રાદિત્રિકે ।

ક્રૌધં ચૈવ વર્જયેત્, માનાદિષ્વપ્યેવમેવ ॥ ૫૧ ॥

ગાથાર્થ : મિથ્યાત્વે (૧૦૫ પ્રકૃતિનો ઉદય હોય..) આગળના આઠ ગુણઠાણે ઓઘની જેમ કર્મપ્રકૃતિનું વર્જન કરવું. પણ અહીં વિશેષતા એ છે કે, મિશ્રાદિ ત્રણ ગુણઠાણે ક્રોધનું જ વર્જન કરવું.. આ પ્રમાણે જ માન વગેરેમાં પણ સમજવું.. (૫૧)

વિવેચન : (૨-૯) મિથ્યાત્વ સિવાયના બાકીના સાસ્વાદનથી લઈને અનિવૃત્તિકરણ સુધીના ૮ ગુણઠાણે, જે પ્રમાણે કર્મસ્તવમાં ઓઘથી કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહ્યો છે, તે પ્રમાણે જ કહેવો..

પરંતુ અહીં વિશેષતા એ સમજવાની છે કે, મિશ્ર-દેશવિરત અને પ્રમત્ત-આ ત્રણ* ગુણઠાણે ક્રોધમોહનીયનું જ વર્જન કરવું. આશય એ કે, કર્મસ્તવમાં મિશ્રાદિગુણઠાણે અનંતાનુબંધી ક્રોધ-માન-માયા-લોભ, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ ક્રોધ-માન-માયા-લોભ વગેરે રૂપે ચાર-ચાર કષાયોનો વિચ્છેદ કરાયો છે, પણ અહીં ક્રોધ સિવાયના બાકીના ત્રણ કષાયો તો ઓઘમાંથી જ નીકાળી દીધા હોવાથી, માત્ર ક્રોધનો જ ઉદયવિચ્છેદ કરવાનો બાકી રહે છે. એટલે મિશ્રાદિગુણઠાણે અનંતાનુબંધી ક્રોધાદિનો જ ઉદયવિચ્છેદ કહેવો.

◆ ક્રોધમાર્ગણામાં ઉદયચંત્ર ◆

સં.	ગુણઠાણું	પ્રકૃતિઓ	અનુદય	વિચ્છેદ	પુનરુદય
	ઓઘથી	૧૦૮	—	માનચતુષ્ક+માયાચતુષ્ક+લોભચતુષ્ક+જિનનામ=૧૩	—
૧	મિથ્યાત્વ	૧૦૫	આહારકદ્વિક+મિશ્રદ્વિક=૪	—	—
૨	સાસ્વાદન	૯૯	નરકાનુપૂર્વી	મિથ્યાત્વ+સૂક્ષ્મત્રિક+આતપ=૫	—
૩	મિશ્ર	૯૧	ત્રણ આનુપૂર્વી	અનંતાંક્રોધ+વિકલેન્દ્રય-પંચક=૬	મિશ્રમોહ૦
૪	અવિરત	૯૫	—	મિશ્રમોહનીય	ચાર આનુપૂર્વી સમ્યક્ત્વમો૦
૫	દેશવિરત	૯૧	—	અપ્રત્યાખ્યાન ક્રોધ+વૈક્રિયાષ્ટક+દુર્ભગત્રિક	—

★ ‘મિશ્રાદિ ત્રણ ગુણઠાણા’ અહીં મંડૂકપ્લુતિન્યાયથી મિશ્રગુણઠાણા પછી અવિરતગુણઠાણું છોડીને સીધા દેશવિરત અને પ્રમત્ત એ બે ગુણઠાણા લેવા..

સં.	ગુણઠાણું	પ્રકૃતિઓ	અનુદય	વિચ્છેદ	પુનરુદય
				+ મનુષ્યાનુપૂર્વી+ તિર્યગાનુપૂર્વી = ૧૪	
૬	પ્રમત્ત	૭૮	—	તિર્યચાયુષ્ય-ગતિ + નીચ + ઉદ્યોત + પ્રત્યાખ્યાનકોષ = ૫	આહારકદ્વિક
૭	અપ્રમત્ત	૭૩	—	થીણદ્વિત્રિક + આહારકદ્વિક = ૫	—
૮	અપૂર્વકરણ	૬૯	—	છેલ્લા ત્રણ સંધયણ+ સમ્યક્ત્વમો = ૪	—
૯	અનિવૃત્તિકરણ	૬૩	—	હાસ્યષટ્ક	—

❖ માન-માયા-લોભમાર્ગણામાં ઉદયસ્વામિત્વ ❖

જે પ્રમાણે ક્રોધમાર્ગણામાં કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહ્યો, તે પ્રમાણે માન, માયા, અને લોભમાર્ગણામાં પણ કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય સમજવો, પણ અહીં કંઈક વિશેષતા છે, તે કહે છે—

णवरं कोहठाणे, सपदं ओहव्व सुहुमे लोहे ।

अजयाइसु नवसु, मइ-सुअेसु वेअगि चउसु मणे ॥ ५२ ॥

नवरं क्रोधस्थाने, स्वपदमोघस्येव सूक्ष्मे लोभे ।

अयतादिषु नवसु मतिश्रुतयोर्वेदके चतुर्षु मनःपर्यवे ॥ ५२ ॥

ગાથાર્થ : પણ માનાદિમાં ક્રોધના સ્થાને સ્વપદ કહેવું અને લોભમાં સૂક્ષ્મસંપરાયે ઓઘની જેમ કહેવું. મતિ-શ્રુતમાર્ગણામાં, અવિરતાદિ ૯ ગુણઠાણે.. વેદકસમ્યક્ત્વમાં ૪ ગુણઠાણે.. મન:પર્યવમાં... (૫૨)

વિવેચન : માનાદિમાર્ગણામાં વિશેષતા એ સમજવાની છે કે, ક્રોધના સ્થાને પોત-પોતાનું નામ લેવું... આશય એ કે, ક્રોધમાર્ગણામાં મિશ્રાદિગુણઠાણે અનંતાનુબંધી-આદિ ક્રોધનો ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો હતો, પણ અહીં તો ક્રોધનો ઓઘમાંથી જ ઉદયવિચ્છેદ કરી દીધો છે. એટલે અહીં મિશ્રાદિ ગુણઠાણે અનંતાનુબંધી-આદિ માનનો જ ઉદયવિચ્છેદ કહેવો.. એમ માયાદિમાં પણ પોત-પોતાનું નામ જ લેવું.

વળી, લોભમાર્ગણામાં સૂક્ષ્મસંપરાય નામનું એક વધુ ગુણઠાણું હોય છે, તો ત્યાં જે પ્રમાણે કર્મસ્તવમાં ૬૦ પ્રકૃતિનો ઉદય કહ્યો, તેમ અહીં પણ કહેવો...

◆ માનમાર્ગણામાં ઉદયચંત્ર ◆

સં.	ગુણઠાણું	પ્રકૃતિઓ	વિચ્છેદ
	ઓઘથી	૧૦૮	ચાર કોધ+ચાર માયા+ચાર લોભ+જિનનામ=૧૩
૧- ૯	મિથ્યાત્વથી નવમા સુધી	બધું કોધની જેમ, પણ કોધના સ્થાને માન મૂકવું.	

◆ માયામાર્ગણામાં ઉદયચંત્ર ◆

સં.	ગુણઠાણું	પ્રકૃતિઓ	વિચ્છેદ
	ઓઘથી	૧૦૮	ચાર કોધ+ચાર માન+ચાર લોભ+જિનનામ=૧૩
૧- ૯	મિથ્યાત્વથી નવમા સુધી	બધું કોધની જેમ, પણ કોધના સ્થાને માયા મૂકવી.	

◆ લોભમાર્ગણામાં ઉદયચંત્ર ◆

સં.	ગુણઠાણું	પ્રકૃતિઓ	અનુદય	વિચ્છેદ	પુનરુદય
	ઓઘથી	૧૦૮	—	ચાર કોધ+ચાર માન+ચાર માયા+જિનનામ = ૧૩	—
૧	મિથ્યાત્વ	૧૦૫	આહારકદ્ધિક+ મિશ્રદ્ધિક = ૪	—	—
૨	સાસ્વાદન	૯૯	નરકાનુપૂર્વી	સૂક્ષ્મત્રિક + આતપ + મિથ્યાત્વ = ૫	—
૩	મિશ્ર	૯૧	ત્રણ આનુપૂર્વી	અનંતાં લોભ + વિકલેન્દ્રિયપંચક = ૬	મિશ્રમોહનીય
૪	અવિરત	૯૫	—	મિશ્રમોહનીય	ચાર આનુપૂર્વી સમ્યક્ત્વમોં
૫	દેશવિરત	૮૧	—	અપ્રત્યાખ્યાન લોભ+ વૈક્રિયાષ્ટક+દુર્ભગત્રિક+ મનુષ્યાનુપૂર્વી+ તિર્યગાનુપૂર્વી = ૧૪	—
૬	પ્રમત્ત	૭૮	—	તિર્યચાપ્ષ્ય-ગાતિ+ નીચ+ઉઘોત+ પ્રત્યાખ્યાનલોભ = ૫	આહારકદ્ધિક

સં.	ગુણઠાણું	પ્રકૃતિઓ	અનુદય	વિચ્છેદ	પુનરુદય
૭	અપ્રમત્ત	૭૩	—	થીણદ્વિત્રિક+ આહારકદ્વિક=૫	—
૮	અપૂર્વકરણ	૬૯	—	છેલ્લા ત્રણ સંઘયણ+ સમ્યક્ત્વમો=૪	—
૯	અનિવૃત્તિકરણ	૬૩	—	હાસ્યષટ્ક	—
૧૦	સૂક્ષ્મસંપરાય	૬૦	—	ત્રણવેદ	—

॥ આ પ્રમાણે કષાયમાર્ગણા વિશેનું કર્મપ્રકૃતિના ઉદયનું
નિરૂપણ સાનંદ સંપૂર્ણ થયું ॥

હવે જે માર્ગણાઓમાં કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય, કર્મસ્તવમાં કહેલ ઓઘ મુજબ જ સમજવાનો છે, તે બધી માર્ગણાઓમાં ગુણઠાણા પ્રમાણે *અતિદેશથી કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહે છે —

❖ મતિ-શ્રુતજ્ઞાનમાર્ગણામાં ઉદયસ્વામિત્વ ❖

(૪-૧૨) મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન માર્ગણામાં અવિરતસમ્યગ્દષ્ટિ ગુણઠાણાથી લઈને ક્ષીણમોહ સુધીના ૯ ગુણઠાણે, જે પ્રમાણે કર્મસ્તવમાં ઓઘથી કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહ્યો, તે પ્રમાણે અહીં પણ કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો.

આશય એ કે, અવિરતાદિ તે તે ગુણઠાણે કર્મસ્તવમાં જેટલી કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉદય કહ્યો, તેટલી જ કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉદય અહીં પણ સમાનપણે કહેવો.

❖ વેદક સમ્યક્ત્વમાર્ગણામાં ઉદયસ્વામિત્વ ❖

(૪-૧૭) વેદકસમ્યક્ત્વમાર્ગણામાં અવિરતથી લઈને અપ્રમત્ત સુધીના ચાર ગુણઠાણે કર્મસ્તવમાં કહેલા ઓઘોદયની જેમ કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો..

પૂર્વપક્ષ : કર્મસ્તવમાં તો ચોથે ગુણઠાણે ચારેય આનુપૂર્વીનો ઉદય કહ્યો છે, પણ અહીં તે કેવી રીતે ? કારણ, કાર્મગ્રંથિકમતે ક્ષયોપશમસમ્યક્ત્વવાળા તિર્યચ-મનુષ્યો નિયમા વૈમાનિકમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે અને તેવા દેવ-નારકો

★ અહીં માત્ર ‘આ માર્ગણામાં આટલા ગુણઠાણા સુધી કર્મસ્તવ પ્રમાણે ઉદય કહેવો’ એવો અતિદેશ જ કરાશે, બાકી કોઠા-ભાવનાદિનું નિરૂપણ કર્મસ્તવ મુજબ સમજવું..

નિયમા સંખ્યાતવર્ષના આયુષ્યવાળા મનુષ્યમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે. હવે કોઈપણ ક્ષયોપશમસમ્યક્ત્વવાળા જીવો તિર્યચ-નરકમાં ઉત્પન્ન જ થતાં નથી, તો પછી ક્ષયોપશમસમ્યક્ત્વમાર્ગણામાં તિર્યચ-નરકાનુપૂર્વીનો ઉદય કેવી રીતે ઘટી શકે ?

હા, સિદ્ધાંતમતે ક્ષયોપશમસમ્યક્ત્વવાળા જીવો તિર્યચ-મનુષ્યોમાં પણ ઉત્પન્ન થઈ શકે છે. એટલે તેમના મતે તિર્યચ-મનુષ્યાનુપૂર્વીનો ઉદય ઘટી શકે, પણ તે મત તો અહીં નથી લેવાનો ને ?

ઉત્તરપક્ષ : અહીં વેદકસમ્યક્ત્વની વાત ચાલી રહી છે. હવે ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વની છેલ્લી પ્રક્રિયાકાલીન કૃતકરણાદ્ધામાં વર્તતો જીવ પણ વેદકસમ્યક્ત્વી તરીકે લેવાય અને આવો જીવ કાર્મગ્રંથિકમતે ચારે ગતિમાં ઉત્પન્ન થઈ શકે છે, એટલે તિર્યચાનુપૂર્વી અને નરકાનુપૂર્વીનો ઉદય હોવામાં કોઈ વિરોધ નથી.

◆ મન:પર્યવજ્ઞાનમાર્ગણામાં ઉદયસ્વામિત્વ ◆

હવે મન:પર્યવજ્ઞાનમાર્ગણામાં કેટલા ગુણઠાણા સુધી કર્મસ્તવ પ્રમાણે કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય સમજવાનો છે, તે વાત જણાવે છે—

જયઆઙ્ગસુ કેવલ-દુગમ્મિ અંતિમદુગે અણાણદુગે ।

દુસુ તિસુ સમઙ્ગઅછેણ જયાઙ્ગચઙ્ગસુ સઠાણમ્મિ ॥ ૫૩ ॥

યતાદિસપ્તસુ કેવલદ્વિકેઽન્તિમદ્વિકેઽજ્ઞાનદ્વિકે ।

દ્વયોસ્ત્રિષુ સામાયિક-છેદોપસ્થાપનીયયોર્યતાદિચતુર્ણુ સ્વસ્થાને ॥ ૫૩ ॥

ગાથાર્થ : (મન:પર્યવજ્ઞાનમાર્ગણામાં) પ્રમત્તસંયતથી માંડીને ક્ષીણમોહ સુધીના સાત ગુણઠાણે.. કેવલજ્ઞાન-કેવલદર્શનમાં છેલ્લા બે ગુણઠાણે.. અજ્ઞાનદ્વિકમાં બે કે ત્રણ ગુણઠાણે... સામાયિક - છેદોપસ્થાપનીયમાં પ્રમત્તસંયતાદિ ૪ ગુણઠાણે... પોતાના સ્થાને.. (૫૩)

વિવેચન : (૬-૧૨) મન:પર્યવજ્ઞાનમાર્ગણામાં પ્રમત્તસંયત ગુણઠાણાથી લઈને ક્ષીણમોહ સુધીના સાત ગુણઠાણે, જે પ્રમાણે કર્મસ્તવમાં કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહ્યો, તે પ્રમાણે અહીં પણ કહેવો.

(૧૩-૧૪) કેવલજ્ઞાન અને કેવલદર્શનમાર્ગણામાં તેરમા અને ચૌદમા ગુણઠાણે, જે પ્રમાણે કર્મસ્તવમાં કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહ્યો, તે પ્રમાણે અહીં પણ કહેવો..

(૧-૨/૩) મત્યજ્ઞાન અને શ્રુતાજ્ઞાનમાર્ગણામાં પહેલા બે ગુણઠાણે અથવા પહેલા ત્રણ ગુણઠાણે, જે પ્રમાણે કર્મસ્તવમાં કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહ્યો, તે પ્રમાણે અહીં પણ કહેવો.

(૬-૯) સામાયિક અને છેદોપસ્થાપનીય માર્ગણામાં પ્રમત્તસંયતથી લઈને અનિવૃત્તિકરણ સુધીના ચાર ગુણઠાણે, જે પ્રમાણે કર્મસ્તવમાં કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહ્યો, તે પ્રમાણે અહીં પણ કહેવો..

તાત્પર્ય એ કે, મન:પર્યવજ્ઞાનમાર્ગણામાં સાત ગુણઠાણે કર્મસ્તવ પ્રમાણે કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો.. તે આ પ્રમાણે - પ્રમત્તે - ૮૧, અપ્રમત્તે - ૭૬, અપૂર્વકરણે - ૭૨, અનિવૃત્તિકરણે - ૬૬, સૂક્ષ્મસંપરાયે - ૬૦, ઉપશાંતમોહે-૫૯, ક્ષીણમોહે - ૫૭/૫૫.. આ પ્રમાણે દરેક માર્ગણાઓમાં પોત-પોતાના ગુણઠાણે કર્મસ્તવ પ્રમાણે ઉદય કહેવો..

પ્રશ્ન : મતિઅજ્ઞાન-શ્રુતાજ્ઞાનમાર્ગણામાં ‘બે અથવા ત્રણ ગુણઠાણા’ એ પ્રમાણે વૈકલ્પિક વિધાન કેમ કર્યું ?

ઉત્તર : અહીં બે મત છે : (૧) કેટલાંકોનું એવું માનવું છે કે, જ્ઞાનના અંશનું અસ્તિત્વ હોવાથી મિશ્રગુણઠાણું અજ્ઞાનમાર્ગણામાં ન લઈ શકાય.* એટલે તે મતને લઈને અમારા વડે ‘અજ્ઞાનમાર્ગણામાં બે ગુણઠાણા હોય’ એમ કહેવાયું..

(૨) કેટલાકોનું એવું માનવું છે કે, અજ્ઞાનમાર્ગણામાં મિથ્યાત્વ, સાસ્વાદન અને મિશ્ર - એ ત્રણે ગુણઠાણા હોઈ શકે છે. તેઓ યુક્તિ આ પ્રમાણે આપે છે - જો કે મિશ્રદષ્ટિનું અજ્ઞાન જ્ઞાનમિશ્રિત હોય છે[❖], તો પણ તે શુદ્ધજ્ઞાન તરીકે તો ન જ લેવાય, કારણ કે શુદ્ધજ્ઞાન તો સમ્યક્ત્વમૂલક જ હોય છે (જો અશુદ્ધસમ્યક્ત્વને પણ જ્ઞાન તરીકે મનાય, તો સાસ્વાદનવાળાને પણ જ્ઞાન માનવાનો પ્રસંગ આવશે..) એટલે મિશ્રદષ્ટિનું અજ્ઞાન, જ્ઞાનમિશ્રિત હોવા છતાં પણ અજ્ઞાન જ છે, તેથી તે મતને લઈને અમારા વડે ‘અજ્ઞાનમાર્ગણામાં ત્રણ ગુણઠાણા હોય’ એમ કહેવાયું.[❁]

* “મિથ્યાત્વાધિકસ્ય મિશ્રદષ્ટેરજ્ઞાનબાહુલ્યં સમ્યક્ત્વાધિકસ્ય પુનઃ સમ્યગ્જ્ઞાનબાહુલ્યમ્ ।”
- જિનવલ્લભીયષ્ઠડશીતિટીકાયામ્ (પત્ર- ૧૬૦/૨)

❖ “મિસ્સમ્મી વામિસ્સા”- પચ્છસંગ્રહે શ્લો ૨૦ ।

❁ આ બધાં મતોનું સુવિશદ નિરૂપણ, ઉદયસ્વામિત્વ પરની સંસ્કૃત વૃત્તિમાં વિસ્તારથી કરવામાં આવ્યું છે. જિજ્ઞાસુઓને ત્યાંથી જોવાની ભલામણ..

આ બધું ધ્યાનમાં લઈને જ ષડશીતિકારે પણ ત્રણ અજ્ઞાન માર્ગણામાં બે કે ત્રણ ગુણઠાણા જ કહ્યાં છે..

હવે કર્મસ્તવ મુજબ કેટલી માર્ગણામાં પોતાના ગુણઠાણે જ કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય સમજવાનો છે, તે કહે છે—

સુહુમમ્મિ દેસવિરણ, મીસે સાણે ચ મિચ્છમ્મિ ।

અજયમ્મિ પઢમચઠ્ઠસુ, બારસસુમચક્કુદંસમ્મિ ॥ ૫૪ ॥

સૂક્ષ્મે દેશવિરતે, મિશ્રે સાસ્વાદને ચ મિથ્યાત્વે ।

અયતે પ્રથમચતુર્ણુ, દ્વાદશસ્વચક્ષુર્દર્શને ॥ ૫૪ ॥

ગાથાર્થ : સૂક્ષ્મસંપરાય, દેશવિરત, મિશ્ર, સાસ્વાદન અને મિથ્યાત્વ - આ બધી માર્ગણાઓમાં (પોત-પોતાનાં ગુણઠાણે)... અવિરતમાર્ગણામાં પહેલા ચાર ગુણઠાણે.. અચક્ષુદર્શનમાર્ગણામાં ૧૨ ગુણઠાણે... (૫૪)

વિવેચન :

★ સૂક્ષ્મસંપરાયમાર્ગણામાં ૧૦ મે ગુણઠાણે - ૬૦ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો..

★ દેશવિરતમાર્ગણામાં ૫ મે ગુણઠાણે - ૮૭ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો..

★ મિશ્રમાર્ગણામાં ત્રીજે ગુણઠાણે - ૧૦૦ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો..

★ સાસ્વાદનમાર્ગણામાં બીજે ગુણઠાણે - ૧૧૧ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો..

★ મિથ્યાત્વમાર્ગણામાં પહેલે ગુણઠાણે - ૧૧૭ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો..

આ પ્રમાણે આ બધી માર્ગણાઓમાં, પોત-પોતાના પ્રતિનિયત ગુણઠાણે કર્મસ્તવમાં કહ્યાં મુજબ કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય સમજવો..

(૧-૪) અવિરતમાર્ગણામાં મિથ્યાત્વગુણઠાણાથી લઈને અવિરત સુધીનાં ચાર ગુણઠાણે, જે પ્રમાણે કર્મસ્તવમાં કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહ્યો, તે પ્રમાણે અહીં પણ કહેવો.. તે આ મુજબ - મિથ્યાત્વે ૧૧૭, સાસ્વાદને ૧૧૧, મિશ્રે ૧૦૦, અવિરતે ૧૦૪..

(૧-૧૨) અચક્ષુદર્શનમાર્ગણામાં મિથ્યાત્વગુણઠાણાથી લઈને ક્ષીણમોહ

સુધીના ૧૨ ગુણઠાણે, જે પ્રમાણે કર્મસ્તવમાં (મિથ્યાત્વે - ૧૧૭ ઈત્યાદિરૂપે) કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કલ્પો, તે પ્રમાણે અહીં પણ કહેવો..

પ્રશ્ન : તમે અચક્ષુદર્શનમાર્ગણામાં ચાર આનુપૂર્વીનો પણ ઉદય કલ્પો. પણ અચક્ષુદર્શન, શું વિગ્રહગતિમાં પણ હોઈ શકે ?

ઉત્તર : હા જરૂર... એટલે જ બૃહત્ષડશીતિકારે પણ અનાહારકમાર્ગણામાં મન:પર્યવજ્ઞાન અને ચક્ષુદર્શનને છોડીને ૧૦ ઉપયોગ માન્યા છે.*

હવે ગ્રંથકારશ્રી બીજી માર્ગણાઓમાં કર્મસ્તવ મુજબ કર્મપ્રકૃતિના ઉદયનો અતિદેશ કરવા કહે છે—

ભવ્વે સવ્વેસુ તહ, અભવ્વે મિચ્છમ્મિ નિયનિયગુણોહો ।

અહરખાયે સંજમે તુ, ઓહવ્વ ચરમચરુગુણેસુ ॥ ૫૫ ॥

ભવ્વે સર્વેષુ તથાઽભવ્વે મિથ્યાત્વે નિજનિજગુણૌઘઃ ।

યથાચ્ચાતે સંયમે તુ, ઓઘવચ્ચરમચતુર્ગુણેષુ ॥ ૫૫ ॥

ગાથાર્થ : ભવ્યમાર્ગણામાં બધા ગુણઠાણે તથા અભવ્યમાર્ગણામાં પહેલે મિથ્યાત્વ-ગુણઠાણે પોત-પોતાનાં ગુણઠાણે કહેલ ઓઘોદય સમજવો. યથાપ્યાત સંયમમાં છેલ્લા ચાર ગુણઠાણે ઓઘોદયની જેમ.. (૫૫)

વિવેચન : (૧-૧૪) ભવ્યમાર્ગણામાં મિથ્યાત્વથી લઈને અયોગી સુધીના ૧૪ ગુણઠાણે કર્મસ્તવમાં કહેલ ઓઘોદયની જેમ કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય સમજવો..

અભવ્યમાર્ગણામાં પહેલે ગુણઠાણે કર્મસ્તવમાં કહેલ ઓઘોદયની જેમ કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય સમજવો..

આ પ્રમાણે છેલ્લી ચાર ગાથામાં, જે માર્ગણાઓમાં જે ગુણઠાણા કલ્પાં, તે ગુણઠાણાઓમાં કર્મસ્તવમાં જેટલી કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉદય કલ્પો છે. તેટલી કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય અહીં પણ સમજવો..

(૧૧-૧૪) યથાપ્યાતસંયમમાર્ગણામાં ઉપશાંતમોહથી લઈને અયોગી સુધીના ચાર ગુણઠાણે, કર્મસ્તવમાં કહેલ ઓઘોદયની જેમ (ઉપશાંતમોહે-૫૮ વગેરે રૂપે) કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો..

॥ આ પ્રમાણે જે માર્ગણાઓમાં કર્મસ્તવ મુજબ કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય સમજવાનો છે, તે માર્ગણાઓ બતાવી... ॥

* “મળનાળચક્ષુરહિયા, દસ ડ અળાહારગેસુ ડવઓગા”- બૃહત્ષડશીતૌ સ્લો ૦ ૪૧ ।

જ્ઞાનમાર્ગણ

જ્ઞાનમાર્ગણમાં મતિ-શ્રુતજ્ઞાનમાર્ગણ, મન:પર્યવજ્ઞાનમાર્ગણ, મતિઅજ્ઞાન-શ્રુતાજ્ઞાનમાર્ગણ અને કેવલજ્ઞાનમાર્ગણ - આ બધી માર્ગણાઓમાં કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય પૂર્વે જ કહી દીધો છે. તેનો કોઠો આ પ્રમાણે છે—

◆ મતિ-શ્રુતાદિ માર્ગણામાં ઉદયચંત્ર ◆

માર્ગણ	ગુણઠાણું	પ્રકૃતિઓ	વિશેષ વાત
મતિજ્ઞાન+ શ્રુતજ્ઞાન	ઓઘથી	૧૦૬	કર્મસ્તવમાં અવિરતગુણઠાણે કહેલ ૧૦૪માં આહારકદ્વિક ઉમેરવું. એટલે ૧૦૬ થાય.
	૪-૧૨		આ ૮ ગુણઠાણે કર્મસ્તવ મુજબ સમજવું
મન:પર્યવજ્ઞાન	ઓઘથી	૮૧	કર્મસ્તવમાં પ્રમત્તગુણઠાણે કહેલ ૮૧ કર્મપ્રકૃતિ જ અહીં ઓઘથી સમજવી.
	૪-૧૨		આ ૭ ગુણઠાણે કર્મસ્તવ મુજબ સમજવું.
મતિઅજ્ઞાન શ્રુતઅજ્ઞાન	ઓઘથી	૧૧૭/ ૧૧૮	ત્રીજા ગુણઠાણાની પણ વિવક્ષા કરીએ, તો મિથ્યાત્વ-ગુણઠાણે કહેલ ૧૧૭માં મિશ્રમોહ ઉમેરવું એટલે ૧૧૮.
	૧-૨/૩		આ ૨ કે ૩ ગુણઠાણે કર્મસ્તવ મુજબ સમજવું
કેવલજ્ઞાન	ઓઘથી	૪૨	સયોગી ગુણઠાણે કહેલ ૪૨ કર્મપ્રકૃતિઓ.
	૧૩-૧૪		આ ૨ ગુણઠાણે કર્મસ્તવ મુજબ સમજવું

હવે જ્ઞાનમાર્ગણમાં, બાકીની માર્ગણાઓમાં કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય જણાવવા, સૌ પ્રથમ અવધિજ્ઞાનમાર્ગણમાં (પ્રસંગથી અવધિદર્શનમાં પણ) કેટલી કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય હોય, તે બતાવતાં કહે છે—

◆ અવધિજ્ઞાન-અવધિદર્શનમાં ઉદયસ્વામિત્વ ◆

ઓહિદુગે પંચસયં ઓહે વિગલાઙ્ગવિણુ અજયઠાણે ।

આહારદુગવિણુ ઇયર-અઙ્ગુણેસું તુ ઓહવ્વ ॥ ૫૬ ॥

અવધિદ્વિકે પઞ્ચશતમોઘે વિકલાદિં વિનાડયતસ્થાને ।

આહારકદ્વિકં વિનેતરાષ્ટગુણેષુ ત્વોઘવત્ ॥ ૫૬ ॥

ગાથાર્થ : અવધિદ્વિકમાર્ગણામાં વિકલાદિ - ૧૭ પ્રકૃતિ વિના ઓઘે - ૧૦૫ પ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો.. અવિરતગુણઠાણે આહારકદ્વિક વિના ૧૦૩.. અને બાકીના આઠ ગુણઠાણે ઓઘની જેમ કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો.. (૫૬)

વિવેચન : અવધિજ્ઞાન અને અવધિદર્શન - એ બે માર્ગણામાં ૧૨૨માંથી વિકલેન્દ્રિયત્રિક, એકેન્દ્રિય, સ્થાવર, સૂક્ષ્મ, અપર્યાપ્ત, સાધારણ, આતપ, જિનનામ, તિર્યયાનુપૂર્વી, મિથ્યાત્વ, મિશ્ર અને અનંતાનુબંધીયતુષ્ક - આ ૧૭ પ્રકૃતિઓ નીકાળીને ઓઘે - ૧૦૫ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો..

◆ તર્કસંલોક ◆

★ અવધિદ્વિકનો ઉદય લબ્ધિપર્યાપ્ત સમ્યગ્દષ્ટિ એવા સંજ્ઞીપંચેન્દ્રિયોને જ હોય છે. એટલે વિકલેન્દ્રિય, એકેન્દ્રિય અને લબ્ધ્યપર્યાપ્ત જીવોને યોગ્ય જાતિયતુષ્ક+સ્થાવરયતુષ્ક અને આતપ - એ ૮ પ્રકૃતિઓનો અહીં ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો..

★ જિનનામનો ઉદય તેરમે-ચૌદમે ગુણઠાણે થાય અને ત્યાં અવધિજ્ઞાન-અવધિદર્શન હોતું નથી (અવધિજ્ઞાન, બારમા ગુણઠાણા સુધી જ હોય..) એટલે અહીં જિનનામનો પણ ઉદયવિચ્છેદ કર્યો..

★ કાર્મગ્રંથિકમતે કોઈપણ જીવ અવધિજ્ઞાન સાથે તિર્યચગતિમાં ઉત્પન્ન થતો નથી, કારણ કે અવધિજ્ઞાન સમ્યગ્દષ્ટિને જ હોય અને સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ તિર્યચમાં પણ યુગલિક તિર્યચમાં જ ઉત્પન્ન થાય..* હવે યુગલિકોમાં તો અવધિજ્ઞાન હોતું જ નથી, એટલે ત્યાં કોઈ અવધિજ્ઞાનને લઈને ઉત્પન્ન પણ ન થઈ શકે, એવું ફલિત થાય.. એટલે અવધિજ્ઞાનમાર્ગણામાં તિર્યયાનુપૂર્વીનો ઉદય સંભવી શકે નહીં.

જ્યારે સિદ્ધાંતમતે સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ (ક્ષયોપશમસમ્યક્ત્વી) સંખ્યાતવર્ષના આયુષ્યવાળા (યુગલિક સિવાયના) તિર્યચોમાં પણ ઉત્પન્ન થઈ શકે છે અને તે તિર્યચોને અવધિજ્ઞાન પણ હોઈ શકે છે. એટલે સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ અવધિજ્ઞાન

* પૂર્વબદ્ધ તિર્યચાયુષ્યવાળા ક્ષાયિકસમ્યગ્દષ્ટિ કે કૃતકરણાદ્વામાં વર્તનારા જીવો જ સમ્યક્ત્વ સાથે તિર્યચગતિમાં જાય છે અને આવા જીવો નિયમા યુગલિક તિર્યચમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે..

લઈને ત્યાં ઉત્પન્ન થાય એમાં કોઈ બાધ નથી અને તેથી અવધિજ્ઞાનમાર્ગણામાં તિર્યચાનુપૂર્વીનો ઉદય નિર્બાધ ઘટી શકે.

પણ અહીં કાર્મગ્રંથિકમત મુખ્ય રાખ્યો છે, એ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવું (કારણ કે આ કર્મસાહિત્યનો ગ્રંથ છે..)

★ મિથ્યાત્વ અને મિશ્રમોહનીયનો ઉદય અનુક્રમે પહેલા અને ત્રીજા ગુણઠાણે જ હોવાથી અહીં તે બેનું વર્જન કર્યું..

★ અનંતાનુબંધીનો ઉદય બીજા ગુણઠાણા સુધી જ હોવાથી અહીં તેઓનો ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો. (અવધિદ્વિક, ચોથાદિ ગુણઠાણે હોય છે..)

(૪) અવિરતગુણઠાણે ૧૦૫માંથી આહારકદ્વિકને છોડીને ૧૦૩ કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો. (આહારકદ્વિકનો ઉદય છઠ્ઠે ગુણઠાણે થવાથી અહીં તેનો અનુદય કહ્યો..)

શંકા : અહીં ચોથે ગુણઠાણે તિર્યચાનુપૂર્વીને છોડીને બાકીની ત્રણ આનુપૂર્વીનો ઉદય કેમ ન ઘટે ? તે સમજાવો..

સમાધાન : જુઓ; સમ્યગ્દષ્ટિ જીવોનો દેવભવમાં ઉત્પાદ થાય એમાં કોઈ વિવાદ નથી અને જે પૂર્વબદ્ધ નરકાયુષ્યવાળા ક્ષાયિક સમ્યગ્દષ્ટિઓ કે કૃતકરણાદ્ધામાં વર્તનારા જીવો છે, તેઓ નરકગતિમાં પણ ઉત્પન્ન થઈ શકે છે, તેથી આ જીવો જ્યારે સસમ્યક્ત્વ અવધિજ્ઞાન સાથે દેવ-નરકગતિમાં ઉત્પન્ન થાય, ત્યારે તેઓને લઈને દેવ-નરકાનુપૂર્વીનો ઉદય સંગત જ છે.. વળી, દેવ કે નરકભવમાં રહેનારા તીર્થંકર વગેરેના જીવો, જ્યારે સસમ્યક્ત્વ અવધિજ્ઞાન સાથે મનુષ્યગતિમાં આવે, ત્યારે તેઓને લઈને મનુષ્યાનુપૂર્વીનો ઉદય પણ નિર્બાધ ઘટી શકે... (આ પ્રમાણે કાર્મગ્રંથિકમતે પણ ત્રણે આનુપૂર્વીનો ઉદય સંગત છે..)

હવે દેશવિરતાદિ ગુણઠાણે કેટલી કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય હોય, તે વાત અતિદેશથી જણાવે છે -

(૫-૧૨) દેશવિરતથી લઈને ક્ષીણમોહ સુધીના આઠ ગુણઠાણે જે પ્રમાણે કર્મસ્તવમાં કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહ્યો, તે પ્રમાણે અહીં પણ કહેવો (દેશવિરતે - ૮૭ વગેરે રૂપે..)

◆ અવધિદ્વિકમાર્ગશામાં ઉદયચંત્ર ◆

સં.	ગુણઠાણું	પ્રકૃતિઓ	અનુદય	વિચ્છેદ
	ઓઘથી	૧૦૫	—	૧૨૨માંથી સ્થાવરચતુષ્ક+જાતિચતુષ્ક+ આતપ+જિનનામ+તિર્યગાનુપૂર્વી+ મિથ્યાત્વ+મિશ્રમો+અનંતા૦૪ = ૧૭
૪	અવિરત	૧૦૩	આહારકદ્વિક	—
	૫-૧૨	← આ ૮ ગુણઠાણે કર્મસ્તવ મુજબ સમજવું →		

આ પ્રમાણે અવધિદ્વિકમાં કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહીને, હવે વિભંગજ્ઞાન-માર્ગશામાં કેટલી કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય હોય, તે જણાવે છે—

◆ વિભંગજ્ઞાનમાર્ગશામાં ઉદયસ્વામિત્વ ◆

વિગલનવજિણતિગતિરિયણરાનુપુલ્લી વિણા ચ સમ્મત્તં ।

સત્તસયં વિભંગે ડ, ઓહે મિચ્છે વિણા મીસં ॥ ૫૭ ॥

વિકલનવજિનત્રિકતિર્યગ્નરાનુપૂર્વીવિના ચ સમ્યક્ત્વમ્ ।

સપ્તશતં વિભજ્ઞે તુ, ઓઘે મિથ્યાત્વે વિના મિશ્રમ્ ॥ ૫૭ ॥

ગાથાર્થ : વિભંગજ્ઞાનમાર્ગશામાં વિકલેન્દ્રિયનવક, જિનત્રિક, તિર્યયાનુપૂર્વી, મનુષ્યાનુપૂર્વી અને સમ્યક્ત્વમોહનીય વિના ઓઘે - ૧૦૭ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો અને મિથ્યાત્વે મિશ્રમોહનીય વિના ૧૦૬... (૫૭)

વિવેચન : વિભંગજ્ઞાનમાર્ગશામાં ૧૨૨માંથી વિકલેન્દ્રિયત્રિક, એકેન્દ્રિય, સ્થાવર, સૂક્ષ્મ, અપર્યાપ્ત, સાધારણ, આતપ, જિનનામ - આહારકદ્વિક, તિર્યયાનુપૂર્વી - મનુષ્યાનુપૂર્વી અને સમ્યક્ત્વમોહનીય - આ ૧૫ પ્રકૃતિઓ વિના ઓઘે - ૧૦૭ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો..

◆ હેતુસંલોક ◆

★ વિભંગજ્ઞાન માત્ર લબ્ધિપર્યાપ્ત સંજીવંચેન્દ્રિયોને જ હોય છે, એટલે વિકલેન્દ્રિય-એકેન્દ્રિય અને લબ્ધ્યપર્યાપ્તને પ્રાયોગ્ય યથાસંભવ વિકલેન્દ્રિયત્રિક, એકેન્દ્રિય, સ્થાવર, સૂક્ષ્મ, અપર્યાપ્ત, સાધારણ અને આતપ - આ ૮

○ અવધિદર્શનમાર્ગશામાં પણ આ જ ઉદયચંત્ર સમજવું, પણ અવધિદર્શન વખતે માત્ર આનો અતિદેશ કરાશે.

પ્રકૃતિઓનો ઉદયવિચ્છેદ કલ્પો..

★ વિભંગજ્ઞાન ત્રીજાગુણઠાણા સુધી જ હોય છે, એટલે યથાસંભવ ચોથા વગેરે ઉપરનાં ગુણઠાણે ઉદયમાં આવનારી સમ્યક્ત્વમોહનીય, આહારકદ્વિક અને જિનનામ - એ ૪ પ્રકૃતિઓનો ઉદયવિચ્છેદ કર્યો.

★ તિર્ય્યાનુપૂર્વી અને મનુષ્યાનુપૂર્વીનો ઉદય, તિર્યચ અને મનુષ્યગતિમાં વિગ્રહગતિથી જનાર જીવને હોય છે.. પણ વિભંગજ્ઞાન સાથે કોઈપણ જીવ તિર્યચ-મનુષ્ય ગતિમાં વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થતો નથી.

પ્રશ્ન : પણ આવું તમે શેના આધારે જાણ્યું ?

ઉત્તર : જુઓ; આ વિશે બે મત છે : (૧) ભગવતીમત, અને (૨) પન્નવણામત.. તે આ પ્રમાણે—

(૧) ભગવતીમતે કોઈપણ જીવ તિર્યચ-મનુષ્યમાં વિભંગજ્ઞાન સાથે આવતો નથી, ત્યાં તિર્યચ-મનુષ્યમાં ઉત્પન્ન થતાં જીવોને મતિઅજ્ઞાન અને શ્રુતાજ્ઞાન એમ બે અજ્ઞાન જ કલ્યાં છે, વિભંગજ્ઞાન * નહીં.. એટલે તેમના મતે વિભંગજ્ઞાનમાર્ગણામાં તિર્યચ-મનુષ્યાનુપૂર્વીનો ઉદય હોઈ શકે નહીં.

(૨) પન્નવણામતે જો કે વિભંગજ્ઞાની પણ તિર્યચ-મનુષ્યમાં ઉત્પન્ન થઈ શકે છે, પણ તેઓ ઋજુગતિથી ઉત્પન્ન થાય, વિગ્રહગતિથી નહીં.. અને આનુપૂર્વીનો ઉદય તો વિગ્રહગતિમાં જ હોય, એટલે તેમના મતે પણ વિભંગજ્ઞાનમાર્ગણામાં તિર્યચ-મનુષ્યાનુપૂર્વીનો ઉદય સંભવી શકે નહીં.

* “તિરિયગતિયા ણં ધંતે ! જીવા કિં નાણી અન્નાણી ? ગોયમા ! દો નાણા, દો અન્નાણા, નિયમા ॥ મણુસ્સગહ્યા ણં ધંતે ! જીવા કિં નાણી, અન્નાણી ? ગોયમા ! તિન્નિ નાણાઈં ધયણાણ, દો અન્નાણાઈં નિયમા” - ભગવતીસૂત્રમ્ શત૦ ૮, ઉદ્દે૦ ૨, સૂ૦ ૩૨-૩૩ .

“જ્ઞાનત્રિકમવધિદર્શનં કરણાપર્યાપ્તસ્યાવિરતસમ્યગદૃશો વિભઙ્ગસ્તુ મિથ્યાદૃશઃ, નવરં મનુષ્યસ્ય વિભઙ્ગસ્તિરશ્ચાર્વાધિવિભઙ્ગૌ ન સ્તઃ, પ્રજ્ઞાપનાદિષુ (પ્રજ્ઞપ્ત્યાદિષુ ?) પ્રતિષિદ્ધત્વાત્; તિર્યક્ષુ હિ વિભઙ્ગાવધ્યોઃ પ્રતિપતિતયોરેવોત્પત્તિઃ, મનુષ્યેષુ તુ વિભઙ્ગો પ્રતિપતિત એવ, અવધૌ તુ સત્યપિ તીર્થકરવત્ ।” - બૃહત્ષડ્શીતિવૃત્તૌ શ્લો૦ ૧ ।

● “વિભઙ્ગજ્ઞાની.... સર્વત્ર ચ તિર્યક્ષૂત્પદ્યમાનોઽવિગ્રહેણોત્પદ્યતે, વિગ્રહે વિભઙ્ગસ્ય તિર્યક્ષુ મનુષ્યેષુ ચ નિષેઘાત્, યદ્વક્ષ્યતિ- ‘વિભંગનાણી પંચિદિયતિરિક્ખજોણિયા મણૂસા આહારગા ણો અણાહારગા’ ॥” - પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રમ્ (પદ-૧૮, દ્વાર૦ ૧૧, સૂ૦ ૨૪૨) તથા ચ તત્રૈવાગ્રે પ્રગદિતમ્ - “વિભઙ્ગજ્ઞાનસહિતસ્ય વિગ્રહગત્યા તિર્યક્પચ્છેન્દ્રિયેષુ મનુષ્યેષુ ચોત્પત્ત્યસમ્ભવાત્” (પદ૦ ૧૮, ઉદ્દે૦ ૨, સૂ૦ ૩૧૧)

આમ બંને મત પ્રમાણે, વિભંગજ્ઞાનમાર્ગણામાં તિર્યંચ-મનુષ્યાનુપૂર્વીનો ઉદયવિચ્છેદ યોગ્ય જ છે..

પ્રશ્ન : વિભંગજ્ઞાનમાર્ગણામાં દેવાનુપૂર્વી અને નરકાનુપૂર્વીનો ઉદય કેવી રીતે સંગત થાય ?

ઉત્તર : જે *સંજ્ઞી જીવો, વિભંગજ્ઞાન સાથે દેવગતિમાં કે નરકગતિમાં વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે, તેઓને લઈને અહીં દેવ-નરકાનુપૂર્વીનો ઉદય નિર્ભાષિ ઘટે.

એટલે વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞપ્તિમાં દેવ-નારકોને અપર્યાપ્તાવસ્થામાં મત્યજ્ઞાન, શ્રુતાજ્ઞાન અને વિભંગજ્ઞાન - એમ ત્રણ અજ્ઞાન મનાયા* છે. પૂજ્ય યશોભદ્રસૂરિજીએ પણ બહુત્ષડશીતિવૃત્તિમાં 'દેવ-નારકોને વિગ્રહગતિમાં કે ઋજુગતિમાં અવધિ કે વિભંગજ્ઞાન હોઈ શકે છે' એમ કહ્યું છે**.

◆ ષટ્પંડાગમમતે વિભંગજ્ઞાનમાર્ગણામાં ચારમાંથી એકેય આનુપૂર્વીનો

* અહીં સંજ્ઞી જીવોનું ગ્રહણ, અસંજ્ઞી જીવોનાં વ્યવચ્છેદ માટે સમજવું. એટલે કહેવાનું તાત્પર્ય એ કે, જે અસંજ્ઞી જીવો પોતાના ભવથી ચ્યવીને દેવ-નરકમાં ઉત્પન્ન થાય, તે જીવોને દેવ-નરકભવમાં અપર્યાપ્તાવસ્થામાં વિભંગજ્ઞાન હોતું નથી, પણ પર્યાપ્તાવસ્થામાં જ હોય છે. જુઓ આ વિશેનો શાસ્ત્રપાઠ - "સત્રી નેરહ્મસું ડરલપરિચ્ચાયણંતરે સમણે । વિભંગં ઓહિં વા અવિગ્ગહે વિગ્ગહે લભઈ ॥ - ઇતિ વચનાત્સંજ્ઞિખ્યો નારકેષૂત્પદમાનયોરપર્યાપ્તદશાયાં મન્તવ્યમ્, અસંજ્ઞિખ્યે: પુનર્નરકેષૂત્પન્નસ્ય મિથ્યાદૃશ: પર્યાપ્તદશાયામેવ વિભદ્ગજ્ઞાનમ્ । યત ઉક્તમ્ - 'અસ્સત્રી નરહ્મસું પજ્જત્તો જેણ લહઈ વિભંગં । નાણા તિન્નેવ તઓ અન્નાણા દુન્નિ તિન્નેવે ।' તિ । એત્તચ્ચ ભવનપતિવ્યન્તરેષ્વુત્પદમાનયોર્વાચ્યમ્ ॥" - બૃહત્ષડશીતિવૃત્તિ: શ્લો૦ ૪૧ -વૃત્તિ: ।

★ "અપજ્જતા ણં બન્તે ! નેરતિયા કિં નાણી અન્નાણી ? તિન્નિ નાણા નિયમા, તિન્નિ અન્નાણા ભયણાણ, એવં જાવ થણિયકુમારા" - વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞપત્યામ્ (શત૦ ૮, ઉદ્દે૦ ૨, સૂ૦ ૪૭) ।

* "સત્રી નેરહ્મસું ડરલપરિચ્ચાયણંતરે સમણે ।

વિભંગં ઓહિં વા અવિગ્ગહે વિગ્ગહે લભઈ ॥" -બૃહત્ષડશીતિ: શ્લો૦ ૪૧

◆ "વિભંગણાણં સણિ-મિચ્છાહ્મીણં વા સાસણસમ્માહ્મીણં વા ॥

પજ્જત્તાણં અત્થિ, અપજ્જત્તાણં ણત્થિ ॥"- ષટ્ખણ્ડાગમ: (૧, ૧, ૧૧૭/૧૧૮)

તસ્ય ધવલાટીકાયામપિ- "અથ સ્યાદ્દિ દેવનારકાણાં વિભદ્ગજ્ઞાનં ભવનિબન્ધનં ભવેત્, અપર્યાપ્તકાલેઽપિ તેન ભવિતવ્યમ્, તદ્ધેતોર્ભવસ્ય સત્ત્વાદિતિ, ન, 'સામાન્યબોધનાશ્ચ વિશેષેષ્વવતિષ્ઠન્તે' ઇતિ ન્યાયાત્ નાપર્યાપ્તિવિશિષ્ટં દેવનારકત્વં વિભદ્ગજ્ઞાનનિબન્ધનમ્, અપિ તુ પર્યાપ્તિવિશિષ્ટમિતિ । તતો નાપર્યાપ્તકાલે તદસ્તીતિ સિદ્ધમ્ ॥"

ઉદય મનાતો નથી, કારણ કે તેમના મતે ચારેય ગતિમાં અપર્યાપ્તાવસ્થામાં વિભંગજ્ઞાનનો નિષેધ કરવામાં આવ્યો છે.

આ જ મતને લઈને ❖ગોમ્મટસારમાં પણ, વિભંગજ્ઞાનમાર્ગણામાં ચાર આનુપૂર્વીનો ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો છે.

પ્રસ્તુતમાં ભગવતી વગેરે ગ્રંથોના આધારે વિભંગજ્ઞાનમાર્ગણામાં તિર્યચ-મનુષ્યાનુપૂર્વીનો ઉદય ન ઘટે અને બાકીની બે આનુપૂર્વીનો ઉદય થઈ શકે - એવું જણાય છે.

એટલે વિભંગજ્ઞાનમાર્ગણામાં ૧૨૨માંથી વિકલનવકાદિ - ૧૫ પ્રકૃતિઓ નીકાળીને ઓઘે - ૧૦૭* પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો..

(૧) ૧૦૭માંથી મિથ્યાત્વગુણઠાણે મિશ્રમોહનીયને છોડીને ૧૦૬ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો.. (મિશ્રમોહનીયનો ઉદય ત્રીજે જ થવાથી અહીં તેનો ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો..)

હવે બીજા + ત્રીજા ગુણઠાણે અને ચારિત્રમાર્ગણામાં કેટલી કર્મપ્રકૃતિનો હોય, તે જણાવવા કહે છે—

ણિરયાણુપુવ્વિમિચ્છં વિણુ સાસણિ મિસિ ય સયમોહ્વ્વ ।

તિઅહત્તરિ આહાર-ગદુગાદ્ધનારાયતિગદ્ધત્થી ॥ ૫૮ ॥

વિણુ જયજુગ્ગાઠ રિસહનારાયદુગં પિઅ વિણુ પમત્તે ।

ઓહમ્મિ ય પરિહારે થીણતિગં વિણુ ય અપમત્તે ॥ ૫૯ ॥

નરકાનુપૂર્વીમિથ્યાત્વે વિના, સાસ્વાદને મિશ્રે ચ શતમોઘવત્ ।

ત્રિસપ્તતિરાહારકદ્ધિકાદ્ધનારાચત્રિકસ્ત્રીઃ ॥ ૫૮ ॥

વિના યતયોગ્યાયા ઋષભનારાચદ્ધિકમપિ ચ વિના પ્રમત્તે ।

ઓઘે ચ પરિહારે સ્ત્યાનત્રિકં વિના ચાપ્રમત્તે ॥ ૫૯ ॥

ગાથાર્થ : સાસ્વાદને નરકાનુપૂર્વી અને મિથ્યાત્વ વિના ૧૦૪.. મિશ્રે ઓઘોદયની જેમ ૧૦૦.. પરિહારવિશુદ્ધિમાર્ગણામાં પ્રમત્તસંયતયોગ્ય ૮૧માંથી

❖ “વેભંગેવિ ણ તાવિગવિગલિદી થાવરાણુ ચરુ ॥ ૩૨૬ ॥” - ગોમ્મટસારે કર્મકાણ્ડે ।

* જે લોકો અજ્ઞાનને બીજા ગુણઠાણા સુધી જ માને છે, તેઓના મતે વિભંગજ્ઞાનમાર્ગણામાં મિશ્રમોહનીયનું પણ વર્જન કરવું (કારણ કે તેનો ઉદય ત્રીજા ગુણઠાણે હોય છે) એટલે તેમના મતે ૧૦૭ - ૧ = ૧૦૬ પ્રકૃતિઓ ઓઘે કહેવી.

આહારકદ્ધિક, છેલ્લા ત્રણ સંઘયણ અને સ્ત્રીવેદ - આ ૬ પ્રકૃતિ વિના અને ઋષભનારાયદ્ધિકને પણ છોડીને ઓઘે અને પ્રમત્તે ૭૩ પ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો અને અપ્રમત્તે થીણદ્ધિત્રિક વિના ૭૦.. (૫૮-૫૯)

વિવેચન : (૨) સાસ્વાદને ૧૦૬માંથી નરકાનુપૂર્વી અને મિથ્યાત્વને છોડીને ૧૦૪ પ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો.. (કોઈપણ જીવ સાસ્વાદન સાથે નરકે જતો નથી અને મિથ્યાત્વનો ઉદય પહેલા ગુણઠાણા સુધી જ હોય, એટલે તે બેનું અહીં અગ્રહણ કર્યું..)

(૩) મિશ્રગુણઠાણે જે પ્રમાણે કર્મસ્તવમાં કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કલ્પો છે, તે પ્રમાણે અહીં પણ કહેવો.. તે આ પ્રમાણે - ૧૦૪માંથી અનંતાનુબંધી ૪ + દેવાનુપૂર્વી વિના અને મિશ્રમોહનીય ઉમેરીને ૧૦૦ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો.. (અનંતાનુબંધી-૪નો ઉદય બીજા ગુણઠાણા સુધી જ હોય, એટલે અહીં તેનો ઉદયવિચ્છેદ કલ્પો અને મિશ્રગુણઠાણું વિગ્રહગતિમાં ન હોવાથી દેવાનુપૂર્વીનો પણ ઉદયવિચ્છેદ થાય.. વળી, મિશ્રમોહનીયનો અહીં નિયમા ઉદય હોય..)

◆ વિભંગજ્ઞાનમાર્ગલામાં ઉદયચંત્ર ◆

સં.	ગુણઠાણું	પ્રકૃતિઓ	અનુદય	વિચ્છેદ	પુનરુદય
	ઓઘથી	૧૦૭	—	વિકલેન્દ્રિયનવક+જિન+આહારકદ્ધિક +તિર્યયાનુપૂર્વી+મનુષ્યાનુપૂર્વી+ સમ્યક્ત્વમો = ૧૫	
૧	મિથ્યાત્વ	૧૦૬	મિશ્રમો	—	—
૨	સાસ્વાદન	૧૦૪	—	નરકાનુપૂર્વી+મિથ્યાત્વ=૨	—
૩	મિશ્ર	૧૦૦	—	અનંતા૦૪+દેવાનુપૂર્વી=૫	મિશ્રમો

॥ આ પ્રમાણે જ્ઞાનમાર્ગણા વિશેનું કર્મપ્રકૃતિના ઉદયનું
નિરૂપણ સાનંદ સંપૂર્ણ થયું. ॥

ચારિત્રમાર્ગણ

ચારિત્રમાર્ગણમાં સામાયિકમાર્ગણ + છેદોપસ્થાપનીયમાર્ગણ + સૂક્ષ્મ-સંપરાયમાર્ગણ + યથાપ્યાતમાર્ગણ + દેશવિરતિમાર્ગણ + અવિરતિમાર્ગણ - આ બધી માર્ગણાઓમાં કયા ગુણઠાણે કેટલી કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય હોય, તેનું સ્વરૂપ પૂર્વે જ જણાવી દીધું છે. તેનો કોઠો આ પ્રમાણે-

◆ સામાયિકાદિ માર્ગણામાં ઉદયચંત્ર ◆

માર્ગણા	ગુણઠાણું	પ્રકૃતિઓ	વિશેષ વાત
સામાયિક +	ઓઘથી	૮૧	કર્મસ્તવમાં પ્રમત્તગુણઠાણે કહેલ ૮૧
છેદોપ- સ્થાપનીય	૬-૮		આ ૪ ગુણઠાણે કર્મસ્તવ મુજબ સમજવું
સૂક્ષ્મ	ઓઘથી	૬૦	કર્મસ્તવમાં સૂક્ષ્મસંપરાયગુણઠાણે કહેલ ૬૦
સંપરાય	૧૦		ઓઘની જેમ
યથાપ્યાત	ઓઘથી	૬૦	ઉપશાન્તમોહગુણઠાણે કહેલ ૫૮ + જિનનામ = ૬૦
	૧૧-૧૪		આ ૪ ગુણઠાણે કર્મસ્તવ મુજબ સમજવું
દેશવિરતિ	ઓઘથી	૮૭	કર્મસ્તવમાં દેશવિરતગુણઠાણે કહેલ ૮૭
	૫		ઓઘની જેમ
અવિરતિ	ઓઘથી	૧૧૮	મિથ્યાત્વગુણઠાણે કહેલ ૧૧૭ + મિશ્રદ્વિક = ૧૧૮
	૧-૪		આ ૪ ગુણઠાણે કર્મસ્તવ મુજબ સમજવું

હવે પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્રમાં કેટલી કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય હોય, તે જણાવે છે-

◆ પરિહારવિશુદ્ધિમાર્ગણામાં ઉદયસ્વામિત્વ ◆

પરિહારવિશુદ્ધિમાર્ગણામાં, કર્મસ્તવમાં પ્રમત્તગુણઠાણે જે ૮૧ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહ્યો, તેમાંથી આહારકદ્દિક, છેલ્લાં ત્રણ સંઘયણ, સ્ત્રીવેદ, ઋષભનારાય અને નારાય - આ ૮ પ્રકૃતિઓને છોડીને ઓઘે અને પ્રમત્તગુણઠાણે ૭૩ કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો.

◆ કારણસંલોક ◆

★ આહારકદ્ધિકનો ઉદય ચૌદ પૂર્વધરોને જ હોય★ છે. હવે જે જીવ ઉત્કૃષ્ટથી પણ કંઈક ન્યૂન દસ પૂર્વ ભણેલો હોય, તે જ પરિહારવિશુદ્ધિ સંયમને સ્વીકારે છે, એવું સિદ્ધાંતમાં કહ્યું છે, એટલે પરિહારવિશુદ્ધિવાળા ચૌદ પૂર્વધર ન હોવાથી તેઓને આહારકદ્ધિકનો ઉદય ન હોય..

★ પરિહારવિશુદ્ધિવાળા જીવો અત્યંત વિશુદ્ધ સંયમને આરાધવામાં તત્પર હોવાથી, તેઓ વૈક્રિય વગેરે લબ્ધિનો પ્રયોગ કરતા નથી, એટલે જ પરિહારવિશુદ્ધિમાર્ગશામાં વૈક્રિય વગેરે યોગો નથી હોતા, એવું ષડશીતિમાં કહ્યું છે..

★ પહેલાં સંઘયણવાળા જીવો જ પરિહારવિશુદ્ધિ સંયમને સ્વીકારવામાં સમર્થ છે.. એટલે પહેલાં સંઘયણ સિવાયના બાકીના પાંચ સંઘયણનો અહીં ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો..

★ સ્ત્રીઓ પૂર્વધર હોતી નથી અને પરિહારવિશુદ્ધિસંયમને જઘન્યથી પણ સાધિક નવ પૂર્વધર જ સ્વીકારી શકે છે, એટલે અહીં સ્ત્રીવેદનો ઉદયવિચ્છેદ યોગ્ય જ છે..

એટલે પરિહારવિશુદ્ધિમાર્ગશામાં પ્રમત્તપ્રાયોગ્ય ૮૧માંથી ૮ પ્રકૃતિઓ નીકાળીને ઓઘે + પ્રમત્તે ૭૩ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો..

પ્રશ્ન : ૭૩ પ્રકૃતિઓમાં તમે થીણદ્ધિત્રિકનો પણ ઉદય કહ્યો છે, પણ સંયમ લીધા પછી થીણદ્ધિત્રિકના ઉદયવાળા જીવોનું રજોહરણ પણ પાછું લઈ લેવાય છે, તો અત્યંત વિશુદ્ધ સંયમવાળા પરિહારવિશુદ્ધિચારિત્રીઓને થીણદ્ધિત્રિકનો ઉદય કેવી રીતે થાય ?

ઉત્તર : પ્રબળતાથી ભલે થીણદ્ધિત્રિકનો ઉદય ન હોય, પણ મંદતાથી તો પરિહારવિશુદ્ધિવાળાને પણ તેનો ઉદય થઈ શકે છે.. આ પ્રમાણે બીજું પણ કારણ, આગમને બાધ ન આવે એ રીતે વિચારવું..

(૭) ૭૩માંથી અપ્રમત્તગુણઠાણે થીણદ્ધિત્રિકને છોડીને ૭૦ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો. (થીણદ્ધિત્રિકનો ઉદય છઠ્ઠા ગુણઠાણા સુધી જ હોવાથી અહીં તેનો ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો..)

★ “આહારં ચૌદસપુલ્વિણો” ઇતિ વચનાત્ .

પરિહારવિશુદ્ધિમાર્ગણામાં ૬-૭ એ બે ગુણઠાણા જ હોય છે, તેનાથી વધુ નહીં, કારણ કે પરિહારવિશુદ્ધિવાળાઓને શ્રેણિસ્વીકારનો નિષેધ છે..

◆ પરિહારવિશુદ્ધિમાર્ગણામાં ઉદયચંત્ર ◆

સં.	ગુણઠાણું	પ્રકૃતિઓ	વિચ્છેદ
	ઓઘથી	૭૩	પ્રમત્તગુણઠાણે કહેલ ૮૧ માંથી પાંચ સંઘયણ+ આહારકદ્ધિક + સ્ત્રીવેદ = ૮
૬	પ્રમત્ત	૭૩	ઓઘની જેમ
૭	અપ્રમત્ત	૭૦	થીણદ્ધિત્રિક

॥ આ પ્રમાણે ચારિત્રમાર્ગણા વિશેનું કર્મપ્રકૃતિના ઉદયનું નિરૂપણ સાનંદ સંપૂર્ણ થયું ॥

“દ્વે ગુણસ્થાનકે પ્રમત્તાપ્રમત્તરૂપે પરિહારવિશુદ્ધિકચારિત્રે ઇત્યર્થઃ, નોત્તરાણિ, તસ્મિન્ ચારિત્રે વર્તમાનસ્ય શ્રેણ્યારોહણપ્રતિષેઘાત્ ॥” - નવ્યષડશીતિવૃત્તૌ શ્લો० ૨૧ ।

દર્શનમાર્ગણ

હવે દર્શનમાર્ગણામાં કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય જણાવવા, ચક્ષુદર્શનમાર્ગણામાં કેટલી કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય હોય, તે જણાવે છે—

નવસયમેર્ગિદિયછગઅણુપુવ્વીચઝગજિણવિણા ઓહે ।

ચક્ષુમ્મિ ય બિતિઈંદિયવિણુ મીસાહારદુવિણુ મિચ્છે ॥ ૬૦ ॥

મિચ્છં વિણુ સાસાણે, ચઝ-અણવિણા મીસે ઝ મીસજુઆ ।

ણેયં અજયાઈંસું, દસગુણઠાણેસું ઓહવ્વ ॥ ૬૧ ॥

નવશતમેકેન્દ્રિયષટ્કાનુપૂર્વીચતુષ્કજિનાનિ વિનૌઘે ।

ચક્ષુષિ ચ દ્વિત્રીન્દ્રિયે વિના, મિશ્રાહારકદ્વિકં વિના મિથ્યાત્વે ॥ ૬૦ ॥

મિથ્યાત્વં વિના સાસ્વાદને, ચતુરિન્દ્રિયાનન્તાન્ વિના મિશ્રે તુ મિશ્રયુતા ।

જ્ઞેયમયતાદિષુ, દશગુણસ્થાનેષ્વોઘવત્ ॥ ૬૧ ॥

ગાથાર્થ : ચક્ષુદર્શનમાર્ગણામાં એકેન્દ્રિયષટ્ક, આનુપૂર્વીચતુષ્ક, જિનનામ વિના અને બેઈન્દ્રિય-તેઈન્દ્રિયજાતિ વિના ઓઘે - ૧૦૯ પ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો. મિથ્યાત્વે મિશ્રદ્વિક અને આહારકદ્વિક વિના ૧૦૫.. સાસ્વાદને મિથ્યાત્વ વિના ૧૦૪.. તેમાંથી મિશ્રગુણઠાણે ચઉરિન્દ્રિયજાતિ + અનંતાનુબંધીને છોડીને અને મિશ્રમોહનીયને ઉમેરીને ૧૦૦ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો.. બાકીનાં અવિરતાદિ ૧૦ ગુણઠાણે ઓઘની જેમ કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો.. (૬૦-૬૧)

◆ ચક્ષુદર્શનમાર્ગણામાં ઉદયસ્વામિત્વ ◆

વિવેચન : ચક્ષુદર્શનમાર્ગણામાં ૧૨૨માંથી એકેન્દ્રિય, સ્થાવર, સૂક્ષ્મ, અપર્યાપ્ત, સાધારણ, આતપ, ચાર આનુપૂર્વી, જિનનામ અને બેઈન્દ્રિય-તેઈન્દ્રિયજાતિ - આ ૧૩ પ્રકૃતિઓને છોડીને ઓઘે - ૧૦૯ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો..

◆ હેતુવિચાર ◆

★ એકેન્દ્રિય, બેઈન્દ્રિય અને તેઈન્દ્રિયોને ચક્ષુરિન્દ્રિય હોતી નથી. એટલે ચક્ષુરિન્દ્રિયને અવલંબીને થનાર ચક્ષુદર્શન પણ ન હોય.. તેથી અહીં તેમના

પ્રાયોગ્ય એકેન્દ્રિય, બેઈન્દ્રિય, તેઈન્દ્રિય, સ્થાવર, સૂક્ષ્મ, સાધારણ અને આતપ - એ ૭ પ્રકૃતિઓનો ઉદયવિચ્છેદ કલ્પો..

★ લબ્ધ્યપર્યાપ્ત જીવોને ચક્ષુદર્શન હોતું નથી. એટલે અહીં અપર્યાપ્ત નામકર્મનો પણ ઉદયવિચ્છેદ કલ્પો..

વિશેષાર્થ : આ વિશે બે મત છે : (૧) કાર્મગ્રંથિક, અને (૨) સૈદ્ધાંતિક. તે આ પ્રમાણે—

(૧) કાર્મગ્રંથિકમત :

(ક) કેટલાંક આચાર્ય ભગવંતો બધી પર્યાપ્તિ પૂર્ણ થયાં પછી જ ચક્ષુદર્શન માને છે. એટલે જ ચોથા કર્મગ્રંથમાં ચક્ષુદર્શનમાર્ગશામાં સર્વપર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તા એવા જીવસ્થાનકો જ લીધા છે*..

(ખ) કેટલાંક આચાર્ય ભગવંતો કરણ-અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં પણ જે જીવોને ઈન્દ્રિયપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થઈ ગઈ છે, તેઓને પણ ચક્ષુદર્શન હોઈ શકે છે - એવું માને છે*.

પણ આ બંને મત પ્રમાણે લબ્ધ્યપર્યાપ્ત જીવોમાં તો ચક્ષુદર્શન નથી જ મનાયું. એટલે જ લબ્ધ્યપર્યાપ્ત એવા ચઉરિન્દ્રિય વગેરે જીવોમાં માત્ર ત્રણ ઉપયોગ જ સ્વીકારાયા છે. એટલે કાર્મગ્રંથિકમતે ચક્ષુદર્શનમાર્ગશામાં અપર્યાપ્ત નામકર્મનો ઉદયવિચ્છેદ યોગ્ય જ છે..

(૨) સિદ્ધાંતમત :

સિદ્ધાંતમતે લબ્ધ્યપર્યાપ્ત જીવોમાં પણ ચક્ષુદર્શન મનાયું છે. ♦ એટલે

✳ તદુક્તં નવ્યષડ્ગણીતિવૃત્તૌ - “ચક્ષુદર્શને ત્રીણિ જીવસ્થાનાનિ પર્યાપ્તચતુરિન્દ્રિય-પર્યાપ્તાસંજિપણેન્દ્રિયપર્યાપ્તસંજિપણેન્દ્રિયરૂપાણિ, નાન્યાનિ, તેષુ ચક્ષુષ એવાભાવાત્” (શ્લો० ૧૭-વૃત્તૌ) ।

❖ ઉક્તञ्च पञ्चसङ्ग्रहस्वोपज्ञव्याख्यायाम् - “કરણાપર્યાપ્તકેષ્વિન્દ્રિયપર્યાપ્તૌ સત્યાં તેષાં ચક્ષુદર્શનં ભવતિ” (દ્વાર-૧, શ્લો० ૮-વૃત્તૌ) । એતન્મતસમુપદર્શનાર્થં નવ્યષડ્ગણીતિવૃત્તાવપિ અભિહિતમ્ - “અપર્યાપ્તપર્યાપ્તચતુરિન્દ્રિયાસંજિપણેન્દ્રિયસંજિપણેન્દ્રિયરૂપાણિ ષડ્ જીવસ્થાનાનિ ચક્ષુદર્શને ભવન્તિ, ચતુરિન્દ્રિયાદીનામિન્દ્રિયપર્યાપ્ત્યા પર્યાપ્તાનાં શેષપર્યાપ્ત્યપેક્ષ્યા અપર્યાપ્તાનામપિ આચાર્યાન્તરૈશ્ચક્ષુદર્શનાભ્યુપગમાત્ ।

♦ સૈદ્ધાન્તિકાસ્તુ લબ્ધ્યપર્યાપ્તકેષ્વપિ તેષુ ચક્ષુદર્શનં મન્યન્તે ઇતિ” ।

- શ્રીનન્દનમુનિકૃતાયાં ષડ્ગણીતિવૃત્તૌ શ્લો० ૬ ॥

તેમના મતે ચક્ષુદર્શનમાર્ગણામાં અપર્યાપ્ત નામકર્મનો ઉદયવિચ્છેદ ન થાય..
(અહીં કાર્મગ્રંથિકમત મુખ્ય રાખ્યો છે - એ ખાસ ધ્યાન રાખવું..)

★ ચાર આનુપૂર્વીનો ઉદય વિગ્રહગતિમાં હોય છે અને ત્યારે ચક્ષુદર્શન હોતું નથી, કારણ કે ઈન્દ્રિયપર્યાપ્તિ પૂરી થયાં પહેલાં ચક્ષુદર્શન હોય-એવું કોઈને માન્ય નથી.

જો કે ક્ષાયોપશમિક લબ્ધિને આશ્રયીને વિગ્રહગતિમાં પણ ચક્ષુદર્શન હોઈ શકે છે, પણ ષડશીતિકાર - પંચસંગ્રહકાર વગેરે પૂર્વમહર્ષિઓએ ઉપયોગને આશ્રયીને જ ચક્ષુદર્શનનું અસ્તિત્વ માન્યું છે. એટલે અમે પણ તે જ રસ્તો અપનાવ્યો છે.

તેથી ચક્ષુદર્શનમાર્ગણામાં ચાર આનુપૂર્વીનો ઉદયવિચ્છેદ યોગ્ય જ છે..

★ જિનનામકર્મનો ઉદય તેરમે-ચૌદમે ગુણઠાણે થાય છે અને ચક્ષુદર્શન બારમા ગુણઠાણા સુધી જ હોવાથી ત્યાં તેનું અસ્તિત્વ હોતું નથી. એટલે અહીં જિનનામનો ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો.

તેથી ચક્ષુદર્શનમાર્ગણામાં, ૧૨૨માંથી ૧૩ - પ્રકૃતિઓ નીકાળીને ઓઘે-૧૦૯ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો.:

(૧) મિથ્યાત્વગુણઠાણે ૧૦૯માંથી મિશ્રમોહનીય - સમ્યક્ત્વમોહનીય અને આહારકદ્ધિક વિના ૧૦૫ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો. (મિશ્ર-સમ્યક્ત્વ-મોહનીયનો ઉદય અનુક્રમે ત્રીજા-ચોથાદિ ગુણઠાણે થાય અને આહારકદ્ધિકનો ઉદય છઠ્ઠે ગુણઠાણે થાય. એટલે અહીં તેઓનો અનુદય કહ્યો..)

(૨) સાસ્વાદનગુણઠાણે ૧૦૫માંથી મિથ્યાત્વમોહનીયને છોડીને ૧૦૪ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો. (મિથ્યાત્વનો ઉદય બીજાદિ ગુણઠાણે ન હોય..)

(૩) મિશ્રગુણઠાણે ૧૦૪માંથી ચઉરિન્દ્રિયજાતિ + અનંતાનુબંધીચતુષ્કને છોડીને અને મિશ્રમોહનીયને ઉમેરીને ૧૦૦ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો..

ભાવના :

★ ચઉરિન્દ્રિયોને પહેલું-બીજું ગુણઠાણું જ હોવાથી ચઉરિન્દ્રિયજાતિનો અહીં ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો..

★ અનંતાનુબંધીનો ઉદય ત્રીજે ન હોય - એ તો સ્પષ્ટ જ છે.

★ મિશ્રમોહનીયનો ઉદય ત્રીજે નિયમા હોય..

(૪-૧૨) અવિરતથી લઈને ક્ષીણમોહ ગુણઠાણા સુધીના ૧૦ ગુણઠાણે, જે પ્રમાણે કર્મસ્તવમાં ઓઘથી કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહ્યો, તે પ્રમાણે અહીં પણ કહેવો.. (અવિરતે - ૧૦૦, ▲ દેશવિરતે - ૮૭ વગેરે રૂપ..)

◆ ચક્ષુદર્શનમાર્ગણામાં ઉદયચંત્ર ◆

સં.	ગુણઠાણું	પ્રકૃતિઓ	અનુદય	વિચ્છેદ	પુનરુદય
	ઓઘથી	૧૦૮	—	એકેન્દ્રિયષટ્ક+૪ આનુપૂર્વી+ જિનનામ + બેઈન્દ્રિય + તેઈન્દ્રિય = ૧૩	—
૧	મિથ્યાત્વ	૧૦૫	મિશ્રદ્વિક આહારકદ્વિક	—	—
૨	સાસ્વાદન	૧૦૪	—	મિથ્યાત્વ	—
૩	મિશ્ર	૧૦૦	—	ચઉરિન્દ્રિયજાતિ + અનંતાં ૪=૫	મિશ્રમોં
૪	અવિરત	૧૦૦	—	મિશ્રમોહનીય	સમ્યક્ત્વમોં
૫	દેશવિરત	૮૭	—	દેવદ્વિક+નરકદ્વિક+વૈક્રિયદ્વિક +અપ્રત્યાપ્પ્યાન ૪+ દુર્ભગત્રિક=૧૩	—
૬	પ્રમત્ત	૮૧	—	પ્રત્યાપ્પ્યાનકષાયચતુષ્ક + તિર્યચાયુષ્ય-ગતિ+નીચ+ ઉદ્યોત=૮	આહારકદ્વિક
૭	અપ્રમત્ત	૭૬	—	થીણદ્વિત્રિક+આહારકદ્વિક=૫	—
૮	અપૂર્વકરણ	૭૨	—	છેલ્લા ત્રણ સંઘયણ+ સમ્યક્ત્વમોં	—
૯	અનિવૃત્તિકરણ	૬૬	—	હાસ્યષટ્ક	—
૧૦	સૂક્ષ્મસંપરાય	૬૦	—	ત્રણવેદ+ત્રણ સંજવલન=૬	—
૧૧	ઉપશાંતમોહ	૫૮	—	સંજવલનલોભ	—
૧૨	ક્ષીણમોહ	૫૭/૫૫	—	બીજું-ત્રીજું સંઘયણ+નિદ્રાદ્વિક	—

અચક્ષુદર્શન, અવધિદર્શન અને કેવલદર્શન - એ ત્રણ માર્ગણાઓમાં કર્મપ્રકૃતિના ઉદયનું નિરૂપણ પૂર્વે જ કરી દીધું છે. તેનો કોઠો આ પ્રમાણે—

▲ કર્મસ્તવમાં ચોથે ૧૦૪ પ્રકૃતિનો ઉદય કહ્યો છે, પણ અહીં ચાર આનુપૂર્વીનો ઓઘમાંથી જ ઉદયવિચ્છેદ થઈ ગયો હોવાથી, અવિરતે - ૧૦૦ પ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો..

❖ અચક્ષુદર્શનમાર્ગણામાં ઉદયચંત્ર ❖

ગુણઠાણું	પ્રકૃતિઓ	વિચ્છેદ
ઓઘથી	૧૨૧	કર્મસ્તવમાં ઓઘે કહેલ ૧૨૨ માંથી જિનનામ
૧-૧૨	← આ ૧૨ ગુણઠાણે બધું કર્મસ્તવ મુજબ સમજવું →	

❖ અવધિજ્ઞાન-અવધિદર્શનમાં ઉદયસ્વામિત્વ ❖

અવધિદર્શન અવધિજ્ઞાનને અવિનાભાવી છે અને કેવળદર્શન કેવળજ્ઞાનને અવિનાભાવી છે. એટલે તે બંને માર્ગણામાં અનુક્રમે અવધિજ્ઞાન અને કેવળજ્ઞાનની જેમ ઉદયસ્વામિત્વ સમજવું.

॥ આ પ્રમાણે દર્શનમાર્ગણા વિશેનું કર્મપ્રકૃતિના ઉદયનું
નિરૂપણ સાનંદ સંપૂર્ણ થયું.. ॥

લેશ્યામાર્ગણ

હવે લેશ્યામાર્ગણમાં કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહે છે. તેમાં સૌ પ્રથમ કૃષ્ણાદિ ત્રણ અશુભલેશ્યામાં કેટલી કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય હોય, તે જણાવે છે—

◆ કૃષ્ણાદિ ત્રણ અશુભલેશ્યામાં ઉદયસ્વામિત્વ ◆

કુલેસાસુમોઘવ્વ, છ્સુ ણવરં ણ કિણહણીલાસુ ।

દો અણુપુલ્લી સમ્મે, સુરાણુપુલ્લી ણ કાઝુ ॥ ૬૨ ॥

કુલેશ્યાસુ ઓઘસ્યેવ, ષટ્સુ નવરં ન કૃષ્ણનીલયોઃ ।

દ્વે આનુપૂર્વ્યો સમ્યક્ત્વે, સુરાનુપૂર્વી ન કાપોતે ॥ ૬૨ ॥

ગાથાર્થ : ત્રણ કુલેશ્યામાં છ ગુણઠાણે ઓઘની જેમ કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો.. પણ સમ્યક્ત્વગુણઠાણે કૃષ્ણ - નીલમાર્ગણમાં દેવ - નરાકાનુપૂર્વીનો ઉદય ન કહેવો અને કાપોતમાર્ગણમાં દેવાનુપૂર્વીનો ઉદય ન કહેવો.. (૬૨)

વિવેચન : કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યા અને કપોતલેશ્યા - એ ત્રણ અશુભ લેશ્યામાર્ગણમાં ૧૨૨માંથી જિનનામકર્મને છોડીને ઓઘે - ૧૨૧ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો. (ત્રણ અશુભલેશ્યા છઠ્ઠા ગુણઠાણા સુધી હોય, જ્યારે જિનનામનો ઉદય તેરમે-ચૌદમે ગુણઠાણે હોવાથી અહીં તેનો ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો..)

(૧) મિથ્યાત્વે મિશ્રદ્વિક અને આહારકદ્વિક વિના ૧૧૭.. (૨) સાસ્વાદને ૧૧૧.. (૩) મિશ્રે ૧૦૦.. અહીં બધે કર્મસ્તવ મુજબ ભાવના સમજવી..

(૪) સમ્યક્ત્વ ગુણઠાણે કર્મસ્તવમાં ૧૦૪ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહ્યો છે, પણ અહીં કૃષ્ણ - નીલલેશ્યામાર્ગણમાં ૧૦૪માંથી દેવાનુપૂર્વી અને નરકાનુપૂર્વીને છોડીને ૧૦૨ પ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો અને કાપોતલેશ્યામાર્ગણમાં ૧૦૪માંથી દેવાનુપૂર્વીને છોડીને ૧૦૩ પ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો..

◆ તર્કવિચાર ◆

કાર્મગ્રંથિકમતે સમ્યક્ત્વ લઈને જીવ દેવ-નરકમાં અનુક્રમે વૈમાનિક દેવલોક અને પહેલી નરકમાં જ જઈ શકે છે.. હવે વૈમાનિક દેવલોકમાં તો શુભલેશ્યા જ હોવાથી, ત્યાં બધાં શુભલેશ્યા લઈને જ જાય, અશુભલેશ્યા લઈને

ત્યાં કોઈ ન જાય. (કારણ કે 'જલ્લેસે મરઝ તલ્લેસે ડવવજ્જઈ' એવો નિયમ છે. એટલે જીવનું મરણ શુભલેશ્યામાં જ થાય અને એ શુભલેશ્યાને લઈને જ શુભલેશ્યાવાળા વૈમાનિકાદિમાં તેની ઉત્પત્તિ થાય..) તેથી ત્રણ અશુભલેશ્યા માર્ગણામાં ચોથે ગુણઠાણે દેવાનુપૂર્વીનો ઉદય હોઈ શકે નહીં.

વળી, પહેલી નરકમાં માત્ર કાપોતલેશ્યા જ હોય, એટલે ત્યાં ઉત્પન્ન થનાર સમ્યગ્દષ્ટિ માત્ર કાપોતલેશ્યા લઈને જ જાય, કૃષ્ણ-નીલલેશ્યા લઈને નહીં.* તેથી કાપોતલેશ્યામાં જ ચોથે ગુણઠાણે નરકાનુપૂર્વીનો ઉદય હોઈ શકે છે, કૃષ્ણ - નીલલેશ્યામાં નહીં.

સિદ્ધાંતમતે ત્રણ અશુભલેશ્યાવાળા ભવનપતિ - વ્યંતરોમાં પણ સમ્યગ્દષ્ટિનો ઉત્પાદ મનાયો છે.* એટલે તેમના મતે ત્રણ અશુભ લેશ્યામાં દેવાનુપૂર્વીનો પણ ઉદય થઈ શકે છે.

વળી તેમના મતે, કાપોતલેશ્યાવાળી પહેલી ત્રણ નરકોમાં, નીલલેશ્યાવાળી ત્રીજી વગેરે ત્રણ નરકમાં અને કૃષ્ણલેશ્યાવાળી છઠ્ઠી નરકમાં - આ બધી નરકમાં સમ્યગ્દષ્ટિનો ઉત્પાદ મનાયો છે.® એટલે સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ (માત્ર કાપોતલેશ્યા લઈને જ નરકગતિમાં ઉત્પન્ન થાય - એવું નહીં; પણ) ત્રણમાંથી કોઈપણ અશુભલેશ્યા લઈને ઉત્પન્ન થાય અને તેથી કાપોતલેશ્યાની જેમ કૃષ્ણ-નીલલેશ્યામાં પણ ચોથે ગુણઠાણે નરકાનુપૂર્વીનો ઉદય ઘટી શકે છે.

એટલે સાર એ આવ્યો કે, ત્રણ અશુભલેશ્યામાં સમ્યક્ત્વગુણઠાણે, સૈદ્ધાંતિકમતે કર્મસ્તવની જેમ ૧૦૪ પ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો, અને કાર્મગ્રથિકમતે કૃષ્ણ-નીલલેશ્યામાર્ગણામાં ૧૦૪માંથી દેવ-નરકાનુપૂર્વીને છોડીને ૧૦૨ પ્રકૃતિનો

★ 'જે લેશ્યામાં મરે, તે લેશ્યામાં ઉત્પન્ન થાય' એ નિયમ પ્રમાણે કાપોતલેશ્યાવાળી નરકમાં ઉત્પન્ન થનાર સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ, કાપોતલેશ્યામાં મરણ પામીને કાપોતલેશ્યા લઈને જ ત્યાં ઉત્પન્ન થાય, અન્ય લેશ્યા લઈને નહીં..

※ અભિહિતજ્ઞ વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞપ્ત્યામ્ - "ચોસઢીએ णं ધંતે ! અસુરકુમારાવાસસયસહસ્સેસુ સંઘેજ્જવિત્થડેસુ અસુરકુમારાવાસેસુ કિં સમ્મદિઢી અસુરકુમારા ડવવજ્જંતિ, મિચ્છાદિઢી, (ડ૦) એવં જહા રયણપ્પભાએ તિત્તિ આલાવગા ધણિયા તહા ધાણિયવ્વા...." (શત૦ ૧૩, ડહે. ૨, સૂ. ૧૪)

⊙ પ્રગદિતજ્ઞ ધગવત્યામ્ - "ઈમીસે णં ધંતે ! રયણપ્પભાએ પુઢવીએ... કિં સમ્મદિઢી નેરઙ્યા ડવવજ્જંતિ ? ગોયમા ! સમ્મદિઢી વિ નેરઙ્યા ડવવજ્જંતિ... એવં સક્કરપ્પભાએ વિ, એવં જાવ-તમાએ વિ" (શત૦ ૧૩, ડહે૦ ૧, સૂ૦ ૧૫/૧૭)

અને કાપોતલેશ્યામાર્ગણામાં ૧૦૪માંથી દેવાનુપૂર્વી છોડીને ૧૦૩ પ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો..

(૫) ત્રણ અશુભલેશ્યામાં દેશવિરતગુણઠાણે - ૮૭, અને (૬) પ્રમત્તગુણઠાણે - ૮૧ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય છે.. અહીં બધે ભાવના કર્મસ્તવ મુજબ સમજવી..

વિશેષ નોંધ : જે જીવો દેશવિરતિ-સર્વવિરતિ પામી રહ્યાં હોય છે. તેઓ નિયમા શુભલેશ્યાવાળા જ હોવાથી, પ્રતિપદમાનગુણવાળા જીવોને લઈને પાંચમે-છઠ્ઠે ગુણઠાણે ત્રણ અશુભલેશ્યા ન હોય... પણ, જે જીવો દેશવિરતિ વગેરે ગુણોને પામી ગયા હોય, તે જીવોના પરિણામો પાછળથી પરાવર્તિત થઈ શકે છે, એટલે અહીં પ્રતિપન્નગુણવાળા જીવોને લઈને અશુભલેશ્યા ઘટી શકે છે..*

◆ કૃષ્ણાદિ ત્રણ અશુભલેશ્યામાં ઉદયચંત્ર ◆

સં.	ગુણઠાણું	પ્રકૃતિઓ	અનુદય	વિચ્છેદ	પુનરુદય
	ઓઘથી	૧૨૧	—	જિનનામ	—
૧	મિથ્યાત્વ	૧૧૭	મિશ્રદ્વિક+ આહારકદ્વિક=૪	—	—
૨	સાસ્વાદન	૧૧૧	કાપોતમાં નરકાનુપૂર્વી	સૂક્ષ્મત્રિક+આતપ+ મિથ્યાત્વ=૫ નરકાનુપૂર્વી+ કૃષ્ણ-નીલલેશ્યામાં નરકાનુપૂર્વી	—

* ઉક્તજ્ઞ નવ્યષડશીતિવૃત્તૌ- “સમ્યક્ત્વદેશવિરતિસર્વવિરતીનાં પ્રતિપત્તિકાલે શુભલેશ્યા-ત્રયમેવ ભવતિ, ઉત્તરકાલં તુ સર્વા અપિ લેશ્યાઃ પરાવર્તન્તેઽપિ” ઇતિ (શ્લો० ૨૩-વૃત્તૌ) । ભગવત્યામપિ પ્રગદિતમ્- “સામાઈયસંજણં મંતે ! કહિલેસાસુ હુજ્જા ? ગોયમા ! છસુ લેસાસુ હોજ્જા, एवं छेओवद्वाणिसंजणं वि” ઇતિ (શત૦ ૨૫, ઉદે० ૭, પૃષ્ઠ ૧૧૩-૧) ।

અભિહિતજ્ઞ આવશ્યકનિર્યુક્ત્યામપિ-

“સમ્મત્તસુયં સવ્વાસુ લહ્હી તીસુ ય ચરિત્તં ।

પુવ્વપહિવન્નઓ પુણ, અન્નયરીએ ઉ લેસાએ ॥ ૮૨૨ ॥”

કૈશ્ચિત્ પુનઃ પ્રતિપદમાનાનુ જીવાનુ સમવલમ્બ્ય લેશ્યાત્રયે ગુણસ્થાનકચતુષ્કમેવાભ્યુપગતમ્ । તથા ચોક્તં **ષટ્ચખણ્ડાગમે**- “કિન્હલેસ્સિયા ણીલલેસ્સિયા કાઝલેસ્સિયા એઈંદિયપ્પહુડિ જાવ અસંજદ-સમ્માઈદિદિ ત્તિ” ઇતિ (૧, ૧, ૧૩૭) । અભિહિતજ્ઞ **સર્વાર્થસિદ્ધાવપિ**- “કૃષ્ણનીલ-કાપોતલેશ્યાસુ મિથ્યાદૃષ્ટ્યાદીનિ અસંયતસમ્યગ્દૃષ્ટ્યન્તાનિ સન્તિ” ઇતિ (૧/૮) ॥

સં.	ગુણઠાણું	પ્રકૃતિઓ	અનુદય	વિચ્છેદ	પુનરુદય
૩	મિશ્ર	૧૦૦		ઓધની જેમ	મિશ્રમો૦
૪	અવિરત	૧૦૨/૧૦૩	કર્મસ્તવમાં કહેલ ૧૦૪ માંથી કૃષ્ણનીલમાં દેવ-નરકાનુપૂર્વી નીકાળવી (=૧૦૨) કાપોતમાં માત્ર દેવાનુપૂર્વી નીકાળવી (=૧૦૩)		
૫	દેશવિરત	૮૭	← ઓધની જેમ →		
૬	પ્રમત્ત	૮૧	← ઓધની જેમ →		

આ પ્રમાણે કૃષ્ણાદિ ત્રણ અશુભલેશ્યામાં કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય બતાવીને, હવે ત્રણ શુભલેશ્યામાં કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય બતાવવા, સૌ પ્રથમ તેજોલેશ્યા માર્ગણામાં કેટલી કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય હોય - તે જણાવે છે.

◆ તેજોલેશ્યામાર્ગણામાં ઉદયસ્વામિત્વ ◆

તેઝ્ઞ નિરયવિગલ-તિગસુહુમચઙ્ગજિણનામ વિણા ઓહે ।

ઘ્ઞારસયમાહાર-ચઙ્ગ મોત્તૂણં મિચ્છમ્મિ ॥ ૬૩ ॥

તેજસિ નરકવિકલત્રિકસૂક્ષ્મચતુષ્કજિણનામાનિ વિનોઘે ।

ઘ્ઞાદશશતમાહારચતુષ્કં મુક્ત્વા મિથ્યાત્વે ॥ ૬૩ ॥

ગાથાર્થ : તેજોલેશ્યામાં ૧૨૨માંથી નરકત્રિક, વિકલત્રિક, સૂક્ષ્મચતુષ્ક અને જિણનામ વિના ઓઘે - ૧૧૧ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો.. મિથ્યાત્વે આહારકચતુષ્કને છોડીને ૧૦૭.. (૬૩)

વિવેચન : તેજોલેશ્યામાર્ગણામાં ૧૨૨ પ્રકૃતિમાંથી નરકત્રિક, વિકલેન્દ્રિય-ત્રિક, સૂક્ષ્મ, અપર્યાપ્ત, સાધારણ, આતપ અને જિણનામ - આ ૧૧ પ્રકૃતિઓને છોડીને ઓઘે - ૧૧૧ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો...

◆ કારણવિચાર ◆

★ નારકોને અને વિકલેન્દ્રિયોને નિયમા ત્રણ અશુભલેશ્યા જ હોવાથી, તેજોલેશ્યામાં નરકત્રિક અને વિકલેન્દ્રિયત્રિકનો ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો.

પ્રશ્ન : તેજોલેશ્યામાર્ગણામાં, વિકલેન્દ્રિયજાતિની જેમ એકેન્દ્રિયજાતિનો પણ ઉદયવિચ્છેદ કેમ ન કર્યો ?

ઉત્તર : કારણ કે તેજોલેશ્યા એકેન્દ્રિયોને પણ હોઈ શકે છે. તે આ પ્રમાણે -

તેજોલેશ્યાવાળા સૌધર્માદિ દેવો એકેન્દ્રિયમાં પણ ઉત્પન્ન થઈ શકે છે અને 'જે લેશ્યાએ મરે તે જ લેશ્યાએ ઉત્પન્ન થાય' એ નિયમ પ્રમાણે તે દેવો, તેજોલેશ્યામાં મરીને તેજોલેશ્યા લઈને જ એકેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થાય અને તેથી એકેન્દ્રિયોમાં પણ તેજોલેશ્યા મળી શકે છે. એટલે જ તેજોલેશ્યામાર્ગશામાં એકેન્દ્રિયજાતિનો ઉદયવિચ્છેદ ન કર્યો..

★ તેજોલેશ્યાવાળા જીવો સૂક્ષ્મ, સાધારણ અને લબ્ધ્યપર્યાપ્ત જીવોમાં ઉત્પન્ન થતાં નથી. એટલે સૂક્ષ્માદિ જીવોમાં તેજોલેશ્યા ન મળે. તેથી તેજોલેશ્યામાર્ગશામાં સૂક્ષ્મ, અપર્યાપ્ત અને સાધારણ નામકર્મનો ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો..

★ જો કે બાદર પર્યાપ્ત પૃથ્વીકાયિકોને તેજોલેશ્યા હોય છે, પણ તે અપર્યાપ્તાવસ્થામાં શરીરપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થયા પહેલાં જ હોય છે.. જ્યારે આતપનામકર્મનો ઉદય તો શરીરપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થયા પછી જ હોય છે. એટલે તેજોલેશ્યામાં આતપનામનો ઉદયવિચ્છેદ યોગ્ય જ છે..

★ જિનનામકર્મનો ઉદય તેરમા - ચૌદમા ગુણઠાણે હોય છે અને ત્યાં તેજોલેશ્યા હોતી નથી. (તેજો-પદ્મલેશ્યા સાતમા ગુણઠાણા સુધી જ હોય છે..*) એટલે અહીં જિનનામનો પણ ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો..

(૧) ૧૧૧માંથી મિથ્યાત્વગુણઠાણે આહારકદ્વિક, મિશ્રમોહનીય અને સમ્યક્ત્વમોહનીયને છોડીને ૧૦૭ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો.. (આહારકદ્વિકનો ઉદય છઠ્ઠે ગુણઠાણે થાય અને મિશ્ર-સમ્યક્ત્વમોહનીયનો ઉદય અનુક્રમે ત્રીજા-ચોથાદિગુણઠાણે થાય. એટલે મિથ્યાત્વે તેઓનો ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો.)

હવે સાસ્વાદન વગેરે ગુણઠાણે કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહે છે—

મિચ્છૂણા સાણે અણ - પુવ્વીતિર્ગિદિયદુગવિણુ સમીસા ।

મીસે સપૂવ્વીતિગા, સમ્મજુઆ અમીસા અજયે ॥ ૬૪ ॥

* ઉક્તञ्च नव्यषडशीतिवृत्त्याम्- “तेजोलेश्यापद्मलेश्ययोः सप्त गुणस्थानानि भवन्ति, तत्र षट् पूर्वोक्तान्येव, सप्तमं त्वप्रमत्तगुणस्थानकम्” इति (श्लो० २३ -वृत्तौ) । अभिहितञ्च सर्वाथसिद्धावपि-“तेजःपद्मलेश्ययोर्मिथ्यादृष्ट्यादीनि अप्रमत्तस्थानान्तानि” इति (१/८) । षट्खण्डागमेऽपि प्रगदितम्- “तेउलेस्सिया पम्मलेस्सिया सण्णि-मिच्छाइडि-प्पहुडि जाव अप्पमत्तसंजदा ति” (१, १, १३८) ।

મિથ્યાત્વોના સાસ્વાદને ડનન્તાનુપૂર્વીત્રિકેન્દ્રિયદ્વિકાનિ વિના સમિશ્રા ।

મિશ્રે સપૂર્વીત્રિકા, સમ્યક્ત્વયુતાડમિશ્રાડયતે ॥ ૬૪ ॥

ગાથાથ : સાસ્વાદને મિથ્યાત્વે વિના ૧૦૬.. મિશ્રે અનંતાનુબંધી + ત્રણ આનુપૂર્વી + એકેન્દ્રિયદ્વિક વિના અને મિશ્રમોહનીય સાથે ૯૮.. અવિરતે મિશ્રમોહનીયને છોડીને અને સમ્યક્ત્વમોહનીય + ત્રણ આનુપૂર્વીને લઈને ૧૦૧ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો.. (૬૪)

વિવેચન : (૨) ૧૦૭માંથી સાસ્વાદનગુણઠાણે મિથ્યાત્વમોહનીય વિના ૧૦૬ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો. (મિથ્યાત્વનો ઉદય બીજાદિ ગુણઠાણે ન હોય એ તો સ્પષ્ટ જ છે..)

(૩) ૧૦૬માંથી મિશ્રગુણઠાણે અનંતાનુબંધી-૪ + એકેન્દ્રિયદ્વિક + ત્રણ આનુપૂર્વીને નીકાળીને અને મિશ્રમોહનીયને ઉમેરીને ૯૮ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો..

ભાવના :

★ અનંતાનુબંધીનો ઉદય બીજા ગુણઠાણા સુધી જ હોવાથી અહીં તેનો ઉદયવિચ્છેદ કલ્પો.

★ એકેન્દ્રિયોને પહેલાં બે ગુણઠાણા જ હોવાથી એકેન્દ્રિય - સ્થાવરરૂપ બે પ્રકૃતિઓનો અહીં ઉદયવિચ્છેદ કલ્પો.

★ ત્રીજું ગુણઠાણું વિગ્રહગતિમાં ન હોવાથી ત્રણ આનુપૂર્વીનો અનુદય કલ્પો..

(૪) ૯૮માંથી અવિરતગુણઠાણે મિશ્રમોહનીયને છોડીને અને ત્રણ આનુપૂર્વી + સમ્યક્ત્વમોહનીયને ઉમેરીને ૧૦૧ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો..

ભાવના :

★ મિશ્રમોહનીયનો ઉદયવિચ્છેદ અને સમ્યક્ત્વમોહનીયનો પુનરુદય એ તો સ્પષ્ટ જ છે..

★ જે સમ્યગ્દષ્ટિ જીવો તેજોલેશ્યાવાળા સૌધર્મ-ઈશાન દેવલોકમાં કે સંખ્યાત - અસંખ્યાતવર્ષનાં આયુષ્યવાળા તિર્યચ-મનુષ્યમાં સમ્યક્ત્વ સાથે ઉત્પન્ન થાય છે, તેઓને લઈને અહીં દેવ-મનુષ્ય-તિર્યચ એ ત્રણે આનુપૂર્વીનો ઉદય ઘટી શકે છે..

હવે બાકીનાં ગુણઠાણે અતિદેશથી કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય જણાવે છે -

ઓહ્વ દેસવિરયાઇ-ગુણેસુ ણવજુઅસયં પમ્હાઈ ।

વિગલનવણિરયતિગ-જિણવિણુ ઓહે તહ વિણા મિચ્છે ॥ ૬૫ ॥

ઓઘવદ્ દેશવિરતાદિગુણેષુ નવયુતશતં પદ્માયામ્ ।

વિકલનવકનરકત્રિકજિનાનિ વિનૌઘે તથા વિના મિથ્યાત્વે ॥ ૬૫ ॥

ગાથાર્થ : દેશવિરતાદિ ગુણઠાણે ઓઘની જેમ સમજવો.. પદ્મલેશ્યામાં વિકલેન્દ્રિયનવક, નરકત્રિક અને જિનનામ વિના ઓઘે - ૧૦૮ અને મિથ્યાત્વે.. (૬૫)

વિવેચન : (૫-૭) દેશવિરતથી લઈને અપ્રમત્તગુણઠાણા સુધીના ત્રણ ગુણઠાણે, જે પ્રમાણે કર્મસ્તવમાં (દેશવિરતે-૮૭, પ્રમત્તે-૮૧, અપ્રમત્તે-૭૬ એ રૂપે) કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કલ્પો છે, તે પ્રમાણે અહીં પણ કહેવો..

❖ તેજોલેશ્યામાર્ગણામાં ઉદયચંત્ર ❖

સં.	ગુણઠાણું	પ્રકૃતિઓ	અનુદય	વિચ્છેદ	પુનરુદય
	ઓઘથી	૧૧૧	-	નરકત્રિક+વિકલેન્દ્રિયત્રિક+ સૂક્ષ્મચતુષ્ક+જિનનામ=૧૧	-
૧	મિથ્યાત્વ	૧૦૭	મિશ્રદ્વિક આહારકદ્વિક	-	-
૨	સાસ્વાદન	૧૦૬	-	મિથ્યાત્વ	-
૩	મિશ્ર	૯૮	ત્રણ આનુપૂર્વી	અનંતા૦૪+એકેન્દ્રિય+ સ્થાવર=૬	મિશ્રમો૦
૪	અવિરત	૧૦૧	-	મિશ્રમોહનીય	ત્રણ આનુ૦ સમ્યક્ત્વમો૦
૫	દેશવિરત	૮૭	-	દેવત્રિક+વૈકિંચદ્વિક+ મનુષ્યાનુપૂર્વી+તિર્ય્યાનુપૂર્વી+ દુર્ભગત્રિક+અપ્રત્યા૦૪=૧૪	-
૬	પ્રમત્ત	૮૧	-	ઓઘની જેમ	આહારકદ્વિક
૭	અપ્રમત્ત	૭૬	-	ઓઘની જેમ	-

હવે પદ્મલેશ્યામાર્ગણામાં કેટલી કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય હોય - તે જણાવે છે -

❖ પદ્મલેશ્યામાર્ગણામાં ઉદયસ્વામિત્વ ❖

પદ્મલેશ્યામાર્ગણામાં ૧૨૨માંથી વિકલેન્દ્રિયત્રિક, એકેન્દ્રિય, સ્થાવર, સૂક્ષ્મ, અપર્યાપ્ત, સાધારણ, આતપ, નરકત્રિક અને જિનનામ - એ ૧૩ પ્રકૃતિઓને છોડીને ઓઘે - ૧૦૯ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય છે.

❖ તર્કગવેષણા ❖

★ નારક, વિકલેન્દ્રિય અને લબ્ધ્યપર્યાપ્ત જીવોને તથાસ્વભાવે માત્ર ત્રણ અશુભ લેશ્યા જ હોય છે. એટલે અહીં નરકત્રિક, વિકલત્રિક અને અપર્યાપ્ત નામકર્મનો ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો.

★ એકેન્દ્રિયોને ઉત્કૃષ્ટથી પણ ચાર લેશ્યા જ હોવાથી, અહીં એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય એકેન્દ્રિય - સ્થાવર - સૂક્ષ્મ - સાધારણ - આતપ એ પાંચ પ્રકૃતિઓનો ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો..

પ્રશ્ન : એકેન્દ્રિયોમાં તેજોલેશ્યાની જેમ પદ્મલેશ્યા પણ કેમ ન ઘટે ?

ઉત્તર : જુઓ; જે તેજોલેશ્યાવાળા ભવનપતિ વગેરે એકેન્દ્રિયોમાં ઉત્પન્ન થાય, તેઓને લઈને એકેન્દ્રિયમાં તેજોલેશ્યા કહેવાઈ હતી. પણ પદ્મલેશ્યાવાળા દેવો સનત્કુમારાદિ ત્રીજા વગેરે કલ્પમાં રહેનારા છે અને તે દેવો પંચેન્દ્રિય તિર્યચ-મનુષ્યમાં જ ઉત્પન્ન થતા હોવાથી એકેન્દ્રિયોમાં તેમનો જન્મ ન થાય. એટલે એકેન્દ્રિયોમાં કોઈને પણ લઈને પદ્મલેશ્યા સંભવે નહીં..

★ જિનનામકર્મનો ઉદય તેરમા - ચૌદમા ગુણઠાણે થાય અને પદ્મલેશ્યા સાત ગુણઠાણા સુધી હોવાથી ત્યાં તેનું અસ્તિત્વ ન હોય. એટલે અહીં જિનનામકર્મનો પણ ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો..

(૧) ૧૦૯માંથી મિથ્યાત્વગુણઠાણે કેટલી કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય હોય, તે કહે છે—

આહારચરુ સાણે, મિચ્છં વિણુ તિરિપુવ્વી સમ્મે તેઝવ્વ ।

ઓહે ણિરયત્તિગ - વિગર્લિંદિયનવગતિરિયાણુપુવ્વી વિણુ ॥ ૬૬ ॥

આહારચતુષ્કં સારસ્વાદને મિથ્યાત્વં વિના તિર્યગાનુપૂર્વી સમ્યક્ત્વે તેજોવત્ ।

ઓઘે નરકત્રિકવિકલેન્દ્રિયનવકતિર્યગાનુપૂર્વીર્વિના ॥ ૬૬ ॥

ગાથાર્થ : મિથ્યાત્વે આહારકચતુષ્ક વિના * ૧૦૫.. સાસ્વાદને મિથ્યાત્વ વિના ૧૦૪.. બાકીનાં ગુણઠાણે તેજોલેશ્યાની જેમ સમજવું, માત્ર સમ્યક્ત્વગુણઠાણે તિર્યચાનુપૂર્વી છોડી દેવી.. ઓઘે નરકત્રિક, વિકલેન્દ્રિયનવક અને તિર્યચાનુપૂર્વી વિના શુકલલેશ્યામાર્ગણામાં ૧૦૮* પ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો.. (૬૬)

વિવેચન : મિથ્યાત્વગુણઠાણે ૧૦૮માંથી આહારકદ્વિક, મિશ્રમોહનીય અને સમ્યક્ત્વમોહનીય - એ ૪ પ્રકૃતિઓને છોડીને ૧૦૫ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો. (આ ચાર પ્રકૃતિનો ઉદય યથાસંભવ ઉપરનાં ત્રીજા વગેરે ગુણઠાણે થતો હોવાથી અહીં તેઓનો અનુદય કહ્યો..)

(૨) ૧૦૫માંથી સાસ્વાદને મિથ્યાત્વમોહનીયને છોડીને ૧૦૪ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો. (મિથ્યાત્વનો ઉદય બીજા વગેરે ગુણઠાણે ન હોવો સ્પષ્ટ જ છે..)

(૩-૭) મિશ્રગુણઠાણાથી લઈને અપ્રમત્તગુણઠાણા સુધીનાં બાકીનાં પાંચ ગુણઠાણે, જે પ્રમાણે તેજોલેશ્યામાં કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહ્યો, તે પ્રમાણે અહીં પણ કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો..

પણ અહીં તફાવત એ સમજવાનો છે કે, તેજોલેશ્યામાં ચોથે ગુણઠાણે તિર્યચાનુપૂર્વીનો પણ ઉદય કહ્યો હતો, જ્યારે અહીં તેનો ઉદય ન કહેવો.. એટલે પદ્મલેશ્યામાર્ગણામાં મિશ્રે-૮૮, અવિરતે (૧૦૧માંથી તિર્યચાનુપૂર્વી છોડીને) ૧૦૦, પ્રમત્તે-૮૧, અપ્રમત્તે-૭૬..

પ્રશ્ન : પદ્મલેશ્યામાં ચોથે ગુણઠાણે તિર્યચાનુપૂર્વીનો ઉદય ન હોવાનું કારણ ?

ઉત્તર : કારણ એ કે - ચોથે તિર્યચાનુપૂર્વીનો ઉદય, સમ્યક્ત્વ સાથે વિગ્રહગતિથી તિર્યચગતિમાં ઉત્પન્ન થનાર જીવને હોય છે.. હવે જે મનુષ્ય પૂર્વબદ્ધતિર્યચાયુષ્યવાળો ક્ષાયિકસમ્યગ્દષ્ટિ કે કૃતકરણાદ્વાવર્તી હોય, તે જીવ તિર્યચગતિમાં પણ માત્ર યુગલિક તિર્યચમાં જ ઉત્પન્ન થાય અને યુગલિકોને કૃષ્ણાદિ ચાર લેશ્યા જ હોય, પદ્મ-શુકલલેશ્યા * નહીં.. એટલે તે જીવ, યુગલિક

❖ ૬૫ મી ગાથામાં રહેલ 'વિણા મિચ્છે' એ પદનું જોડાણ આ ગાથા સાથે કરવાનું છે.

* ૬૭ મી ગાથામાં રહેલ 'સુક્ષ્ણ તુ નવસયં' એ ત્રણ પદોનું જોડાણ આ ગાથા સાથે નિર્દેશ મુજબ કરવાનું છે.

* "કતિ ણં ધંતે ! લેસા પત્રતા ? ગોયમા છ લેસા પત્રતા.... અકમ્મભૂમયમણુસ્સાણં

તિર્યચમાં પદ્મલેશ્યા લઈને ઉત્પન્ન થાય નહીં અને તેથી પદ્મલેશ્યામાર્ગણામાં ચોથે ગુણઠાણે તિર્યચાનુપૂર્વીનો ઉદય સંભવી શકે નહીં.

◆ પદ્મલેશ્યામાર્ગણામાં ઉદયચંત્ર ◆

સં.	ગુણઠાણું	પ્રકૃતિઓ	અનુદય	વિચ્છેદ	પુનરુદય
	ઓઘથી	૧૦૯	—	નરકત્રિક + વિકલેન્દ્રિયનવક + જિનનામ=૧૩	—
૧	મિથ્યાત્વ	૧૦૫	આહારકદ્વિક + મિશ્રદ્વિક=૪	—	—
૨	સાસ્વાદન	૧૦૪	—	મિથ્યાત્વ	—
૩	મિશ્ર	૯૯	દેવાનુપૂર્વી મનુષ્યાનુપૂર્વી	અનંતા૦૪ + તિર્યચાનુપૂર્વી = ૫	મિશ્રમો૦
૪	અવિરત	૧૦૦	—	મિશ્રમોહનીય	બે આનુ૦ સમ્યક્ત્વમો૦
૫	દેશવિરત	૮૭	—	દેવત્રિક + વૈક્રિયદ્વિક + મનુષ્યાનુપૂર્વી + દુર્ભગસપ્તક = ૧૩	—
૬	પ્રમત્ત	૮૧	—	ઓઘની જેમ	આહારકદ્વિક
૭	અપ્રમત્ત	૭૬	—	ઓઘની જેમ	—

આ પ્રમાણે પદ્મલેશ્યામાર્ગણામાં કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહીને, હવે શુક્લલેશ્યા-માર્ગણામાં કેટલી કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય હોય, તે જણાવે છે —

◆ શુક્લલેશ્યામાર્ગણામાં ઉદયસ્વામિત્વ ◆

શુક્લલેશ્યામાર્ગણામાં ૧૨૨માંથી નરકત્રિક, વિકલેન્દ્રિયત્રિક, એકેન્દ્રિય, સ્થાવર, સૂક્ષ્મ, અપર્યાપ્ત, સાધારણ, આતપ અને તિર્યચાનુપૂર્વી - આ ૧૩ પ્રકૃતિઓ છોડીને ઓઘે - ૧૦૯ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો..

◆ હેતુગવેષણા ◆

★ શુક્લલેશ્યા લબ્ધિપર્યાપ્ત - સંજ્ઞીપંચેન્દ્રિય એવા તિર્યચ, મનુષ્ય અને

પુચ્છ, ગો. ! ચત્તારિ લેસાઓ પં., તં. - કળ્હા જાવ તેક૦ ॥” - પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રમ્ (પદ-૧૭, ઉદ્દે૦ ૬, સૂ૦ ૨૩૧)

દેવોને જ હોય છે.. નારક, એકેન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિય કે લબ્ધ્યપર્યાપ્ત જીવોને નહીં. એટલે તેમનાં પ્રાયોગ્ય નરકત્રિક ને વિકલનવકનો અહીં ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો.

★ આઠમાં દેવલોક સુધી પદ્મલેશ્યા હોય છે^❶, તેનાથી આગળ નવમાં વગેરે દેવલોકમાં શુક્લલેશ્યા હોય છે. હવે આ (= નવમા વગેરે) દેવલોકવાળા દેવો નિયમા મનુષ્યગતિમાં જ ઉત્પન્ન થાય, તિર્યચગતિમાં નહીં. એટલે શુક્લલેશ્યામાં માત્ર મનુષ્યાનુપૂર્વીનો જ ઉદય ઘટે, તિર્યચાનુપૂર્વીનો નહીં.

તત્ત્વાર્થ વગેરે ગ્રંથોના અભિપ્રાયે છઠ્ઠા વગેરે દેવલોકમાં પણ શુક્લલેશ્યા કહેવાઈ છે^❷ અને છઠ્ઠા વગેરે દેવલોકના દેવો તો તિર્યચમાં પણ ઉત્પન્ન થાય છે.. એટલે તેમનાં મતે શુક્લલેશ્યામાર્ગશામાં તિર્યચાનુપૂર્વી પણ ઉદય હોઈ શકે છે.. (પણ અહીં આ મત મુખ્ય રાખ્યો નથી..)

શુક્લલેશ્યાવાળા તિર્યચ-મનુષ્યો મરીને તિર્યચગતિમાં ઉત્પન્ન થતાં નથી^❸, એટલે તેઓને લઈને પણ શુક્લલેશ્યામાર્ગશામાં તિર્યચાનુપૂર્વીનો ઉદય ઘટી શકે નહીં.

હવે મિથ્યાત્વ વગેરે ગુણઠાણે કેટલી કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય હોય, તે જણાવવા અતિદેશથી કહે છે—

સુક્ષ્માણુ તુ નવસયં, મિચ્છે જિણપણગ વિણુ ય પમ્હવ્વ ।

સાણાણ્હસુ ડયરછસુ, ઓહવ્વ સત્તણવઙ્ગ ડવસમિ ઓહે ॥ ૬૭ ॥

શુક્લાયાં તુ નવશતં, મિથ્યાત્વે જિનપચ્ચકં વિના ચ પદ્માયા ડવ ।

સાસ્વાદનાદિષ્ટસુ ડતરષ્ટસુ, ઓઘસ્યેવ સપ્તનવતિરુપશમે ઓઘે ॥ ૬૭ ॥

❶ ‘આઠમા દેવલોક સુધી પદ્મલેશ્યા હોય છે’ એ વાત બંધસ્વામિત્વ વગેરે ગ્રંથોથી સિદ્ધ થાય.. તે વિશેની સુવિસ્તૃત માહિતી માટે જુઓ ઉદયસ્વામિત્વ પરની સંસ્કૃતવૃત્તિ..

❷ તથા ચોક્તં તત્ત્વાર્થસૂત્રે- “પીત-પદ્મ-શુક્લલેશ્યા દ્વિ-ત્રિ-શેષેષુ” (૪/૨૩) । બૃહત્સન્દ્ગ્રહણ્યામપિ પ્રગદિતમ્- “કપ્પે સર્ણકુમારે, માહિંદે ચેવ બંભલો એ અ । એસુ પમ્હલેસા, તેણ પરં સુક્કલેસા ડ ॥ ૧૧૪ ॥” ઇતિ । અભિહિતચ્ચ દણ્ડકટીકાયામપિ- “પરમાધાર્મિકાણાં કૃષ્ણૈવ જ્યોતિષ્કેષુ આઘકલ્પદ્વિકે ચ તેજોલેશ્યા, કલ્પત્રિકે સનત્કુમારાદિકે પદ્મલેશ્યા, લાન્તકાદિષુ ચાનુત્તરાન્તેષુ શુક્લલેશ્યા ભવતિ” ઇતિ (શ્લો० ૧૫ -વૃત્તૌ)

❸ ‘શુક્લલેશ્યાવાળા તિર્યચ-મનુષ્યો મરીને તિર્યચગતિમાં કેમ ઉત્પન્ન ન થાય?’ એ વાતની તર્કથી સિદ્ધિ, ઉદયસ્વામિત્વ પરની સંસ્કૃતવૃત્તિમાં વિસ્તારથી કરવામાં આવી છે. જિજ્ઞાસુઓને ત્યાંથી જોવાની ખાસ ભલામણ..

ગાથાર્થ : શુક્લલેશ્યામાર્ગણામાં ૧૦૯.. મિથ્યાત્વે જિનપંચક વિના ૧૦૫.. સાસ્વાદનાદિ ૬ ગુણઠાણે પદ્મલેશ્યાની જેમ.. અને બાકીનાં ૬ ગુણઠાણે ઓઘની જેમ.. ઉપશમસમ્યક્ત્વમાર્ગણામાં ઓઘે - ૯૭.. (૬૭)

વિવેચન : (૧) ૧૦૯માંથી મિથ્યાત્વગુણઠાણે જિનનામ, આહારકદ્ધિક, મિશ્રમોહનીય અને સમ્યક્ત્વમોહનીય - એ પાંચ પ્રકૃતિ વિના ૧૦૪ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો.. (એ પાંચ પ્રકૃતિનો ઉદય અહીં કેમ ન હોય - તેની ભાવના સુગમ છે..)

(૨-૭) સાસ્વાદનથી લઈને અપ્રમત્ત સુધીના ૬ ગુણઠાણે, જે પ્રમાણે પદ્મલેશ્યામાર્ગણામાં કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહ્યો હતો, તે પ્રમાણે અહીં પણ કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો. પણ વિશેષતા એ સમજવાની કે, પદ્મલેશ્યામાં સાસ્વાદને ૧૦૪ પ્રકૃતિનો ઉદય કહ્યો હતો, પણ અહીં તિર્યયાનુપૂર્વી ઓઘમાંથી જ નીકાળી દીધી હોવાથી તેને છોડીને અહીં - ૧૦૩ પ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો..

(૮-૧૩) અપૂર્વકરણથી લઈને સયોગીગુણઠાણા સુધીના ૬ ગુણઠાણે, જે પ્રમાણે કર્મસ્તવમાં કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહ્યો છે, તે પ્રમાણે અહીં પણ (અપૂર્વકરણે - ૭૨ વગેરે રૂપે) કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો..

◆ શુક્લલેશ્યામાર્ગણામાં ઉદયચંત્ર ◆

સં.	ગુણઠાણું	પ્રકૃતિઓ	અનુદય	વિચ્છેદ	પુનરુદય
	ઓઘથી	૧૦૯	-	વિકલેન્દ્રિયનવક+ નરકત્રિક+તિર્યગા૦=૧૩	-
૧	મિથ્યાત્વ	૧૦૪	જિનપંચક	-	-
૨	સાસ્વાદન	૧૦૩	-	મિથ્યાત્વ	-
૩	મિશ્ર	૯૯	દેવાનુપૂર્વી મનુષ્યાનુપૂર્વી	અનંતાનુબંધી-૪	મિશ્રમો૦
૪	અવિરત	૧૦૦	-	મિશ્રમોહનીય	સમ્યક્ત્વમો૦ દેવ-મનુષ્યા૦
૫	દેશવિરત	૯૭	-	અપ્રત્યા૦૪+દુર્ભગત્રિક+ વૈક્રિયદ્ધિક+દેવત્રિક+ મનુષ્યાનુપૂર્વી=૧૩	-

સં.	ગુણઠાણું	પ્રકૃતિઓ	અનુદય	વિચ્છેદ	પુનરુદય
૬	પ્રમત્ત	૮૧	—	ઓઘની જેમ	આહારકદ્ધિક
૭	અપ્રમત્ત	૭૬	—	ઓઘની જેમ	—
૮	અપૂર્વકરણ	૭૨	—	ઓઘની જેમ	—
૯	અનિવૃત્તિકરણ	૬૬	—	ઓઘની જેમ	—
૧૦	સૂક્ષ્મસંપરાય	૬૦	—	ઓઘની જેમ	—
૧૧	ઉપશાંતમોહ	૫૯	—	ઓઘની જેમ	—
૧૨	ક્ષીણમોહ	૫૭/૫૫	—	ઓઘની જેમ	—
૧૩	સયોગી	૪૨	—	ઓઘની જેમ	જિનનામ

॥ આ પ્રમાણે લેશ્યામાર્ગણા વિશેનું કર્મપ્રકૃતિના ઉદયનું
નિરૂપણ સાનંદ સંપૂર્ણ થયું.. ॥

ભવ્યમાર્ગણા

ભવ્યમાર્ગણા અને અભવ્યમાર્ગણામાં કેટલી કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય હોય, તેનું સ્વરૂપ પૂર્વે જ જણાવી દીધું હોવાથી, અહીં માત્ર કોઠો બતાવાય છે—

◆ ભવ્યમાર્ગણામાં ઉદયચંત્ર ◆

ગુણઠાણું	પ્રકૃતિઓ	વિશેષ વાત
ઓઘની	૧૨૨	બધી કર્મપ્રકૃતિઓ ઉદયમાં હોય છે
૧-૧૪		← આ ચૌદે ગુણઠાણે કર્મસ્તવ મુજબ સમજવું →

◆ અભવ્યમાર્ગણામાં ઉદયચંત્ર ◆

ગુણઠાણું	પ્રકૃતિઓ	વિશેષ વાત
ઓઘની	૧૧૭	કર્મસ્તવમાં મિથ્યાત્વગુણઠાણે કહેલ ૧૧૭
૧		← ઓઘની જેમ →

॥ આ પ્રમાણે ભવ્યમાર્ગણા વિશેનું કર્મપ્રકૃતિના ઉદયનું
નિરૂપણ સાનંદ સંપૂર્ણ થયું. ॥

સમ્યક્ત્વમાર્ગણ

સમ્યક્ત્વમાર્ગણમાં વેદકસમ્યક્ત્વમાર્ગણ, મિશ્રસમ્યક્ત્વમાર્ગણ, સાસ્વાદનસમ્યક્ત્વમાર્ગણ અને મિથ્યાત્વમાર્ગણ - આ બધી માર્ગણાઓમાં કેટલી કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય હોય, તે પૂર્વે જ જણાવી દીધું છે. તેનો કોઠો આ પ્રમાણે છે—

◆ વેદકસમ્યક્ત્વાદિ માર્ગણામાં ઉદયચંત્ર ◆

માર્ગણા	ગુણઠાણું	પ્રકૃતિઓ	વિશેષ વાત
વેદક સમ્યક્ત્વ	ઓઘથી	૧-૬	કર્મસ્તવમાં અવિરતગુણઠાણે કહેલ ૧૦૪ + આહારકદ્દિક = ૧૦૬
	૪-૭		આ ૪ ગુણઠાણે કર્મસ્તવ મુજબ સમજવું
મિશ્ર સમ્યક્ત્વ	ઓઘથી	૧૦૦	કર્મસ્તવમાં મિશ્રગુણઠાણે કહેલ ૧૦૦
	૩		ઓઘની જેમ
સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વ	ઓઘથી	૧૧૧	કર્મસ્તવમાં બીજે ગુણઠાણે કહેલ ૧૧૧
	૨		ઓઘની જેમ
મિથ્યાત્વ	ઓઘથી	૧૧૭	કર્મસ્તવમાં પહેલે ગુણઠાણે કહેલ ૧૧૭
	૧		ઓઘની જેમ

હવે ઉપશમસમ્યક્ત્વ અને ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વમાં કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય જણાવવા સૌ પ્રથમ ઉપશમસમ્યક્ત્વમાર્ગણામાં કેટલી કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય હોય, તે કહે છે—

◆ ઉપશમસમ્યક્ત્વમાર્ગણામાં ઉદયસ્વામિત્વ ◆

ઉપશમસમ્યક્ત્વમાર્ગણામાં ઓઘે - ૯૭ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય છે. તે આ પ્રમાણે—

વિગલનવથીણતિજિણપણ - અણમિચ્છમણુગિરયતિરિપુલ્લિ વિણુ ।

અજયે વિણુ વિઝવદુસુર - તિગણિરયાઝગઙ્ઙદુહગસગં ॥ ૬૮ ॥

વિકલનવસ્ત્યાનત્રિકજિનપચ્ચકાનન્ત - મિથ્યાત્વમનુજનરકતિર્યગાનુપૂર્વીર્વિના ।

અયતે વિના વૈક્રિયદ્વિકસુરત્રિકનરકાયુર્ગતિદુર્ભગસપ્તકમ્ ॥ ૬૮ ॥

ગાથાર્થ : વિકલનવક, થીણદ્વિત્રિક, જિનપંચક, અનંતાનુબંધી, મિથ્યાત્વ, મનુષ્યાનુપૂર્વી-નરકાનુપૂર્વી અને તિર્યયાનુપૂર્વી વિના ઓઘે અને ચોથે ગુણઠાણે ૯૭

પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો.. દેશવિરતે* વૈક્રિયદ્વિક, દેવત્રિક, નરકાયુષ્ય, નરકગતિ, દૌર્ભાગ્યસપ્તક વિના ૮૬.. (૬૮)

વિવેચન : ઉપશમસમ્યક્ત્વમાર્ગણામાં ૧૨૨માંથી વિકલેન્દ્રિયત્રિક, એકેન્દ્રિય, સ્થાવર, સૂક્ષ્મ, અપર્યાપ્ત, સાધારણ, આતપ, થીણદ્વિત્રિક, જિનનામ, આહારકદ્વિક, સમ્યક્ત્વમોહનીય - મિશ્રમોહનીય, અનંતાનુબંધી, મિથ્યાત્વ, મનુષ્યાનુપૂર્વી, નરકાનુપૂર્વી અને તિર્ય્યાનુપૂર્વી - આ ૨૫ પ્રકૃતિઓને છોડીને ઓઘે અને અવિરત ગુણઠાણે ૮૭ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો..

❖ કારણગવેષણા ❖

★ ઉપશમસમ્યક્ત્વ પર્યાપ્ત સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય જીવોને જ હોય છે. એટલે યથાસંભવ એકેન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિય અને લબ્ધ્યપર્યાપ્તને પ્રાયોગ્ય વિકલેન્દ્રિય-નવકનો અહીં ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો..

★ ઉપશમસમ્યક્ત્વ, અવિરતથી લઈને ઉપશાંતમોહ સુધીના આઠ ગુણઠાણે હોય છે. એટલે જે પ્રકૃતિનો ઉદય તે સિવાયનાં ગુણઠાણે જ છે, તેમનો અહીં વિચ્છેદ જાણવો. (તેથી પહેલાં ગુણઠાણે ઉદયપ્રાયોગ્ય મિથ્યાત્વનો, પહેલા-બીજા ગુણઠાણે ઉદયપ્રાયોગ્ય અનંતાનુબંધીનો, ત્રીજા ગુણઠાણે ઉદયપ્રાયોગ્ય મિશ્રમોહનીયનો અને તેરમા-ચૌદમા ગુણઠાણે ઉદયપ્રાયોગ્ય જિનનામકર્મનો અહીં ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો..)

★ ઉપશમસમ્યક્ત્વ બે પ્રકારનું છે : (૧) પ્રથમ ઉપશમસમ્યક્ત્વ, અને (૨) શ્રેણિનું ઉપશમસમ્યક્ત્વ.. તેમાં પ્રથમ ઉપશમસમ્યક્ત્વ વખતે ચૌદ પૂર્વનું જ્ઞાન ન હોવાથી કોઈપણ જીવ આહારક શરીર ન વિકુર્વે, અને (૨) શ્રેણિનાં ઉપશમસમ્યક્ત્વ વખતે પણ અપ્રમાદભાવના અતિશયને **કારણે કોઈપણ જીવ આહારક શરીર ન વિકુર્વે.. એટલે ઉપશમસમ્યક્ત્વમાર્ગણામાં આહારકદ્વિકનો ઉદય ન થાય**..

* ૬૮મી ગાથામાં રહેલ 'દેસે = દેશવિરતગુણઠાણે' એ પદનું જોડાણ અહીં કરવાનું છે.

** ઉક્તચ્છ - "આહારગં તુ પમત્તો ઉપ્પાણ્ઠ ન અપ્પમત્તો" इति ।

❖ આ વિશેની સવિસ્તૃત માહિતી મેળવવા, ઉદયસ્વામિત્વ પરની સંસ્કૃત વૃત્તિનું અવલોકન કરવું..

★ ઉપશમ સમ્યક્ત્વ સાથે કોઈપણ જીવ દેવગતિ સિવાય બાકીની ત્રણ ગતિમાં જતો નથી. એટલે અહીં દેવાનુપૂર્વી સિવાય બાકીની ત્રણ આનુપૂર્વીનો ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો.. (ઉપશમસમ્યક્ત્વી દેવગતિમાં પણ અનુત્તર દેવલોકમાં જ ઉત્પન્ન થાય, ▲ એટલે અનુત્તરવાસી દેવોને લઈને જ અહીં દેવાનુપૂર્વીનો ઉદય સમજવો..)

(૧) કેટલાંક આચાર્ય ભગવંતો અપર્યાપ્તાવસ્થામાં કોઈને પણ ઉપશમસમ્યક્ત્વ માનતા નથી.. તેઓનું કહેવું છે કે, ભવક્ષયે ઉપશમશ્રેણિથી પડનાર જીવને પહેલાં જ સમયથી ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ આવી જાય છે. * એટલે તે જીવને લઈને પણ અપર્યાપ્તાવસ્થામાં દેવોને ઉપશમસમ્યક્ત્વ ન મનાય..

(૨) કેટલાંક આચાર્ય ભગવંતો અપર્યાપ્તાવસ્થામાં પણ ઉપશમસમ્યક્ત્વ હોવાનું માને છે. તેઓના મતે, ભવક્ષયે ઉપશમશ્રેણિથી પડનાર જીવ ઉપશમસમ્યક્ત્વ સાથે લઈને દેવલોકમાં જાય છે. એટલે આ મત પ્રમાણે ઉપશમસમ્યક્ત્વ માર્ગશામાં દેવાનુપૂર્વીનો ઉદય ઘટી શકે છે. (આ મત સપ્તતિકાયૂર્ણિકાર, પંચસંગ્રહકાર, ષડશીતિકાર વગેરેનો છે*..)

★ ઉપશમસમ્યક્ત્વમાં અત્યંત વિશુદ્ધિ હોવાથી અને અલ્પકાળ હોવાથી થીણદ્વિત્રિકનો ઉદય સંભવે નહીં... કમ્પયડી-ઉપશમનાકરણવૃત્તિમાં પણ ઉપશમસમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ વખતે નિદ્રાદ્વિક-અન્યતરનો જ ઉદય કહ્યો છે. માટે અહીં થીણદ્વિત્રિકનો ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો છે...

તેથી ૨૫ પ્રકૃતિઓ છોડીને ઉપશમસમ્યક્ત્વમાર્ગશામાં ઓઘે અને અવિરતગુણઠાણે ૯૭ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો..

(૫) ૯૭માંથી દેશવિરતગુણઠાણે વૈક્રિયદ્વિક, દેવત્રિક, નરકાયુષ્ઠ -

* “ઊવસંતો કાલગઓ સવ્વઙ્કે જાઈ” ઇતિ વચનાત્ ।

* અભિહિતઞ્ચ શતકબૃહચ્ચૂર્ણો- “જો ઊવસમસમ્મદ્વિટ્ટી ઊવસમસેદીએ કાલં કરેઈ સો પદમસમએ ચેવ સમ્મત્તપુંજં ડદયાવલિયાએ છોદ્દૂણ સમ્મત્તપુગલે વેણ્ણ, તેણ ન ઊવસમસમ્મદ્વિટ્ટી અપજ્જત્તગો લબ્મઈ” ઇતિ ।

* ઉદયસ્વામિત્વ પરની સંસ્કૃતવૃત્તિમાં, ઉપરોક્ત બંને મતોનું સુવિશદ નિરૂપણ કર્યું છે, જિજ્ઞાસુઓને ત્યાંથી જોવાની ખાસ ભલામણ..

નરકગતિ, દુર્ભગ - અનાદેય - અપયશ અને અપ્રત્યાખ્યાનયતુષ્ક - આ ૧૪ પ્રકૃતિઓને છોડીને ૮૩ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો..

ભાવના :

★ દેવ - નારકોને દેશવિરતિ ન હોવાથી તેમનાં પ્રાયોગ્ય વૈક્રિયદ્વિક, દેવત્રિક અને નરકત્રિક - એ ૭ પ્રકૃતિઓનું અહીં વર્જન કર્યું.

★ દૌર્ભાગ્યસપ્તકનું અહીં ગુણપ્રત્યયથી જ વર્જન થયું સમજવું.

હવે બાકીનાં ગુણઠાણે કેટલી કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય હોય, તે જણાવવા કહે

છે—

દેસે તિરિયાઝગઈનિયુજ્જોઅતઙ્ગકસાય વિણુ છઢે ।

અપમત્તગુણઠાણેવિ, તહા સેસચઝસુ ઓહવ્વ ॥ ૬૧ ॥

દેશે તિર્યગાયુર્ગતિનીચોદ્ધોતતૃતીયકષાયાણિ વિના ષષ્ટે ।

અપ્રમત્તગુણસ્થાનકેડપિ, તથા શેષચતુર્ણુ ઓઘસ્યેવ ॥ ૬૧ ॥

ગાથાર્થ : દેશવિરતે - ૮૩.. છઢે ગુણઠાણે તિર્યયાયુષ્ય - ગતિ, નીચ, ઉદ્યોત અને તૃતીય કષાય વિના ૭૫.. અપ્રમત્તે પણ તે પ્રમાણે જ.. બાકીના ચાર ગુણઠાણે ઓઘની જેમ.. (૬૯)

વિવેચન : (૬) ૮૩માંથી પ્રમત્તગુણઠાણે તિર્યયાયુષ્ય-તિર્યયગતિ, નીચગોત્ર, ઉદ્યોત અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણકષાયયતુષ્ક - આ ૮ પ્રકૃતિઓ છોડીને ૭૫ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો. (આ આઠ પ્રકૃતિઓ કેમ છોડી ? તેની ભાવના કર્મસ્તવ મુજબ સમજવી..)

(૭) અપ્રમત્તગુણઠાણે પણ છઢા ગુણઠાણાની જેમ ૭૫ કર્મપ્રકૃતિનો જ ઉદય કહેવો....

(૮-૧૧) અપૂર્વકરણથી લઈને અનિવૃત્તિકરણ સુધીના ૪ ગુણઠાણે, જે પ્રમાણે કર્મસ્તવમાં કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહ્યો, તે પ્રમાણે અહીં પણ (અપૂર્વકરણે-૭૨ વગેરે રૂપે) કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો..

❖ ઉપશમસમ્યક્ત્વમાર્ગણામાં ઉદયચંત્ર ❖

સં.	ગુણઠાણું	પ્રકૃતિઓ	વિચ્છેદ
	ઓઘથી	૯૭	વિકલેન્દ્રિયનવક+થીણદ્વિત્રિક+જિનપંચક+અનંતા૦૪+ દેવાનુપૂર્વીને છોડીને શેષ ત્રણ આનુપૂર્વી+મિથ્યાત્વ=૨૫
૪	અવિરત	૯૭	ઓઘની જેમ
૫	દેશવિરત	૮૩	વૈક્રિયદ્વિક+દેવત્રિક+નરકાયુષ્ય-ગતિ+દુર્ભગસપ્તક=૧૪
૬	પ્રમત્ત	૭૫	પ્રત્યા૦૪+નીય+ઉઘોત+તિર્થયાયુષ્ય-ગતિ=૮
૭	અપ્રમત્ત	૭૫	પ્રમત્તગુણઠાણાની જેમ
૮	અપૂર્વકરણ	૭૨	છેલ્લા ત્રણ સંઘયણ
૯	અનિવૃત્તિ૦	૬૬	હાસ્યષટ્ક
૧૦	સૂક્ષ્મસંપરાય	૬૦	ત્રણ વેદ + ત્રણ સંજવલન
૧૧	ઉપશાંતમોહ	૫૯	સંજવલન લોભ

હવે ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વમાર્ગણામાં કેટલી કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય હોય, તે જણાવવા કહે છે—

❖ ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વમાર્ગણામાં ઉદયસ્વામિત્વ ❖

દંસણસત્તગઅપદમ-સંઘયણપણગવિગલનવ વિણોહે ।

ખડ્યે ડગસયમજયે, જિણતિ વિણુ મોત્તું નિયુજ્જોઅં ॥ ૭૦ ॥

દર્શનસપ્તકાપ્રથમસંહનનપચ્ચકવિકલનવકાનિ વિનોઘે ।

ક્ષાયિકે એકશતમયતે, જિનત્રિકં વિના મુક્ત્વા નીચોદ્યોતૌ ॥ ૭૦ ॥

ગાથાર્થ : ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વમાં દર્શનસપ્તક, અપ્રથમ પાંચ સંઘયણ અને વિકલેન્દ્રિયનવક વિના ઓઘે - ૧૦૧ ...અવિરતે જિનત્રિક વિના ૯૮.. અને નીય+ઉઘોત છોડીને.. (૭૦)

વિવેચન : ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વમાર્ગણામાં ૧૨૨માંથી મિથ્યાત્વ, મિશ્રમોહનીય, સમ્યક્ત્વમોહનીય, અનંતાનુબંધીયતુષ્ક, પહેલાં સિવાયનાં પાંચ સંઘયણ, વિકલેન્દ્રિયત્રિક, એકેન્દ્રિય, સ્થાવર, સૂક્ષ્મ, અપર્યાપ્ત, સાધારણ આતપ - આ ૨૧ પ્રકૃતિઓ છોડીને ઓઘે - ૧૦૧ પ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો..

◆ તર્કસંલોક ◆

સામાન્ય નિયમ : (૧) ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વની શરૂઆત કરનારા નિયમા મનુષ્યો જ હોય છે*.. (૨) આઠ વરસથી ઉપરની ઉંમરવાળા, (૩) પરમાત્માના વિચરણકાળમાં જન્મ લેનારા, (૪) પહેલાં સંઘયણવાળા - આ જીવો જ ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ ધૃપ્રાપ્ત કરે છે..

★ દર્શનસપ્તકના ક્ષય પછી જ ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ મેળવાય છે. એટલે અહીં દર્શનસપ્તકનો ઉદયવિચ્છેદ કર્યો..

★ ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વવાળા જીવો જો તિર્યચ - મનુષ્યમાં હોય, તો નિયમા પ્રથમ સંઘયણવાળા જ હોય (તેઓ દેવ-નરકમાં જાય, તો ત્યાં તો સંઘયણ જ હોતું નથી અને તિર્યચ-મનુષ્યમાં જાય, તો અસંખ્યાતવર્ષનાં આયુષ્યવાળામાં ઉત્પન્ન થાય અને ત્યાં પહેલું સંઘયણ જ હોય છે અને ચરમભવમાં મનુષ્યમાં ઉત્પન્ન થાય, તો ત્યાં પણ પહેલું સંઘયણ જ હોય છે) એટલે ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ-માર્ગશામાં પહેલાં સિવાયનાં પાંચ સંઘયણનો ઉદયવિચ્છેદ કર્યો..

જો કે ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ પામ્યા પછી પાંચમા ભવે મોક્ષે જનારા પૂ. દુષ્પસિંહસૂરિ વગેરેને પહેલાં સિવાયનું સંઘયણ પણ હોય છે, પણ તેવાં જીવો અત્ય હોવાથી પૂર્વાચાર્યોએ તેઓની વિવક્ષા કરી નથી. એટલે અમે પણ તે જ માર્ગ અનુસર્યો છે..

★ એકેન્દ્રિય વિકલેન્દ્રિય અને લબ્ધ્યપર્યાપ્ત જીવોને ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ જ હોતું નથી. એટલે તેમના પ્રાયોગ્ય વિકલેન્દ્રિયનવકનો અહીં ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો..

(૪) ૧૦૧માંથી અવિરતગુણઠાણે જિનનામ અને આહારકદ્વિક વિના ૮૮ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો (જિનનામનો ઉદય તેરમા - ચૌદમા ગુણઠાણે અને આહારકદ્વિકનો ઉદય છઠ્ઠા ગુણઠાણે થતો હોવાથી અહીં તેઓનો અનુદય કહ્યો.)

* “પદ્મવગો ડ મળૂસો, નિદ્ધવગો ચડસુ વિ ગઈસુ” ઇતિ વચનાત્ ।

◆ અભિહિતજ્ઞ પદ્મસહ્ગ્રહસ્વોપજ્ઞવ્યાખ્યાયામ્- “મિથ્યાત્વસમ્યગ્મિથ્યાત્વ - સમ્યક્ત્વ-રૂપમ્, તસ્ય ક્ષપણા, તસ્યા અર્હો - યોગ્યઃ જિનવિહરણકાલસમ્ભવઃ પ્રથમસંહનનીત્યર્થઃ, મનુષ્યગતિજીવો વ્યતીતાષ્ટવર્ષઃ ...” ઇતિ (ઉપશમના૦ શ્લો૦ ૩૬) । તથા ચોક્તમ્ કર્મપ્રકૃતિ-ચૂર્ણાવપિ- “આતિયસંમતં ઉપ્પાણં કો આદવેદ્ ? મણ્ણઈ - જિણકાલે વટ્ટમાણો મણુસ્સો અઠવાસા-ઉઓ ઉપરિ વટ્ટમાણો મણુસ્સો પદ્ધવેત્તો, નિદ્ધવગો ચડસુ વિ ગતિસુ ભવતિ” ઉપશમના૦ શ્લો૦ ૩૨ ।

આ ગાથામાં રહેલા 'મુક્ત્વા' અને 'નીચોદ્યોતૌ' એ બે પદોનું જોડાણ ૭૧મી ગાથા સાથે છે. એટલે તેનું વિવેચન, હમણાં ૭૧મી ગાથાના વિવેચનમાં જ કરાશે..

હવે દેશવિરતાદિ ગુણઠાણે કેટલી કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય હોય, તે જણાવવા કહે છે—

વિઝવઅડતિરિતિગદુહગ-સગણરાણુપુઙ્ગી વિણા દેસમ્મિ ।

તિયકસાય ણ પમત્તે, આહારગદુગસ્સ પક્કહેવા ॥ ૭૧ ॥

વૈક્રિયાષ્ટકતિર્યક્ત્રિકદુર્ભગ-સપ્તકનરાણુપૂર્વીવિના દેશે ।

તૃતીયકષાયં ન પ્રમત્તે, આહારકદ્વિકસ્ય પ્રક્ષેપાત્ ॥ ૭૧ ॥

ગાથાર્થ : (નીચ + ઉદ્યોતને છોડીને અને) વૈક્રિયાષ્ટક, તિર્યચત્રિક, દુર્ભગસપ્તક અને મનુષ્યાનુપૂર્વી વિના દેશવિરતે - ૭૭.. તેમાંથી પ્રમત્તે તૃતીયકષાય વિના અને આહારકદ્વિકના પ્રક્ષેપથી ૭૫.. (૭૧)

વિવેચન : (૫) દેશવિરતગુણઠાણે ૯૮માંથી નીચ, ઉદ્યોત, વૈક્રિયદ્વિક - દેવત્રિક - નરકત્રિક, તિર્યચત્રિક, દુર્ભગ - અનાદેય - અપયશ, અપ્રત્યાખ્યાન-ચતુષ્ક અને મનુષ્યાનુપૂર્વી - આ ૨૧ પ્રકૃતિઓને છોડીને ૭૭ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો.

ભાવના :

★ કર્મસ્તવમાં તિર્યચગતિ, તિર્યચાનુપૂર્વી, નીચગોત્ર અને ઉદ્યોત આ ૪ પ્રકૃતિનો ઉદય દેશવિરત તિર્યચોને લઈને કહ્યો હતો. પણ ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વવાળો કોઈપણ તિર્યચ દેશવિરત હોય નહીં. (કારણ કે ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વવાળા તિર્યચ તરીકે અસંખ્યાતવર્ષનાં આયુષ્યવાળા યુગલિક તિર્યચનું ગ્રહણ થાય અને તેવા તિર્યચોને ઉત્કૃષ્ટથી ચાર ગુણઠાણા જ હોવાથી 'ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વવાળો દેશવિરત તિર્યચ' કોઈને ન મળે) એટલે તિર્યચપ્રાયોગ્ય એ ૪ પ્રકૃતિનો અહીં ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો..

❖ તથા ચોક્તં સપ્તતિકાચૂર્ણો- “સંખેજ્જવાસાઝણુસુ ઉવવજ્જેજ્જા, તસ્સ દેસવિરઈ નત્થિ” ઇતિ (શ્લો ૦ ૨૧ - ચૂર્ણો) । અભિહિતઞ્ચ સપ્તતિકાવૃત્ત્યામપિ- “ક્ષાયિકસમ્યગદ્દષ્ટિસ્તિર્યક્ષુ ન સદ્ધ્વેયવર્ષાયુષ્કેષુ મધ્યે સમુત્પદ્યતે, કિન્ત્વસદ્ધ્વેયવર્ષાયુષ્કેષુ, ન ચ તત્ર દેશવિરતિઃ” ઇતિ (શ્લો ૦ ૨૧ - વૃત્તૌ) ।

★ દેશવિરતિ વિગ્રહગતિમાં ન હોવાથી અહીં ચારે આનુપૂર્વાનો ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો..

★ દેશવિરતિ દેવ-નારકોને ન હોવાથી તેમના પ્રાયોગ્ય દેવદ્વિક-નરકદ્વિક અને વૈક્રિયદ્વિકનું પણ વર્જન કર્યું.

★ દેશવિરતે દુર્ભગસપ્તકનો ગુણપ્રત્યયથી જ ઉદય હોતો નથી. એટલે તેનું પણ અહીં વર્જન કર્યું..

(દ) પ્રમત્તગુણઠાણે ૭૭માંથી પ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાયચતુષ્કને છોડીને અને આહારકદ્વિકને ઉમેરીને ૭૫ પ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો.. (પ્રમત્તગુણઠાણે ત્રીજા કષાયનો ગુણપ્રત્યયથી ઉદય હોતો નથી અને ક્ષાયિકસમ્યગ્દષ્ટિ ચૌદ પૂર્વધરને આહારકદ્વિકનો ઉદય હોઈ શકે છે..)

હવે બાકીના ગુણઠાણે કેટલી કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય હોય, તે જણાવવા કહે છે—

અપ્રમત્તગુણઠાણે ચ, થીળત્તિગાહારદુગ વિણા સચરી ।

તો ઓહવ્વ રિસહણા - રાયદુગ વિણા અજોર્ગિ જા ॥ ૭૨ ॥

અપ્રમત્તગુણસ્થાને ચ, સ્ત્યાનત્રિકાઽઽહારકદ્વિકે વિના સપ્તતિઃ ।

તત ઓઘવદ્ ઋષભનારાચદ્વિકં વિનાઽયોગિનં યાવત્ ॥ ૭૨ ॥

ગાથાર્થ : અપ્રમત્તગુણઠાણે થીણદ્વિત્રિક અને આહારકદ્વિક વિના ૭૦.. તેનાથી ઉપર અયોગીગુણઠાણા સુધી ઋષભ - નારાયને છોડીને ઓઘની જેમ કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો.. (૭૨)

વિવેચન : (૭) અપ્રમત્તગુણઠાણે ૭૫માંથી થીણદ્વિત્રિક અને આહારકદ્વિકને છોડીને ૭૦ પ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો. (આ પાંચ પ્રકૃતિનાં ઉદયવિચ્છેદનું કારણ કર્મસ્તવ મુજબ સમજવું..)

(૮-૧૪) અપૂર્વકરણથી લઈને અયોગી સુધીનાં સાત ગુણઠાણે, જે પ્રમાણે કર્મસ્તવમાં ઉદય કહ્યો, તે પ્રમાણે અહીં પણ કહેવો.. પણ કર્મસ્તવમાં અપૂર્વકરણાદિ ચાર ગુણઠાણે ઋષભ - નારય એ બે પ્રકૃતિનો પણ ઉદય કહ્યો છે, પરંતુ પ્રથમ સંઘયણવાળા ક્ષાયિકસમ્યગ્દષ્ટિને તે બે પ્રકૃતિનો ઉદય હોતો નથી. એટલે ઋષભ - નારાયને છોડીને કર્મસ્તવ મુજબ કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો.

તે આ પ્રમાણે - અપૂર્વકરણે (૭૨-૨=) ૭૦, અનિવૃત્તિકરણે (૬૬-૨=) ૬૪, સૂક્ષ્મસંપરાયે (૬૦-૨=) ૫૮, ઉપશાંતમોહગુણઠાણે (૫૯-૨=) ૫૭, ક્ષીણમોહે - ૫૭/૫૫, સયોગીગુણઠાણે - ૪૨, અયોગીગુણઠાણે - ૧૨..

❖ ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વમાર્ગણામાં ઉદયચંત્ર ❖

સં.	ગુણઠાણું	પ્રકૃતિઓ	અનુદય	વિચ્છેદ	પુનરુદય
	ઓઘથી	૧૦૧	-	દર્શનસપ્તક + છેલ્લા પાંચ સંઘયણ+વિકલેન્દ્રિયનવક = ૨૧	-
૪	અવિરત	૯૮	જિનનામ + આહારકદ્વિક	-	-
૫	દેશવિરત	૭૭	-	નીચ+ઉદ્યોત+વૈક્રિયાષ્ટક+ તિર્યચત્રિક+દુર્ભગસપ્તક + મનુષ્યાનુપૂર્વા = ૨૧	-
૬	પ્રમત્ત	૭૫	-	પ્રત્યા૦ ૪	આહારકદ્વિક
૭	અપ્રમત્ત	૭૦	-	થીણદ્વિત્રિક + આહારકદ્વિક = ૫	-
૮	અપૂર્વકરણ	૭૦	-	ઋષભ-નારાયને છોડી ઓઘવત્	-
૯	અનિવૃત્તિ	૬૪	-	ઋષભ-નારાયને છોડી ઓઘવત્	-
૧૦	સૂક્ષ્મસંપરાય	૫૮	-	ઋષભ-નારાયને છોડી ઓઘવત્	-
૧૧	ઉપશાંતમોહ	૫૭	-	ઋષભ-નારાયને છોડી ઓઘવત્	-
૧૨	ક્ષીણમોહ	૫૭/૫૫	-	ઓઘની જેમ	-
૧૩	સયોગી	૪૨	-	ઓઘની જેમ	જિનનામ
૧૪	અયોગી	૧૨	-	ઓઘની જેમ	-

આ પ્રમાણે સમ્યક્ત્વમાર્ગણા વિશેનું કર્મપ્રકૃતિના ઉદયચંત્રનું નિરૂપણ સાનંદ સંપૂર્ણ થયું.. ॥

સંજીમાર્ગણ

હવે સંજી - અસંજીમાર્ગણમાં કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય બતાવવા, સૌ પ્રથમ સંજીમાર્ગણમાં કેટલી કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય હોય, તે જણાવે છે—

વિગલછસાહારદુગાપજ્જ વિણુ સણિગમ્મિ તિદસસયમોહે ।

જિનપચ્ચકચ્ચ વિણુ અદ્ધ-સયં તુ મિચ્છમ્મિ સાણમ્મિ ॥ ૭૩ ॥

વિકલષટ્કસાધારણદ્વિકાપર્યાપ્તકાનિ વિના સંજિનિ ત્રયોદશશતમોઘે ।

જિનપચ્ચકચ્ચ વિના અણ્ણતં તુ મિથ્યાત્વે સાસ્વાદને ॥ ૭૩ ॥

ગાથાર્થ : સંજીમાર્ગણમાં વિકલષટ્ક, સાધારણદ્વિક અને અપર્યાપ્ત વિના ઓઘે - ૧૧૩ પ્રકૃતિનો ઉદય હોય.. મિથ્યાત્વે જિનપંચક વિના ૧૦૮.. અને સાસ્વાદને.. (૭૩)

◆ સંજીમાર્ગણમાં ઉદયસ્વામિત્વ ◆

વિવેચન : ૧૨૨ પ્રકૃતિમાંથી સંજીમાર્ગણમાં વિકલેન્દ્રિયત્રિક, એકેન્દ્રિય, સ્થાવર, સૂક્ષ્મ, સાધારણ, આતપ અને અપર્યાપ્ત - આ ૮ પ્રકૃતિઓને છોડીને ઓઘે - ૧૧૩ પ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો.

◆ હેતુસંલોક ◆

★ વિકલેન્દ્રિયષટ્ક અને સાધારણદ્વિક - આ પ્રકૃતિઓનો ઉદય યથાસંભવ એકેન્દ્રિય - વિકલેન્દ્રિયોને જ હોય છે અને તેઓ સંજી ન હોવાથી તેમના પ્રાયોગ્ય ૮ પ્રકૃતિઓનો અહીં ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો.

★ લબ્ધ્યપર્યાપ્તજીવો નિયમા અસંજી જ હોય, એટલે સંજીમાર્ગણમાં અપર્યાપ્તનામકર્મનો પણ ઉદય ન હોય... (ષડશીતિ-પંચસંગ્રહ વગેરેમાં સંજીજીવના પર્યાપ્ત-અપર્યાપ્ત એવા જે બે ભેદ બતાવ્યા છે, તેમાં અપર્યાપ્ત તરીકે કરણાપર્યાપ્ત જ સમજવો, લબ્ધ્યપર્યાપ્ત નહીં...)

પૂર્વપક્ષ : આ માર્ગણમાં જિનનામકર્મનો ઉદય કેવી રીતે સંભવે ? કારણ કે તેનો ઉદય તો તેરમા - ચૌદમા ગુણઠાણે હોય અને તે ગુણઠાણાવાળા જીવોને મન તો હોતું નથી અને તો તેઓનો સંજી તરીકે વ્યવહાર શી રીતે થાય ?

ઉત્તરપક્ષ : કેવલીઓને ભાવમન ન હોવા છતાં પણ દ્રવ્યમન હોવામાં કોઈ વિરોધ નથી. એટલે દ્રવ્યમનને લઈને સંજ્ઞીપણાનો વ્યવહાર કરવામાં કોઈ બાધ નથી અને તેથી સંજ્ઞીમાર્ગણામાં જિનનામકર્મનો ઉદય નિર્બાધ ઘટે..

(૧) મિથ્યાત્વગુણઠાણે ૧૧૩માંથી જિનનામ, આહારકદ્ધિક, મિશ્રમોહનીય અને સમ્યક્ત્વમોહનીય - આ ૫ પ્રકૃતિઓને છોડીને ૧૦૮ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો.. (આ ૫ પ્રકૃતિઓનો ઉદય સ્વયોગ્ય ઉપરનાં ગુણઠાણે હોવાથી અહીં તેઓનો અનુદય કહ્યો..)

(૨) ૧૦૮માંથી સાસ્વાદનગુણઠાણે કેટલી કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય હોય, તે જણાવવા કહે છે—

વિણુ મિચ્છત્તમોહં ણિરય-પુવ્વિ દુવાલસસું ય ઓહવ્વ ।

વિઝવડ-ઉચ્ચછ વિણોહે, મિચ્છે અસણિગમ્મિ અદ્ધસયં ॥ ૭૪ ॥

વિના મિથ્યાત્વમોહં નરકાનુપૂર્વીદ્વાદશસુ ચૌઘસ્યેવ ।

વૈક્રિયાષ્ટકોચ્ચષ્ટકે વિનૌઘે, મિથ્યાત્વેઽસંજ્ઞિન્યષ્ટશતમ્ ॥ ૭૪ ॥

ગાથાર્થ : (સાસ્વાદને) મિથ્યાત્વ, અને નરકાનુપૂર્વી વિના ૧૦૬.. અને બાકીનાં બાર ગુણઠાણે ઓઘની જેમ સમજવું.. અસંજ્ઞીમાર્ગણામાં વૈક્રિયાષ્ટક અને ઉચ્ચષ્ટકને છોડીને ઓઘે + મિથ્યાત્વે ૧૦૮ પ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો.. (૭૪)

વિવેચન : ૧૦૮માંથી સાસ્વાદનગુણઠાણે મિથ્યાત્વ અને નરકાનુપૂર્વી - આ બે પ્રકૃતિઓને છોડીને ૧૦૬ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો. (★ મિથ્યાત્વનો ઉદય પહેલા ગુણઠાણા સુધી જ હોય.. ★ સાસ્વાદન લઈને કોઈપણ જીવ નરકમાં જતો નથી, એટલે નરકાનુપૂર્વીનો અહીં અનુદય કહ્યો..)

(૩-૧૪) મિશ્રગુણઠાણાથી લઈને અયોગી સુધીના ૧૨ ગુણઠાણે, જે પ્રમાણે કર્મસ્તવમાં કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહ્યો, તે પ્રમાણે અહીં પણ (મિશ્રે - ૧૦૦ વગેરે રૂપે) કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો..

◆ સંજ્ઞીમાર્ગણામાં ઉદયચંત્ર ◆

સં.	ગુણઠાણું	પ્રકૃતિઓ	અનુદય	વિચ્છેદ	પુનરુદય
	ઓઘથી	૧૧૩	—	વિકલેન્દ્રિયષ્ટક + સાધારણદ્ધિક + અપર્યાપ્ત = ૯	—
૧	મિથ્યાત્વ	૧૦૮	જિનપંચક	—	—

સં.	ગુણઠાણું	પ્રકૃતિઓ	અનુદય	વિચ્છેદ	પુનરુદય
૨	સાસ્વાદન	૧૦૬	નરકાનુપૂર્વી	મિથ્યાત્વ	-
	૩-૧૪	← કર્મસ્તવમાં કહ્યા મુજબ સમજવું →			

હવે અસંજીમાર્ગશામાં કેટલી કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય હોય, તે જણાવવા કહે છે—

◆ અસંજીમાર્ગશામાં ઉદયસ્વામિત્વ ◆

અસંજીમાર્ગશામાં ૧૨૨ પ્રકૃતિમાંથી વૈક્રિયદ્વિક, દેવત્રિક, નરકત્રિક, ઉચ્ચગોત્ર, જિનનામ, આહારકદ્વિક, મિશ્રમોહનીય અને સમ્યક્ત્વમોહનીય - આ ૧૪ પ્રકૃતિઓને છોડીને ઓઘે + મિથ્યાત્વે ૧૦૮ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો..

◆ કારણસંલોક ◆

★ વૈક્રિયાષ્ટકનો ઉદય દેવ-નારકોને હોય છે અને તેઓ ભવસ્વભાવે સંજી જ હોય. એટલે અસંજીમાર્ગશામાં વૈક્રિયાષ્ટકનો ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો..

★ અસંજી જીવોને પહેલા બે ગુણઠાણા જ હોવાથી, ત્રીજા ગુણઠાણે ઉદયપ્રાયોગ્ય મિશ્રમોહનીયનો, ચોથાદિ ગુણઠાણે ઉદયપ્રાયોગ્ય સમ્યક્ત્વ-મોહનીયનો, છઠ્ઠે ગુણઠાણે ઉદયપ્રાયોગ્ય આહારકદ્વિકનો અને તેરમા-ચૌદમા ગુણઠાણે ઉદયપ્રાયોગ્ય જિનનામકર્મનો અહીં ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો..

★ અસંજી જીવો નિયમા નીચગોત્રવાળા હોવાથી, ઉચ્ચગોત્ર કર્મનો અહીં ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો..

મતાંતરો :

→ બંધશતકકાર વગેરે કેટલાંક *આચાર્યોનાં મતે લબ્ધ્યપર્યાપ્તા મનુષ્યો પણ સંજી જ હોય છે, અસંજી હોતા નથી. એટલે તેમના મતે અસંજીમાર્ગશામાં મનુષ્યત્રિકનો ઉદય ન સંભવે.

પરંતુ પન્નવણા - ષડશીતિ વગેરે ગ્રંથોમાં લબ્ધ્યપર્યાપ્તા મનુષ્યો અસંજી

— — — — —
 * તથા ચોક્તં બન્ધશતકે- “તિરિયગઈએ ચોદ્દસ, હવન્તિ સેસાસુ જાણ દો દો ૩” ઈતિ (શ્લો ૫) । તથા ચ તચ્ચૂર્ણિઃ- “તત્થ તિરિયગઈએ ચોદ્દસ વિ જીવટ્ઠાણિ ભવન્તિ । કમ્હા ? જેણ ઈગિન્દિયાદયો જાવ પઞ્ચિન્દિયા સવ્વે તિરિયત્તિ કાઠં... ણિરયગઈમણુયગઈદેવગઈસુ દો દો જીવટ્ઠાણાણિ, સન્નિપઞ્ચિન્દિયપજ્જત્તગા અપજ્જત્તગા ય” ઈતિ ॥

તરીકે પણ માન્ય છે. એટલે તેમનો મત લઈને અસંજીમાર્ગશામાં મનુષ્યત્રિકનો પણ ઉદય કહ્યો..

→ ભગવતી વગેરે ગ્રંથોમાં ભાવવેદને લઈને અસંજીને માત્ર નપુંસકવેદી જ કહ્યાં છે.. પણ પંચસંગ્રહ વગેરે ગ્રંથોમાં બાહ્ય લિંગ - આકારને લઈને અસંજીઓને સ્ત્રી-પુરુષવેદી પણ માન્યા છે. એટલે અહીં ત્રણે વેદનો ઉદય કહ્યો..

→ સિદ્ધાંતમતે અસંજી જીવોને છેલ્લાં સંઘયણ અને છેલ્લાં સંસ્થાનનો જ ઉદય મનાય છે. પણ છઠ્ઠા કર્મગ્રંથમાં છઠ્ઠે સંઘયણ - સંસ્થાનનો ઉદય કહ્યો હોવાથી, અહીં તેઓનો ઉદયવિચ્છેદ ન કર્યો..

→ ગોમ્મટસારમાં અસંજી જીવોને સુભગ, આદેય અને અપયશ - આ ત્રણ પ્રકૃતિઓનો ઉદય ન હોય, એવું કહ્યું છે.. પણ સપ્તતિકામાં અસંજીઓને આ ત્રણે પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહ્યો છે. (એટલે અહીં તેઓનું વર્જન કર્યું નથી..)

● તથા ચ ષડશીતિ: -“તમસન્નિઅપજ્જજુયં નરે” ઇતિ (શ્લો० ૧૫) અભિહિતચ્છ ષડશીતિવૃત્તાવપિ - “હ્ર દ્વયે મનુષ્યાઃ, ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકાઃ સમ્મૂર્ચ્છિમાશ્ચ । તત્ર યે ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકાસ્તેષુ યથોક્તં સંજ્ઞિદ્વિકં લભ્યતે । યે તુ વાન્તપિતાદિષુ સમ્મૂર્ચ્છન્તિ તેઽન્તર્મુહૂર્તાયુષોઽસંજ્ઞિનો લબ્ધ્યપર્યાપ્તકાશ્ચ દ્રષ્ટવ્યાઃ” ઇતિ । પ્રજ્ઞાપનાયામપિ લબ્ધ્યપર્યાપ્તકમનુજા અસંજિત્વેનાભિહિતાઃ । તથા ચ તદ્ગ્રન્થઃ- “एथ णं समुच्छिममणुस्सा संमुच्छंति, अंगुलस्स असंखेज्जइभागमेत्ताए ओगाहणाए असत्री मिच्छदिद्वी अत्राणी स्ववार्हि पज्जत्तीहि अपज्जत्तगा अंतोमुहुत्ताउया चए कालं करंति” इत्यादि (पद-१, सू० ३६, पृ० ५१/१) ।

▲ તથા ચોક્તં શ્રીભગવતીસૂત્રે - “તે ણં મંતે ! (અસન્નિપર્ચેદિયતિરિક્ખજોણિયા) જીવા કિં ઇત્થિવેયગા પુરિસવેયગા નપુંસગવેયગા ? ગોયમા ! નો ઇત્થિવેયગા નો પુરિસવેયગા નપુંસગવેયગા” ઇતિ (શત૦ ૨૪, ઉદે૦ ૧, સૂ૦ ૬૧૩) ।

◆ ઉક્તચ્છ પચ્છસદ્ગ્રહસ્વોપજ્ઞવ્યાખ્યાયામ્ - “અસંજિપર્યાપ્તકાપર્યાપ્તકૌ તુ યદ્દપિ નપુંસકૌ તથાપિ સ્ત્રીપુંસલિઙ્ગાકારમાત્રમઙ્ગીકૃત્ય સ્ત્રીપુંસાવુક્તૌ” ઇતિ (દ્વા૦ ૧, શ્લો૦ ૨૪ -વૃત્તૌ) । અત એવ ષડશીતિકારૈરપિ સ્ત્રીવેદે પુરુષવેદે ચ જીવસ્થાનચતુષ્ટયમભિહિતમ્ । તથા ચ તદ્ગ્રન્થઃ - “थीनरपर्णिदि चरमा चउ” इति (श्लो० १८)

❖ તથા ચોક્તં વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞપ્ત્યામ્ - “તેસિ ણં મંતે ! જીવાણં (અસન્નિપર્ચેદિયતિરિક્ખણં) સરીરગા કિંસંઘયણી પત્રતા ?, ગોયમા ! છેવડસંઘયણી પ૦ ૩,તેસિ ણં મંતે ! જીવાણં સરીરગા કિંસંઠિતા પત્રતા ?, ગોયમા ! હુંડસંઠાણસંઠિયા પત્રતા ।” ઇતિ (શત૦ ૨૪, ઉદે૦ ૧, સૂ૦ ૬૧૩) અભિહિતચ્છ પ્રજ્ઞાપનાયામપિ- “समुच्छिमतिरिक्खजो० पंचि० ओरा० मंते ! किसिं० पं० ? गो० ! हुंडसंठाणसंठिते पं०” इत्यादि (पद-२१, सू० २६८) ॥

◆ અસંજીમાર્ગણામાં મતાંતરસંગ્રહક ચંત્ર ◆

સં.	પ્રકૃતિઓ	માનનારા મતો	ન માનનારા મતો
૧	મનુષ્યત્રિક	ષડશીતિ-પન્નવણા વગેરે	બંધશતક
૨	છ સંઘયણ-છ સંસ્થાન	સપ્તતિકા	ભગવતી-પન્નવણા વગેરે
૩	સુભગાદિ	સપ્તતિકા	ગોમ્મટસાર

તેથી અસંજીમાર્ગણામાં ૧૨૨માંથી ૧૪ પ્રકૃતિઓને છોડીને ઓઘે અને મિથ્યાત્વે ૧૦૮ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો.. હવે સાસ્વાદનગુણઠાણે કેટલી કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય હોય, તે જણાવે છે -

સાણમ્મિ મિચ્છણિદ્ધસુહુમપણનરતિપરઘાકુરુખગદ્દુગં ।

સુસરસુખગઈ વિણુ, ચત્તપુવ્વિ વિણુ ઓહ્વાહારે ॥ ૭૫ ॥

સાસ્વાદને મિથ્યાત્વનિદ્રાસૂક્ષ્મપચ્ચકનરત્રિકપરાઘાતકુરુખગતિદ્વિકાનિ ।

સુસ્વરસુખગત્યૌ વિના, ચત્તુ:પૂર્વીવિના ઓઘસ્યેવાહારે ॥ ૭૫ ॥

ગાથાર્થ : સાસ્વાદને મિથ્યાત્વ, નિદ્રાપંચક, સૂક્ષ્મપંચક, મનુષ્યત્રિક, પરાઘાતદ્વિક, કુખગતિદ્વિક, સુસ્વર અને સુખગતિ વિના ૮૮ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો.. અને આહારીમાર્ગણામાં ચાર આનુપૂર્વી વિના ઓઘની જેમ સમજવું.. (૭૫)

વિવેચન : (૨) ૧૦૮માંથી સાસ્વાદનગુણઠાણે મિથ્યાત્વ, નિદ્રાપંચક, સૂક્ષ્મ - અપર્યાપ્ત - સાધારણ - આતપ - ઉદ્યોત, મનુષ્યત્રિક, પરાઘાત - ઉચ્છ્વાસ, કુખગતિ - દુ:સ્વર, સુસ્વર અને શુભવિહાયોગતિ - આ ૨૦ પ્રકૃતિઓને છોડીને ૮૮ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો.

ભાવના :

★ મિથ્યાત્વનો ઉદય પહેલા ગુણઠાણા સુધી જ હોય અને સૂક્ષ્મ + અપર્યાપ્ત + સાધારણ નામકર્મના ઉદયવાળા જીવોને પહેલું ગુણઠાણું જ હોય. એટલે એ ૪ પ્રકૃતિઓનો અહીં ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો..

★ અસંજીજીવોને સાસ્વાદનગુણઠાણું શરીરપર્યાપ્તિ પૂર્વે જ હોય છે, તે પછી સાસ્વાદનગુણઠાણું રહેતું નથી.. જ્યારે નિદ્રાપંચક + આતપ - ઉદ્યોત + પરાઘાત + શુભ - અશુભવિહાયોગતિ - આ ૧૦ પ્રકૃતિનો ઉદય શરીરપર્યાપ્તિ

પછી, સુસ્વર - દુઃસ્વર નામકર્મનો ઉદય ભાષાપર્યાપ્તિ પછી અને ઉચ્ચ્વાસ નામકર્મનો ઉદય શ્વાસોચ્ચ્વાસપર્યાપ્તિ પછી થાય છે. એટલે અહીં આ ૧૩ પ્રકૃતિઓનું વર્જન કર્યું..

★ અસંજી મનુષ્યો નિયમા લબ્ધ્યપર્યાપ્તિ જ હોય છે અને લબ્ધ્યપર્યાપ્તિ જીવોને પહેલું ગુણઠાણું જ હોવાથી અસંજીમનુષ્યોને સાસ્વાદનગુણઠાણું ન સંભવે.. એટલે અહીં મનુષ્યપ્રાયોગ્ય મનુષ્યત્રિકનો ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો..

◆ અસંજીમાર્ગણામાં ઉદયચંત્ર ◆

સં.	ગુણઠાણું	પ્રકૃતિઓ	વિચ્છેદ
	ઓઘથી	૧૦૮	વૈક્રિયાષ્ટક + ઉચ્ચગોત્રાદિ ૬ = ૧૪
૧	મિથ્યાત્વ	૧૦૮	ઓઘની જેમ
૨	સાસ્વાદન	૮૮	મિથ્યાત્વ+નિદ્રાપંચક+સૂક્ષ્મપંચક+મનુષ્યત્રિક+ પરાઘાતદ્વિક+કુખગતિદ્વિક+સુસ્વર+સુખગતિ=૨૦

॥ આ પ્રમાણે સંજીમાર્ગણા વિશેનું કર્મપ્રકૃતિના ઉદયનું
નિરૂપણ સાનંદ સંપૂર્ણ થયું. ॥

આહારીમાર્ગણ

◆ આહારીમાર્ગણામાં ઉદયસ્વામિત્વ ◆

આહારીમાર્ગણામાં મિથ્યાત્વથી લઈને સયોગી સુધીનાં ગુણઠાણે, જે પ્રમાણે કર્મસ્તવમાં કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહ્યો, તે પ્રમાણે અહીં પણ કહેવો.. વિશેષતા એ કે, કર્મસ્તવમાં ૪ આનુપૂર્વીનો પણ ઉદય કહ્યો હતો, પરંતુ અહીં તેનું વર્જન કરવું..

પ્રશ્ન : આ માર્ગણામાં ૪ આનુપૂર્વીના ઉદયવિચ્છેદનું કારણ શું ?

ઉત્તર : કારણ એ જ કે, ૪ આનુપૂર્વીનો ઉદય વિગ્રહગતિમાં હોય છે અને વિગ્રહગતિમાં જીવ નિયમા અનાહારક હોય છે. એટલે અહીં ચાર આનુપૂર્વીનો ઉદયવિચ્છેદ કહ્યો..

પ્રશ્ન : વક્રગતિમાં અંતિમ સમયે તો જીવ આહારી હોય છે, તો તે વખતે આનુપૂર્વીનો ઉદય કેમ નહીં ?

ઉત્તર : આનુપૂર્વીનો ઉદય ચરમ સમયે મનાતો નથી, તે પૂર્વના સમયમાં જ મનાય છે અને ત્યારે જીવ અણાહારી હોય છે. (એટલે આહારીમાં આનુપૂર્વીનો ઉદય ન ઘટે.)

તેથી ઓઘે (૧૨૨-૪=)૧૧૮, મિથ્યાત્વે (૧૧૭-૪=)૧૧૩, સાસ્વાદને (૧૧૧-૩=)૧૦૮, મિશ્રે - ૧૦૦, અવિરતિગુણઠાણે (૧૦૪-૪=)૧૦૦, દેશવિરતે - ૮૭... બાકીના ગુણઠાણે કર્મસ્તવ મુજબ સમજવું..

◆ આહારીમાર્ગણામાં ઉદયચંત્ર ◆

સં.	ગુણઠાણું	પ્રકૃતિઓ	અનુદય	વિચ્છેદ	પુનરુદય
	ઓઘની	૧૧૮	-	ચાર આનુપૂર્વી	-
૧	મિથ્યાત્વ	૧૧૩	જિનપંચક	-	-
૨	સાસ્વાદન	૧૦૮	-	સૂક્ષ્મત્રિક+આતપ+મિથ્યાત્વ=૫	-
૩	મિશ્ર	૧૦૦	-	અનંત૦૪+જાતિચતુષ્ક+ સ્થાવર=૮	મિશ્રમો૦
૪	અવિરત	૧૦૦	-	મિશ્રમોહનીય	સમ્યક્ત્વમો૦

સં.	ગુણઠાણું	પ્રકૃતિઓ	અનુદય	વિચ્છેદ	પુનરુદય
૫	દેશવિરત	૮૭	—	અપ્રત્યાઠ૪+વૈક્રિયદ્વિક+ દેવાયુષ્ય-ગતિ+નરકાયુષ્ય- ગતિ + દુર્ભગત્રિક = ૧૩	—
૬-૧૩	← કર્મસ્તવમાં કલ્યા મુજબ સમજવું →				

હવે અનાહારીમાર્ગણામાં કેટલી કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય હોય, તે જણાવવા કહે છે—

કમ્મણંવ અણાહારે, અજોગિમ્મિ ઓહવ્વ ડદીરણાવિ ।

ઉદયવ્વેતિ સમત્તં, ગુણરયણથુઓદયસામિત્તં ॥ ૭૬ ॥

કાર્મણવદનાહારે, અયોગિન્યોઘસ્યેવોદીરણાડપિ ।

ઉદયસ્યેવેતિ સમાપ્તં, ગુણરત્તસ્તુતોદયસ્વામિત્વમ્ ॥ ૭૬ ॥

ગાથાર્થ : અનાહારીમાર્ગણામાં કાર્મણકાયયોગની જેમ સમજવું અને અયોગીગુણઠાણે ઓઘની જેમ સમજવું.. ઉદીરણા પણ ઉદય પ્રમાણે સમજવી.. આ પ્રમાણે મુ. ગુણરત્ન વિ. દ્વારા રચાયેલું ઉદયસ્વામિત્વ સમાપ્ત થયું.. (૭૬)

◆ અનાહારીમાર્ગણામાં ઉદયસ્વામિત્વ ◆

વિવેચન : (૧-૨-૪-૧૩) અનાહારીમાર્ગણામાં પહેલે, બીજે, ચોથે અને તેરમે ગુણઠાણે, જે પ્રમાણે કાર્મણકાયયોગમાર્ગણામાં કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કલ્હો, તે પ્રમાણે અહીં પણ (ઓઘે-૮૭, મિથ્યાત્વે-૮૫, સાસ્વાદને-૭૮, અવિરતે-૭૩ અને સયોગીગુણઠાણે - ૨૫ એ રૂપે) કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો..

(૧૪) અયોગી કેવલીભગવંતોને કાર્મણકાયયોગ નથી હોતો, પણ અણાહારી તો તેઓ પણ હોય છે જ. એટલે અનાહારીમાર્ગણામાં ચૌદમે ગુણઠાણે, જે પ્રમાણે કર્મસ્તવમાં ૧૨ પ્રકૃતિનો ઉદય કલ્હો, તે પ્રમાણે અહીં પણ કહેવો..

અણાહારી તરીકે સિદ્ધભગવંતો પણ લેવાય, પણ તેઓ અષ્ટકર્મથી રહિત હોવાથી, તેઓને કર્મનો ઉદય હોતો નથી..

॥ આ પ્રમાણે આહારીમાર્ગણા વિશેનું કર્મપ્રકૃતિના ઉદયનું
નિરૂપણ સાનંદ સંપૂર્ણ થયું. ॥

◆ ઉદીરણાસ્વામિત્વ ◆

ઉદયાવલિકાની બહાર રહેલા કર્મપરમાણુઓને સકષાય કે અકષાય એવા વીર્યવિશેષથી ખેંચીને ઉદયાવલિકામાં લાવવા તેને 'ઉદીરણા' કહેવાય* છે..

હવે કઈ માર્ગણામાં કયા ગુણઠાણે કેટલા કર્મોની ઉદીરણા હોય, તેની સંપૂર્ણ વિગતો ઉદયસ્વામિત્વ મુજબ સમજવી..

તાત્પર્ય એ કે, ઉદયસ્વામિત્વ ગ્રંથમાં જે માર્ગણાઓ જે ગુણઠાણે જેટલી કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહ્યો છે, તે માર્ગણાએ તે ગુણઠાણે તેટલી કર્મપ્રકૃતિઓની ઉદીરણા પણ સમજવી..

પણ તફાવત એ કે, (૧) શાતાવેદનીય, (૨) અશાતાવેદનીય, અને (૩) મનુષ્યાયુષ્ય - આ ત્રણ પ્રકૃતિઓની ઉદીરણા, પ્રમાદસહિત યોગથી જ થાય છે. એટલે તેઓની ઉદીરણા છઠ્ઠા ગુણઠાણા સુધી જ ચાલે, સાતમા ગુણઠાણે નહીં..

તેથી જે માર્ગણાઓમાં એ ત્રણ પ્રકૃતિનો ઉદય અપ્રમત્તાદિ ગુણઠાણે પણ કહ્યો હોય, તે માર્ગણાઓમાં એ ત્રણ પ્રકૃતિની ઉદીરણા અપ્રમત્તાદિ ગુણઠાણે ન કહેવી..

બીજી વાત, ઉદય તો ચૌદમા ગુણઠાણે પણ હોય છે, પણ ઉદીરણા તો યોગવ્યાપારરૂપ હોવાથી અયોગીગુણઠાણે તે ન હોય. તેથી જે માર્ગણાઓમાં અયોગીગુણઠાણે પણ કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહ્યો છે, તે માર્ગણાઓમાં અયોગીગુણઠાણે કર્મપ્રકૃતિની ઉદીરણા ન કહેવી..

આ પ્રમાણે માર્ગણાઓ વિશે કર્મપ્રકૃતિના ઉદય - ઉદીરણાનું નિરૂપણ કરતો આ 'ઉદયસ્વામિત્વ' નામનો ગ્રંથ; જે તપાગચ્છીય મુનિપ્રવર ગુણરત્નવિજયજી (હાલ-દીક્ષાદાનેશ્વરી આ.વિ.ગુણરત્નસૂરીશ્વરજી) દ્વારા રચાયો છે, તે અહીં સાનંદ સંપૂર્ણ થયો.. તેની સાથે આ.વિ. રશ્મિરત્નસૂરીશ્વરજી મ.સા. દ્વારા રચાયેલો અનુવાદ પણ પૂર્ણ થયો.

॥ શુભં ભૂયાચ્છ્રમણસઙ્ગસ્ય ॥

॥ ઇતિ શમ્ ॥

* ઉક્તચ્છ કર્મપ્રકૃતૌ - "જં કરણેણોકઙ્કિય, ઉદયે દિજ્જઇ ઉદીરણા એસા" (ઉદીરણાં શ્લો. ૧) । અભિહિતચ્છ અન્યત્રાપિ - "ઉદયાવલિયબાહિરિલ્લિઠઈંહિતો કસાયસહિણં અસહિણ વ જોગસન્નેણ કરણેણં દલિયમાકઙ્કિય ઉદયાવલિયાએ પવેસણં ઉદીરણત્તિ" ઇતિ ।

આચાર્યવિજય ગુણરત્નસૂરિવિરચિત

ઉદયસ્વામિત્વ

ગાથા-ગાથાર્થ

|| પરિશિષ્ટ ||

પળમિઅ સિરિવીરજિણં, સુગુરું ચ પવિત્તચરણજુગપઝમં ।

ળિરયાઙ્મગ્ગણાસું, વુચ્છમહં ઉદયસામિત્તં ॥ ૧ ॥

ગાથાર્થ : શ્રી વીરજિનેશ્વરને અને પવિત્ર છે ચરણયુગલરૂપી કમળ જેમના એવા સદ્ગુરુને પ્રણામ કરીને, નરકાદિ માર્ગણાઓને વિશે હું ઉદયસ્વામિત્વને કહીશ... (૧)

વિઝવદુગ ળિરયસુરણર-તિરિતિગોરાલતણુ-ઝવંગાઙ્ ।

સંઘયણછ-મજ્ઙાગિઙ્-ચઝક્ક-વિગલેંદિતિગાઙ્ ॥ ૨ ॥

ર્ણિદિથાવરસુહુમં, અપજ્જસાહારણાયવુજ્જોઅં ।

થીણતિગ-થીપુમપઢમ-આગિઙ્-સુહગચઝ-સુખગઙ્ ॥ ૩ ॥

ઝ્ચવજિણાહારદુગં ચ, મીસસમ્મનપુનીયહુંઙાઙ્ ।

કુખગઙ્દુસ્સરદુહગા-ણાઙ્જ્જદુગ-બિઙ્ચકસાયા ॥ ૪ ॥

પરઘા-ઝસાસા ઙ્ચ, પયઙ્ડી મોત્તુમુદયાઝ સંગહિયા ।

ચઝદસગુણેસુ ણેયો, કમ્મત્થવાઓ અ ઓહુદઓ ॥ ૫ ॥

ગાથાર્થ : વૈકિંચદ્વિક, નરકત્રિક, સુરત્રિક, મનુષ્યત્રિક, તિર્યચત્રિક, ઔદારિક-શરીર, ઔદારિકાંગોપાંગ, ૬ સંઘયણ, મધ્યમ ૪ સંસ્થાન, વિકલેન્દ્રિય-ત્રિક... (૨)

એકેન્દ્રિય, સ્થાવર, સૂક્ષ્મ, અપર્યાપ્ત, સાધારણ, આતપ, ઉદ્યોત, થીણદ્વિત્રિક, સ્ત્રી-પુરુષવેદ, સમચતુરસસંસ્થાન, સુભગચતુષ્ક, શુભવિહાયોગતિ... (૩)

ઉચ્ચગોત્ર, જિનનામ, આહારકદ્વિક, મિશ્રમોહનીય, સમ્યક્ત્વમોહનીય, નપુંસકવેદ, નીચગોત્ર, હુંઝકસંસ્થાન, કુખગતિ, દુઃસ્વર, દુર્ભગ, અનાદેયદ્વિક, અપ્રત્યાખ્યાનચતુષ્ક... (૪)

પરાઘાત અને ઉચ્છ્વાસ... આ પ્રકૃતિઓ ઉદયમાંથી મૂકવા ભેગી કરેલી છે. ૧૪ ગુણસ્થાનકોમાં કર્મસ્તવની જેમ ઓઘોદય જાણવો... (૫)

નિરયે ઓહમ્મિ સુરછ-ચાલીસ વિણા છસયરી મિચ્છે ૩ ।

મીસદુગ-વિણુ ચસયરી, સાસણિ મિચ્છ-અણુપુલ્લિ વિણા ॥ ૬ ॥

બિસયરિ મીસે અણવિણુ, નવસઙ્ગી મીસસંજુઆ અજયે ।

સમ્મણિરયાણુપુલ્લી-જુઅ મીસવિણા ઇહ સયરી ॥ ૭ ॥

ગાથાર્થ : નરકગતિમાર્ગણામાં ઓઘે સુરત્રિકાદિ - ૪૬ પ્રકૃતિઓ વિના ૭૬ પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં હોય છે. તેમાંથી મિશ્રદ્વિક વિના ૭૪ પ્રકૃતિઓ મિથ્યાત્વગુણાણે ઉદયમાં હોય. તેમાંથી મિથ્યાત્વ અને નરકાનુપૂર્વી વિના ૭૨ પ્રકૃતિઓ સાસ્વાદનગુણાણે ઉદયમાં હોય અને તેમાંથી મિશ્રગુણાણે અનંતાનુબંધી વિના અને મિશ્રમોહનીય સાથે ૬૯ પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં હોય... અને અવિરતગુણાણે સમ્યક્ત્વમોહનીય-નરકાનુપૂર્વી સાથે અને મિશ્રમોહનીય વિના ૭૦ પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં હોય છે... (૬-૭)

એવેવ પઢમનિરયે, બીયાઙ્ગસુ અજયેઽણુપુલ્લિ વિણુ ।

મોત્તું વિઝવેગારસ, ઉચ્ચચઠ્ઠ સગસયં ઓહે ॥ ૮ ॥

ગાથાર્થ : (એવેવ=) સામાન્યથી કહેલ ઓઘોદયની જેમ, પ્રથમ નરકમાં પણ ઉદય જાણવો, બીજી વગેરે નરકમાં યોથે ગુણાણે નરકાનુપૂર્વીનો પુનરુદય ન કહેવો. તૃતીયગતિમાર્ગણામાં વૈક્રિય-એકાદશ અને ઉચ્ચચતુષ્કને છોડીને ૧૦૭ પ્રકૃતિઓ ઓઘથી ઉદયમાં હોય છે... (૮)

તિરિએ મીસદુગ વિણા, મિચ્છમ્મિ ય પણજુઅસયં સાસાણે ।

સુહુમચઙ્ગમિચ્છ વિણા, મીસે ઙ્ગનવઙ્ગ મીસજુઆ ॥ ૯ ॥

વિગલપણગઅણતિરિયાણુપુલ્લિ, વિણુ સમ્મ-આણુપુલ્લિજુઆ ।

અજયે દુણવઙ્ગ મીસં, વિણુ દેસે દુહગસગપુલ્લિ ॥ ૧૦ ॥

ગાથાર્થ : તિર્યચગતિમાર્ગણામાં મિથ્યાત્વગુણાણે મિશ્રદ્વિક વિના ૧૦૫ પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં હોય.. સાસ્વાદને સૂક્ષ્મચતુષ્ક અને મિથ્યાત્વ વિના ૧૦૦ પ્રકૃતિઓ.. તેમાંથી મિશ્રગુણાણે વિકલેન્દ્રિયપંચક, અનંતાનુબંધીચતુષ્ક, અને

તિર્યયાનુપૂર્વી છોડીને અને મિશ્રમોહનીય ઉમેરીને ૯૧ પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં હોય. તેમાં અવિરતગુણઠાણે સમ્યક્ત્વમોહનીય અને તિર્યયાનુપૂર્વી ઉમેરીને અને મિશ્રમોહનીયને છોડીને ૯૨ પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં હોય અને દેશવિરતગુણઠાણે દૌર્ભાગ્યસપ્તક અને તિર્યયાનુપૂર્વી વિના ૮૪ પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં હોય. (૯-૧૦)

વિણુ ચુલસી તિરિઓહા, મોત્તું આયવદુ થીઅડ પજ્જ ચઝ ।

મજ્ઝાગિર્ઠે છેવઢ્ઢ-રહિયં સંઘયણપણગં ચ ॥ ૧૧ ॥

પરાઘાય-મીસ-કુખગર્ઠે-દુગં અપજ્જતિરિયમ્મિ ડગાસીઢ ।

વિક્કિયઅડતિરિયતિગ-અપજ્જૂણવિગલદસગહીણં ॥ ૧૨ ॥

ગાથાર્થ : તિર્યચોને દેશવિરતિ ગુણઠાણે ૮૪ પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં હોય.. લબ્ધપર્યાપ્ત તિર્યચમાં, તિર્યચોને ઓઘથી કહેલ ૧૦૭માંથી આતપદ્વિક, સ્ત્રીઅષ્ટક, પર્યાપ્ત, મધ્યાકૃતિયતુષ્ક, સંહનનપંચક, પરાઘાતદ્વિક, મિશ્રદ્વિક અને વિહાયો-ગતિદ્વિક... એ ૨૬ પ્રકૃતિઓ બાદ કરતાં ૮૧ કર્મપ્રકૃતિઓ ઉદયમાં હોય... અને વૈક્રિયાષ્ટક, તિર્યચત્રિક, અપર્યાપ્તને છોડીને વિકલેન્દ્રિયદશક.. એ ૨૦ પ્રકૃતિઓ છોડીને હ્રમનુષ્યગતિમાર્ગણામાં ૧૦૨ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય. (૧૧-૧૨)

મણુદુ સયં મિચ્છે, જિણપણવિણુ સત્તણવઢ સાસાણે ।

મિચ્છ-અપજ્જત્તવિણા, પણનવર્ઠે ઇગનવર્ઠે ય ॥ ૧૩ ॥

મીસે અણણરપુવ્વી-વિણુ મીસજુઆ દુણવર્ઠે અજયમ્મિ ।

મીસવિણુ સમ્પપુવ્વી-સહિયા દુહગસગનિયપુવ્વી ॥ ૧૪ ॥

વિણુ દેસે તેઆસી, આહારદુગસહિયા પમત્તમ્મિ ।

ડગસી વિણા તીયકસાયા, ઓહવ્વ ડયર-અડસું ॥ ૧૫ ॥

ગાથાર્થ : મનુષ્યગતિમાં ૧૦૨ પ્રકૃતિઓ.. તેમાંથી મિથ્યાત્વે જિનપંચક વિના ૯૭ પ્રકૃતિઓ.. તેમાંથી સાસ્વાદને મિથ્યાત્વ અને અપર્યાપ્ત વિના ૯૫ પ્રકૃતિઓ.. તેમાંથી મિશ્રગુણઠાણે અનંતા ૪ અને મનુષ્યાનુપૂર્વી વિના તથા મિશ્રમોહનીયના ઉદય સાથે ૯૧ પ્રકૃતિઓ.. તેમાંથી અવિરતગુણઠાણે મિશ્રમોહનીય વિના અને સમ્યક્ત્વમોહનીય તથા મનુષ્યાનુપૂર્વી સાથે ૯૨ પ્રકૃતિઓ ઉદય હોય.. તેમાંથી દૌર્ભાગ્યસપ્તક, નીચગોત્ર અને મનુષ્યાનુપૂર્વી એ ૯ પ્રકૃતિ વિના

દેશવિરતગુણઠાણે ૮૩ કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય.. તેમાંથી પ્રમત્તગુણઠાણે પ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાયચતુષ્ક વિના અને આહારકદ્ધિક સાથે ૮૧ કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય... અને સાતમા વગેરે આઠ ગુણઠાણે (કર્મસ્તવમાં કહેલ) ઓઘની જેમ કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય સમજવો... (૧૩-૧૪-૧૫)

મણુઅમ્મિ અપજ્જમ્મિ, અપજ્જતિરિવ્વ ણવરં સમણુઅતિગા ।

તિરિયતિગાપજ્જરહિય - વિગલઅઢૂણા ખલુ અસીઈ ॥ ૧૬ ॥

ગાથાર્થ : લબ્ધ્યપર્યાપ્ત મનુષ્યમાં, લબ્ધ્યપર્યાપ્ત તિર્યચની જેમ કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો. પણ વિશેષતા એ કે, અહીં મનુષ્યત્રિકનો પણ ઉદય કહેવો અને તિર્યચત્રિક + અપર્યાપ્ત છોડીને વિકલાષ્ટક - આ પ્રકૃતિનું વર્જન કરવું.. ૮૦ પ્રકૃતિનો ઉદય (દેવગતિમાર્ગણામાં હોય છે.) (૧૬)

ણરઙ્ગતીસણપુપણગ-ણિરયજિણતિગં વિણા સુરે ઓહે ।

મિચ્છે મીસદુ વિણુ, અહસયરી સાણે વિણા મિચ્છં ॥ ૧૭ ॥

સગસયરી મીસે અણ-સુરપુવ્વી વિણુ તિસયરી મીસજુઆ ।

સમ્મસુરપુવ્વિજુત્તા, ચહસયરી મીસવિણુ અજયે ॥ ૧૮ ॥

ગાથાર્થ : દેવગતિમાર્ગણામાં ૧૨૨માંથી મનુષ્યગત્યાદિ - ૩૧, નપુંસકપંચક, નરકત્રિક અને જિનત્રિક - એ ૪૨ વિના ૮૦ પ્રકૃતિનો ઉદય હોય છે. તેમાંથી મિથ્યાત્વે મિશ્રદ્ધિક વિના ૭૮ પ્રકૃતિનો ઉદય હોય.. તેમાંથી સાસ્વાદને મિથ્યાત્વ વિના ૭૭ પ્રકૃતિનો ઉદય હોય.. તેમાંથી અનંતાનુબંધીચતુષ્ક + દેવાનુપૂર્વી વિના અને મિશ્રમોહનીય સાથે ૭૩ પ્રકૃતિઓનો ઉદય મિશ્રગુણઠાણે હોય.. તેમાં અવિરતગુણઠાણે સમ્યક્ત્વમોહનીય + દેવાનુપૂર્વી ઉમેરીને અને મિશ્રમોહનીય નીકાળીને ૭૪ પ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો. (૧૭-૧૮)

વિક્કિયઙ્ગારસરલ-ઁવંગચહદજસૂણથીચહદ ।

કુખગઙ્ગદુપણિંદતસં વિણુ ઓહે ઈર્ગિંદિયેઙ્ગસીઙ્ગ ॥ ૧૯ ॥

ગાથાર્થ : એકેન્દ્રિમાર્ગણામાં વૈકિય-એકાદશ, ઔદારિકાંગોપાંગાદિ-૧૪, યશનામ છોડીને સ્ત્રીવેદાદિ-૧૪, કુખગતિદ્ધિક, પંચેન્દ્રિય અને ત્રસ - એ ૪૨ પ્રકૃતિ વિના ઓઘે ૮૦ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય છે. (૧૯)

મિચ્છે પળનિદ્-સુહુમપણ-પરાઘાયદુગ-મિચ્છવિણુ સાણે ।
 સડસટ્ટી બાસીઈ, વિક્કિયણગારસં મોતું ॥ ૨૦ ॥
 બિંદિયાપજ્જછેવટ્ટં વિણુ સંઘયણુણુવીસ થીચરૂપણિદિ- ।
 સુખગઈસત્તાઈજ્જ-વિણુ બિંદિયમ્મિ હુ મિચ્છોહે ॥ ૨૧ ॥

ગાથાર્થ : મિથ્યાત્વ ગુણઠાણે (ઓઘે કહેલ ૮૦ પ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો.)
 અને સાસ્વાદને ૮૦માંથી નિદ્રાપંચક, સૂક્ષ્મપંચક, પરાઘાતદ્વિક અને મિથ્યાત્વ- એ
 ૧૩ વિના ૬૭ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય.. અને બેઈન્દ્રિયમાર્ગણામાં વૈકિંથેકાદશને
 મૂકીને તથા બેઈન્દ્રિય + અપર્યાપ્ત + સેવાર્ત સિવાયના છ સંઘયણાદિ-૧૯
 પ્રકૃતિઓ, સ્ત્રીચતુષ્ક, પંચેન્દ્રિય, સુખગતિસપ્તક અને આદેય - આ પ્રકૃતિઓ
 છોડીને ૮૨ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો. (૨૦-૨૧)

મિચ્છ-કુખગઈ-પરઘાદુ-નિદ્વાપજ્જુજ્જોઅસુસર વિણુ સાણે ।
 બેઈંદિય વિણુ સપદં ણવરિ તિચરૂરિંદિયેસુ તહ ॥ ૨૨ ॥

ગાથાર્થ : તેમાંથી સાસ્વાદને મિથ્યાત્વ, કુખગતિદ્વિક, પરાઘાતદ્વિક, નિદ્રાપંચક,
 અપર્યાપ્ત, ઉદ્યોત અને સુસ્વર વિના ૬૯ પ્રકૃતિનો ઉદય હોય... અને તેઈન્દ્રિય-
 ચઉરિન્દ્રિયમાં પણ તે પ્રમાણે જ કહેવું. પણ વિશેષતા એ કે, બેઈન્દ્રિયને બદલે
 સ્વપદ (=તેઈન્દ્રિય કે ચઉરિન્દ્રિય પદ) કહેવું. (૨૨)

ચડસયમપજ્જૂણ-વિગલનવ વિણા પર્ણિદિયે ઓહે ।
 મિચ્છેઽજિણપણ સાણે, અપજ્જ-ણિરયપુવ્વિ-મિચ્છવિણુ ॥ ૨૩ ॥

ગાથાર્થ : પંચેન્દ્રિયમાર્ગણામાં અપર્યાપ્ત વિના વિકલેન્દ્રિયનવકને છોડીને
 ઓઘે ૧૧૪ પ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો.. મિથ્યાત્વે જિનપંચક વિના ૧૦૯.. તેમાંથી
 સાસ્વાદનગુણઠાણે અપર્યાપ્ત, નરકાનુપૂર્વી અને મિથ્યાત્વ વિના ૧૦૬.. (૨૩)

મીસે અણાણુપુવ્વિ - તિગ વિણુ મીસજુઅમિયરિગારસસું ।
 ઓહવ્વેર્ગિંદિવ્વ ચ, પળકાયેસુ પુઢવીઈ પરં ॥ ૨૪ ॥

ગાથાર્થ : મિશ્રગુણઠાણે અનંતાનુબંધીચતુષ્ક + ત્રણ આનુપૂર્વી છોડીને અને
 મિશ્રમોહનીય ઉમેરીને ૧૦૦ પ્રકૃતિઓ.. બાકીના ૧૧ ગુણઠાણે ઓઘની જેમ
 કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય સમજવો. પૃથ્વીકાયાદિ પાંચ કાયમાં એકેન્દ્રિયની જેમ ઉદય
 સમજવો. પણ વિશેષતા એ કે, પૃથ્વીકાયમાં... (૨૪)

સાહારણમાઠુએ તહ, સાહારદુગમગિવાઠુસું ।

સાહારણતિગકિત્તિં, વજ્જેજ્જા આયવં ય વણે ॥ ૨૫ ॥

ગાથાર્થ : પૃથ્વીકાયમાં સાધારણ, અપૂકાયમાં સાધારણદિક, અગ્નિ-વાયુકાયમાં સાધારણત્રિક અને યશનામ, અને વનસ્પતિમાં આતપ... આમ તે તે કાયમાં તે તે પ્રકૃતિનું વર્જન કરવું. (૨૫)

સાહારણદુગિર્ગિદિય-તિગ વિણુ સત્તરસયં તસે ઓહે ।

જિણપણ વિણુ મિચ્છે, વિણુ મિચ્છ-અપજ્જ-ણિરયપુવ્વી ॥ ૨૬ ॥

ગાથાર્થ : ત્રસકાયમાર્ગણામાં સાધારણદિક અને એકેન્દ્રિયત્રિક વિના ઓઘે ૧૧૭ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય છે અને મિથ્યાત્વે જિનપંચક વિના ૧૧૨ પ્રકૃતિઓનો ઉદય... ૨સાસ્વાદને મિથ્યાત્વ, અપર્યાપ્ત અને નરકાનુપૂર્વી વિના ૧૦૯ પ્રકૃતિઓનો ઉદય.. (૨૬)

સાણે ઓહવ્વ ડ્યરબારસુ વિગલનવગાણુપુવ્વિચઠુ ।

મોત્તું નવસયમોહે, મણમ્મિ જિણપણગ વિણુ મિચ્છે ॥ ૨૭ ॥

ગાથાર્થ : બાકીના ૧૨ ગુણઠાણે ઓઘની જેમ કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો.. મનોયોગમાર્ગણામાં વિકલેન્દ્રિયનવક અને ૪ આનુપૂર્વી વિના ઓઘે ૧૦૯ પ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો અને મિથ્યાત્વે જિનપંચક વિના ૧૦૪ પ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો... (૨૭)

સાસાણે મિચ્છ વિણા, મીસે અણવિણુ ય મીસજુત્તં ।

અજયમ્મિ સસમ્મા, વિણુ મીસં પરનવસુ ઓહવ્વ ॥ ૨૮ ॥

ગાથાર્થ : તેમાંથી સાસ્વાદને મિથ્યાત્વ વિના ૧૦૩.. મિશ્રે અનંતા૦૪ વિના અને મિશ્રમોહની સાથે ૧૦૦... અવિરતગુણઠાણે સમ્યક્ત્વમોહનીયની સાથે અને મિશ્રમોહ વિના ૧૦૦... અને આગળના (૫-૧૩) નવ ગુણઠાણે ઓઘની જેમ કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો. (૨૮)

ર્ગિદિયછ્ગાચઠ - અણુપુવ્વી વિણુ બારજુઅસયં ઓહે ।

વયણે જિણપણગં, વિણુ મિચ્છત્તે હોન્તિ સાસાણે ॥ ૨૯ ॥

મિચ્છવિર્ગલિદિયતિગં, વિણુ ંગારસસું હોન્તિ સેસેસુ ।

મણજોગવ્વ ય કાયે, ઓહે તેરસસું ઓહવ્વ ॥ ૩૦ ॥

ગાથાર્થ : વચનયોગમાર્ગણામાં એકેન્દ્રિયષટ્ક અને ચાર આનુપૂર્વી વિના ઓઘે ૧૧૨ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય. મિથ્યાત્વે જિનપંચક વિના ૧૦૭ પ્રકૃતિઓ.. સાસ્વાદને મિથ્યાત્વ અને વિકલેન્દ્રિયત્રિક વિના ૧૦૩ પ્રકૃતિઓ.. બાકીના ૧૧ ગુણઠાણે મનોયોગની જેમ કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો.. કાયયોગમાર્ગણામાં ઓઘથી ૧-૧૩ ગુણઠાણે કર્મસ્તવમાં કહેલ ઓઘ પ્રમાણે કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો. (૨૯-૩૦)

વિઝવઅઢાહારગદુગ - ણરતિરિપુઘ્વીઅપજ્જ વિણુ ઝરલે ।

ઓહમ્મિ નવસયં જિણ - મીસદુગ વિણા ય મિચ્છમ્મિ ॥ ૩૧ ॥

ગાથાર્થ : ૨ઔદારિકકાયયોગમાં વૈકિયાષ્ટક, આહારકદ્વિક, મનુષ્ય-તિર્યયાનુપૂર્વી અને અપર્યાપ્ત નામકર્મને છોડીને ઓઘે - ૧૦૯ પ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો અને મિથ્યાત્વે જિનનામ +મિશ્રદ્વિક વિના ૧૦૬ પ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો.. (૩૧)

વિગલછ - સાહારણદુગ - મિચ્છ વિણા સાસાણેઽણવિણુ મીસે ।

મીસજુઆ સમ્મજુઆ, અજયે મીસવિણુ ઓહવ્વ ॥ ૩૨ ॥

ગાથાર્થ : વિકલેન્દ્રિયષટ્ક, સાધારણદ્વિક અને મિથ્યાત્વ વિના સાસ્વાદનગુણઠાણે ૯૭ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો.. મિશ્રે અનંતાનુબંધી વિના અને મિશ્રમોહનીય સાથે ૯૪.. અયતે સમ્યક્ત્વમોહનીય સાથે અને મિશ્રમોહનીય વિના ૯૪.. અને બાકીના દ્વનવ ગુણઠાણે કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય ઓઘની જેમ સમજવો.. (૩૨)

સેસણવસુ પણનિદ્દા પરઘાયવઝગઙ્ગસરદુગં ચ ।

મીસં વિણુ તમ્મીસે સપજ્જત્તોહે અજિણસમ્મા ॥ ૩૩ ॥

ગાથાર્થ : ઔદારિકકાયયોગમાં બાકીના નવ ગુણઠાણે ઓઘની જેમ સમજવું. ઔદારિકમિશ્રમાં (ઔદારિકમાં ઓઘે કહેલ કર્મપ્રકૃતિમાંથી) પાંચ નિદ્રા, પરાઘાતદ્વિક, આતપદ્વિક, ખગતિદ્વિક, સ્વરદ્વિક અને મિશ્રમોહનીય નીકાળીને અને અપર્યાપ્ત નામકર્મને ઉમેરીને ઓઘે - ૯૬ પ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો અને મિથ્યાત્વેર જિનનામ અને સમ્યક્ત્વમોહનીય વિના ૯૪ પ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો. (૩૩)

મિચ્છે સાણમ્મિ સહુમ-તિગમિચ્છવિણુ અણવિગલપણગવિણુ ।

નપુંસત્થિનીયવિણુ, સસમ્મેગુણાસીઙ્ગ અજયે ॥ ૩૪ ॥

વિણુ પરઘાઁગઁ-સરદુગં સજોગિમ્મિ સુદયાઁ છત્તીસં ।
દેવોહે ણિરયાઁ-ગઁણપુપણપઁવઓ વિઁવે ॥ ૩૫ ॥

ગાથાર્થ : મિથ્યાત્વે (૯૪ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય..) સાસ્વાદને સૂક્ષ્મત્રિક અને મિથ્યાત્વ વિના ૯૦ પ્રકૃતિઓ.. તેમાંથી અનંતા ૪, વિકલપંચક, સ્ત્રી-નપુંસકવેદ, નીયગોત્ર - આ ૧૨ છોડીને અને સમ્યક્ત્વમોહનીય ઉમેરીને અવિરતે - ૭૯ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો. સયોગીગુણઠાણે ઉદયપ્રાયોગ્ય ૪૨માંથી પરાઘાતદ્વિક + સ્વરદ્વિક + ખગતિદ્વિક - એ છને છોડીને ૩૬ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો. વૈક્રિયકાયયોગમાર્ગણામાં, દેવોને ઓઘથી ઉદયપ્રાયોગ્ય ૮૦માં નરકાયુ, નરકગતિ, નપુંસકપંચક - એ સાતનો પ્રક્ષેપ કરીને.. (બાકીનો ફેરફાર આગળની ગાથામાં જણાવે છે.) (૩૪-૩૫)

સુરાણુપુઁવીહીણા, ઓહે છાસીઁ મીસદુગઁણા ।

મિચ્છે સાસણિ મિચ્છં, વિણુ અણવિણુ મીસિ મીસજુઆ ॥ ૩૬ ॥

ગાથાર્થ : (૮૦માં ૭નો પ્રક્ષેપ કરી) સુરાણુપૂર્વી નીકાળીને ઓઘે ૮૬ પ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો. તેમાંથી મિથ્યાત્વે મિશ્રદ્વિક વિના ૮૪.. સાસ્વાદને મિથ્યાત્વ વિના ૮૩.. મિશ્રે અનંતાનુબંધીયતુષ્ક વિના અને મિશ્રમોહનીય સાથે ૮૦ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય.. (૩૬)

અજયગુણે મીસવિણા, સસમ્મોહમ્મિ સગસયરિ તમ્મીસે ।

નિદ્દાપરઘાયઁગઁ - સરદુગમીસવિણુ વિઁવોહા ॥ ૩૭ ॥

ગાથાર્થ : અવિરતગુણઠાણે મિશ્રમોહનીય વિના અને સમ્યક્ત્વમોહનીય સાથે ૮૦ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો અને વૈક્રિયમિશ્રકાયયોગમાર્ગણામાં, વૈક્રિયમાં ઓઘથી કહેલ ૮૬માંથી નિદ્રાદ્વિક, પરાઘાતદ્વિક, ખગતિદ્વિક, સ્વરદ્વિક અને મિશ્રમોહનીય - એ ૯ પ્રકૃતિ વિના ઓઘે - ૭૭ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો. (૩૭)

સમ્મં વિણુ મિચ્છે પુણ, ણિરયાઁગઁ-ણપુત્તિ-મિચ્છવિણુ સાણે ।

અજયે ય અણથી વિણા, ણિરયાઁગઁણપુત્તિસમ્મજુઆ ॥ ૩૮ ॥

ગાથાર્થ : મિથ્યાત્વે સમ્યક્ત્વમોહનીય વિના ૭૬.. સાસ્વાદને નરકાયુષ્ઠ, નરકગતિ, નપુંસકત્રિક અને મિથ્યાત્વ એ ૬ વિના ૭૦.. અવિરતે અનંતા-

નુબંધીયતુષ્ક + સ્ત્રીવેદને છોડીને અને નરકાયુષ્ક + નરકગતિ + નપુંસકત્રિક + સમ્યક્ત્વમોહનીય - એ ૬ પ્રકૃતિઓ ઉમેરીને ૭૧ કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો.. (૩૮)

થીળચત્ત-રલકુખગઙ-દુગચરિમપણાગિર્દ-છસંઘચણં ।

મોત્તું પમત્તજુગ્ગાઓ, આહારમ્મિ ડ બાસઢી ॥ ૩૧ ॥

ગાથાર્થ : આહારકકાયયોગમાર્ગણામાં, પ્રમત્તયોગ્ય ૮૧માંથી થીણદ્વિ-યતુષ્ક, ઔદારિકદ્વિક, કુખગતિદ્વિક, છેલ્લા પાંચ સંસ્થાન અને ૬ સંઘચણ - આ ૧૯ પ્રકૃતિઓને છોડીને ૬૨ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો. (૩૯)

પરઘાનિદ્દુગ-સુસરસુખગઙવિણુ છપ્પનં ય તમ્મીસે ।

વિડવુરલખગઙ-પરઘાસરદુગમુવઘાયપત્તેયં ॥ ૪૦ ॥

ગાથાર્થ : આહારકપ્રાયોગ્ય પ્રકૃતિમાંથી પરાઘાતદ્વિક, નિદ્રાદ્વિક, સુસ્વર-સુખગતિ આ ૬ નીકાળીને આહારકમિશ્રમાં ૫૬ પ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો. અને વૈક્રિયદ્વિક, ખગતિદ્વિક, પરાઘાતદ્વિક, સ્વરદ્વિક, ઉપઘાત, પ્રત્યેક.... (૪૦)

સાહારણ-આહારગતિગં છસંઘચણ આગિર્દછક્કં ।

પણનિદ્દા વિણુ ઓહે, સત્તાસીર્દ હવઙ કમ્મમ્મિ ॥ ૪૧ ॥

ગાથાર્થ : કાર્મણકાયયોગમાર્ગણામાં, સાધારણત્રિક, આહારકત્રિક, ૬ સંઘચણ, ૬ સંસ્થાન, ૫ નિદ્રા (+પૂર્વગાથામાં કહેલ પ્રકૃતિઓ) આ ૩૫ પ્રકૃતિઓ છોડીને ઓઘે ૮૭ પ્રકૃતિઓનો ઉદય થાય છે. (૪૧)

મિચ્છે જિણસમ્મં વિણુ, સુહુમદુ-ણિરયતિગ-મિચ્છં વિણુ સાણે ।

વિગલપણઅણથી વિણુ, અજયમ્મિ સસમ્મણિરયતિગા ॥ ૪૨ ॥

ગાથાર્થ : મિથ્યાત્વે જિનનામ + સમ્યક્ત્વમોહનીય વિના ૮૫.. સાસ્વાદને સૂક્ષ્મદ્વિક + નરકત્રિક અને મિથ્યાત્વ વિના ૭૯.. અવિરતે વિકલેન્દ્રિયપંચક + અનંતા ૪ + સ્ત્રીવેદ વિના અને સમ્યક્ત્વમોહનીય + નરકત્રિક સાથે ૭૩.. (૪૨)

તસથિરતિગુચ્ચતેઆઙ્જા - થિરવેઅદુગણરાઙ્ગર્દ ।

વન્નચડપણિંદિનિમિણ - અગુરુલહુ ડદયે સજોગિમ્મિ ॥ ૪૩ ॥

ગાથાર્થ : સયોગીગુણઠાણે ત્રસત્રિક, સ્થિરત્રિક, ઉચ્ચગોત્રદ્વિક, તેજસદ્વિક, આદેયદ્વિક, અસ્થિરદ્વિક, વેદનીયદ્વિક, મનુષ્યાયુષ્ય-મનુષ્યગતિ, વર્ણયતુષ્ક, પંચેન્દ્રિયજાતિ, નિર્માણ અને અગુરુલઘુ - આ ૨૫ પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં હોય છે. (૪૩)

ણિરયતિગ-વિગલછાનપુ-શ્રીગાપજ્જતિગજિણ વિણા પુરિસે ।

સગસયમોહે મિચ્છે, આહારગચઝ વિણા સાણે ॥ ૪૪ ॥

મિચ્છં મોત્તૂણં અણ-તિઆણુપુવ્વી વિણા સમીસા ય ।

મીસે તિઆણુપુવ્વી-સમ્મજુઆ મીસવિણુ અજયે ॥ ૪૫ ॥

ગાથાર્થ : પુરુષવેદમાર્ગણામાં નરકત્રિક, વિકલેન્દ્રિયષટ્ક, નપુંસક-સ્ત્રીવેદ, અપર્યાપ્તત્રિક અને જિનનામ - આ ૧૫ વિના ઓઘે ૧૦૭ પ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો. મિથ્યાત્વે આહારકચતુષ્ક વિના ૧૦૩.. સાસ્વાદને મિથ્યાત્વ વિના ૧૦૨.. મિશ્રે અનંતાનુબંધીયતુષ્ક + ત્રણ આનુપૂર્વીને છોડીને અને મિશ્રમોહનીયને ઉમેરીને ૯૬ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો.. અને અવિરતગુણઠાણે ત્રણ આનુપૂર્વી + સમ્યક્ત્વમોહનીય ઉમેરીને અને મિશ્રમોહનીય છોડીને ૯૯ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો.. (૪૪-૪૫)

સેસપણગુણેસુ નપુ-ત્થીવિણુ ઓહવ્વ થીઅ પુરિસવ્વ ।

ણવરં પુમઠાણે થી, ઉદઓ ણોહે તહ પમત્તે ॥ ૪૬ ॥

ગાથાર્થ : બાકીના પાંચ ગુણઠાણે ઓઘની જેમ કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો. સ્ત્રીવેદમાર્ગણામાં પુરુષની જેમ ઉદય કહેવો, પણ ફરક એટલો કે પુરુષના સ્થાને સ્ત્રીવેદનો ઉદય કહેવો તથા ઓઘે + પ્રમત્તે આહારકદ્વિકનો ઉદય ન કહેવો. (૪૬)

આહારદુગં અજયે, તિઆનુપુવ્વી નપુમ્મિ સોલસયં ।

સુરતિગથીદુગજિણવિણુ, ઓહે મિચ્છે દુવાલસયં ॥ ૪૭ ॥

ગાથાર્થ : આહારકદ્વિકનો ઉદય (પ્રમત્તે અને ઓઘે ન કહેવો) અને ચોથે ગુણઠાણે ત્રણ આનુપૂર્વીનો ઉદય ન કહેવો. નપુંસકવેદમાર્ગણામાં સુરત્રિક, સ્ત્રીદ્વિક અને જિનનામ - આ ૬ પ્રકૃતિ વિના ૧૧૬ પ્રકૃતિનો ઉદય ઓઘે કહેવો અને મિથ્યાત્વે ૧૧૨.. (૪૭)

આહારમીસદુગ વિણુ, સાણે છસયં ગિરયાણુપુવ્વીં ।
સુહમચરુગ મિચ્છં ય, વિમોત્તું મીસગુણઠાણે ॥ ૪૮ ॥

ગાથાર્થ : આહારકદ્વિક અને મિશ્રદ્વિક વિના (મિથ્યાત્વે ૧૧૨) સાસ્વાદને નરકાનુપૂર્વી, સૂક્ષ્મચતુષ્ક અને મિથ્યાત્વને છોડીને ૧૦૬.. અને મિશ્રગુણઠાણે.. (૪૮)

મીસસહિયા અણવિગલપણ - તિરિણરપુવ્વિં વિણુ મીસૂણા ।
સણિરયપુવ્વીસમ્મા, અજયેડન્નેસુ પુરિસવ્વ પરં ॥ ૪૯ ॥

ગાથાર્થ : (મિશ્રગુણઠાણે) અનંતાનુબંધીચતુષ્ક + વિકલપંચક + તિર્યચ-મનુષ્યાનુપૂર્વી વિના અને મિશ્રમોહનીય સાથે ૯૬.. અવિરતગુણઠાણે મિશ્રમોહનીય વિના અને નરકાનુપૂર્વી + સમ્યક્ત્વમોહનીય સાથે ૯૭.. અને બાકીના ગુણઠાણે પુરુષવેદની જેમ સમજવું, પણ.... (૪૯)

પુમઠાણે નપુવેઓ, કોહે ઓહમ્મિ નવસયં તિત્થં ।
વિણુ ય ચઝમાનમાયા - લોહા આહારચરુગ વિણા ॥ ૫૦ ॥

ગાથાર્થ : પુરુષવેદના સ્થાને નપુંસકવેદનો ઉદય કહેવો. ક્રોધમાર્ગણામાં માનચતુષ્ક, માયાચતુષ્ક, લોભચતુષ્ક અને જિનનામને છોડીને ઓધે - ૧૦૯ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો.. મિથ્યાત્વેર આહારક ચતુષ્ક વિના ૧૦૫.. (૫૦)

મિચ્છે પરઅડસુ પયડિ - વજ્જણમોહવ્વ મીસ-આઈતિગે ।
કોહં ચિઅ'વજ્જેજ્જા, માણાઈસું પિ એમેવ ॥ ૫૧ ॥

ગાથાર્થ : મિથ્યાત્વે (૧૦૫ પ્રકૃતિનો ઉદય હોય..) આગળના આઠ ગુણઠાણે ઓધની જેમ કર્મપ્રકૃતિનું વર્જન કરવું. પણ અહીં વિશેષતા એ છે કે, મિશ્રાદિ ત્રણ ગુણઠાણે ક્રોધનું જ વર્જન કરવું.. આ પ્રમાણે જ માન વગેરેમાં પણ સમજવું.. (૫૧)

ણવરં કોહઠાણે, સપદં ઓહવ્વ સુહમે લોહે ।
અજયાઈસુ નવસુ, મઙ્-સુએસુ વેઅગિ ચઝસુ મણે ॥ ૫૨ ॥

ગાથાર્થ : પણ માનાદિમાં ક્રોધના સ્થાને સ્વપદ કહેવું અને લોભમાં

સૂક્ષ્મસંપરાયે ઓઘની જેમ કહેવું. મતિ-શ્રુતમાર્ગશામાં, અવિરતાદિ ૯ ગુણઠાણે વેદકસમ્યક્ત્વમાં ૪ ગુણઠાણે.. મન:પર્યવમાં... (૫૨)

જયઆઇસગસુ કેવલ-દુગમ્મિ અંતિમદુગે અણાણદુગે ।

દુસુ તિસુ સમઙ્ગઅછેજ જયાઇચઙ્ગસુ સઠાણમ્મિ ॥ ૫૩ ॥

ગાથાર્થ : (મન:પર્યવજ્ઞાનમાર્ગશામાં) પ્રમત્તસંયતથી માંડીને ક્ષીણમોહ સુધીના સાત ગુણઠાણે.. કેવલજ્ઞાન-કેવલદર્શનમાં છેલ્લા બે ગુણઠાણે.. અજ્ઞાનદ્વિકમાં બે કે ત્રણ ગુણઠાણે... સામાયિક - છેદોપસ્થાપનીયમાં પ્રમત્તસંયતાદિ ૪ ગુણઠાણે... પોતાના સ્થાને.. (૫૩)

સુહુમમ્મિ દેસવિરણ, મીસે સાણે ય મિચ્છમ્મિ ।

અજયમ્મિ પઢમચઙ્ગસુ, બારસસુમચક્કુદંસમ્મિ ॥ ૫૪ ॥

ગાથાર્થ : સૂક્ષ્મસંપરાય, દેશવિરત, મિશ્ર, સાસ્વાદન અને મિથ્યાત્વ - આ બધી માર્ગશાઓમાં (પોત-પોતાનાં ગુણઠાણે)... અવિરતમાર્ગશામાં પહેલા ચાર ગુણઠાણે.. અચક્ષુદર્શનમાર્ગશામાં ૧૨ ગુણઠાણે... (૫૪)

ભવ્વે સવ્વેસુ તહ, અભવ્વે મિચ્છમ્મિ નિયનિયગુણોહો ।

અહઘાયે સંજમે તુ, ઓહવ્વ ચરમચઙ્ગુણેસુ ॥ ૫૫ ॥

ગાથાર્થ : ભવ્યમાર્ગશામાં બધા ગુણઠાણે તથા અભવ્યમાર્ગશામાં પહેલે મિથ્યાત્વ-ગુણઠાણે પોત-પોતાનાં ગુણઠાણે કહેલ ઓઘોદય સમજવો. યથાપ્યાત સંયમમાં છેલ્લા ચાર ગુણઠાણે ઓઘોદયની જેમ.. (૫૫)

ઓહિદુગે પંચસયં ઓહે વિગલાઙ્ગવિણુ અજયઠાણે ।

આહારદુગવિણુ ઙ્ગયર-અઙ્ગુણેસું તુ ઓહવ્વ ॥ ૫૬ ॥

ગાથાર્થ : અવધિદ્વિકમાર્ગશામાં વિકલાદિ - ૧૭ પ્રકૃતિ વિના ઓઘે - ૧૦૫ પ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો.. અવિરતગુણઠાણે આહારકદ્વિક વિના ૧૦૩.. અને બાકીના આઠ ગુણઠાણે ઓઘની જેમ કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો.. (૫૬)

વિગલનવજિણતિગતિરિયણરાનુપુવ્વી વિણા ય સમ્મત્તં ।

સત્તસયં વિભ્ભંગે ઙ્ગ, ઓહે મિચ્છે વિણા મીસં ॥ ૫૭ ॥

ગાથાર્થ : વિભંગજ્ઞાનમાર્ગણામાં વિકલેન્દ્રિયનવક, જિનત્રિક, તિર્યયાનુપૂર્વી, મનુષ્યાનુપૂર્વી અને સમ્યક્ત્વમોહનીય વિના ઓઘે - ૧૦૭ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો અને મિથ્યાત્વે મિશ્રમોહનીય વિના ૧૦૬... (૫૭)

ણિરયાણુપુલ્લિમિચ્છં વિણુ સાસણિ મિસિ ય સયમોહલ્લ ।
તિઅહત્તરિ આહાર-ગદુગાદ્ધનારાયતિગદ્ધત્થી ॥ ૫૮ ॥
વિણુ જયજુગાઝ રિસહનારાયદુગં પિઅ વિણુ પમત્તે ।
ઓહમ્મિ ય પરિહારે થીણતિગં વિણુ ય અપમત્તે ॥ ૫૯ ॥

ગાથાર્થ : સાસ્વાદને નરકાનુપૂર્વી અને મિથ્યાત્વ વિના ૧૦૪.. મિશ્રે ઓઘોદયની જેમ ૧૦૦.. પરિહારવિશુદ્ધિમાર્ગણામાં પ્રમત્તસંયતયોગ્ય ૮૧માંથી આહારકદ્ધિક, છેલ્લા ત્રણ સંઘયણ અને સ્ત્રીવેદ - આ ૬ પ્રકૃતિ વિના અને ઋષભનારાયદ્ધિકને પણ છોડીને ઓઘે અને પ્રમત્તે ૭૩ પ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો અને અપ્રમત્તે થીણદ્ધિત્રિક વિના ૭૦.. (૫૮-૫૯)

નવસયમેગિંદિયછગઅણુપુલ્લીચઝગજિણવિણા ઓહે ।
ચક્કલુમ્મિ ય બિતિદ્ધંદિયવિણુ મીસાહારદુવિણુ મિચ્છે ॥ ૬૦ ॥
મિચ્છં વિણુ સાસાણે, ચઝ-અણવિણા મીસે ઝ મીસજુઆ ।
ણેયં અજયાઈસું, દસગુણઠાણેસું ઓહલ્લ ॥ ૬૧ ॥

ગાથાર્થ : ચક્ષુદર્શનમાર્ગણામાં એકેન્દ્રિયષટ્ક, આનુપૂર્વીચતુષ્ક, જિનનામ વિના અને બેઈન્દ્રિય-તેઈન્દ્રિયજાતિ વિના ઓઘે - ૧૦૯ પ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો. મિથ્યાત્વે મિશ્રદ્ધિક અને આહારકદ્ધિક વિના ૧૦૫.. સાસ્વાદને મિથ્યાત્વ વિના ૧૦૪.. તેમાંથી મિશ્રગુણઠાણે યઈરિન્દ્રિયજાતિ + અનંતાનુબંધીને છોડીને અને મિશ્રમોહનીયને ઉમેરીને ૧૦૦ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો.. બાકીનાં અવિરતાદિ ૧૦ ગુણઠાણે ઓઘની જેમ કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો.. (૬૦-૬૧)

કુલેસાસુમોઘલ્લ, છસુ ણવરં ણ કિણહણીલાસુ ।
દો અણુપુલ્લી સમ્મે, સુરાણુપુલ્લી ણ કારુ ॥ ૬૨ ॥

ગાથાર્થ : ત્રણ કુલેશ્યામાં છ ગુણઠાણે ઓઘની જેમ કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો.. પણ સમ્યક્ત્વગુણઠાણે કૃષ્ણ - નીલમાર્ગણામાં દેવ - નરાકાનુપૂર્વીનો ઉદય

ન કહેવો અને કાપોતમાર્ગણામાં દેવાનુપૂર્વીનો ઉદય ન કહેવો.. (૬૨)

તેઝુ નિરયવિગલ-તિગસુહમચઝુજિણનામ વિણા ઓહે ।

एगारसयमाहार-चऊ मोत्तूणं मिच्छम्मि ॥ ६३ ॥

ગાથાર્થ : તેજોલેશ્યામાં ૧૨૨માંથી નરકત્રિક, વિકલત્રિક, સૂક્ષ્મચતુષ્ક અને જિનનામ વિના ઓઘે - ૧૧૧ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો.. મિથ્યાત્વે આહારકચતુષ્કને છોડીને ૧૦૭.. (૬૩)

मिच्छूणा साणे अण - पुव्वीतिगिंदियदुगविणु समीसा ।

मीसे सपूव्वीतिगा, सम्मजुआ अमीसा अजये ॥ ६४ ॥

ગાથાર્થ : સાસ્વાદને મિથ્યાત્વે વિના ૧૦૬.. મિશ્રે અનંતાનુબંધી + ત્રણ આનુપૂર્વી + એકેન્દ્રિયદ્વિક વિના અને મિશ્રમોહનીય સાથે ૯૮.. અવિરતે મિશ્રમોહનીયને છોડીને અને સમ્યક્ત્વમોહનીય + ત્રણ આનુપૂર્વીને લઈને ૧૦૧ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો.. (૬૪)

ओहव्व देसविरयाइ-गुणेसु णवजुअसयं पम्हाए ।

विगलनवणिरयतिग-जिणविणु ओहे तह विणा मिच्छे ॥ ६५ ॥

ગાથાર્થ : દેશવિરતાદિ ગુણઠાણે ઓઘની જેમ સમજવો.. પદ્મલેશ્યામાં વિકલેન્દ્રિયનવક, નરકત્રિક અને જિનનામ વિના ઓઘે - ૧૦૮ અને મિથ્યાત્વે.. (૬૫)

आहारचऊ साणे, मिच्छं विणु तिरिपुव्वी सम्मे तेउव्व ।

ओहे णिरयतिग - विगलिंदियनवगतिरियाणुपुव्वी विणु ॥ ६६ ॥

ગાથાર્થ : મિથ્યાત્વે આહારકચતુષ્ક વિનાદૃ ૧૦૫.. સાસ્વાદને મિથ્યાત્વ વિના ૧૦૪.. બાકીનાં ગુણઠાણે તેજોલેશ્યાની જેમ સમજવું, માત્ર સમ્યક્ત્વગુણઠાણે તિર્યચાનુપૂર્વી છોડી દેવી.. ઓઘે નરકત્રિક, વિકલેન્દ્રિયનવક અને તિર્યચાનુપૂર્વી વિના શુકલલેશ્યામાર્ગણામાં ૧૦૯૬ પ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો.. (૬૬)

सुक्काए तु नवसयं, मिच्छे जिणपणग विणु य पम्हव्व ।

साणाइछसु इयरछसु, ओहव्व सत्तणवइ उवसमि ओहे ॥ ६७ ॥

ગાથાર્થ : શુકલલેશ્યામાર્ગણામાં ૧૦૮.. મિથ્યાત્વે જિનપંચક વિના ૧૦૫.. સાસ્વાદનાદિ ૬ ગુણઠાણે પદ્મલેશ્યાની જેમ.. અને બાકીનાં ૬ ગુણઠાણે ઓઘની જેમ.. ઉપશમસમ્યક્ત્વમાર્ગણામાં ઓઘે - ૯૭.. (૬૭)

વિગલનવશીળતિજિણપણ - અણમિચ્છમણુણિરયતિરિપુલ્લિ વિણુ ।
અજયે વિણુ વિઝવદુસુર - તિગણિરયાઝગઙ્ગહુહગસગં ॥ ૬૮ ॥

ગાથાર્થ : વિકલનવક, થીણદ્વિત્રિક, જિનપંચક, અનંતાનુબંધી, મિથ્યાત્વ, મનુષ્યાનુપૂર્વી-નરકાનુપૂર્વી અને તિર્યયાનુપૂર્વી વિના ઓઘે અને ચોથે ગુણઠાણે ૯૭ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો.. દેશવિરતેર વૈક્રિયદ્વિક, દેવત્રિક, નરકાયુષ્ઠ, નરકગતિ, દૌર્ભાગ્યસપ્તક વિના ૮૬.. (૬૮)

દેસે તિરિયાઝગઙ્ગનિયુજ્જોઅતઙ્ગયકસાય વિણુ છટ્ટે ।
અપમત્તગુણઠાણેવિ, તહા સેસચરુસુ ઓહલ્લ ॥ ૬૯ ॥

ગાથાર્થ : દેશવિરતે - ૮૩.. છટ્ટે ગુણઠાણે તિર્યયાયુષ્ઠ - ગતિ, નીચ, ઉઘોત અને તૃતીય કષાય વિના ૭૫.. અપ્રમત્તે પણ તે પ્રમાણે જ.. બાકીના ચાર ગુણઠાણે ઓઘની જેમ.. (૬૯)

દંસણસત્તગઅપદમ-સંઘયણપણગવિગલનવ વિણોહે ।
ખઙ્ગયે ઙ્ગસયમજયે, જિણતિ વિણુ મોત્તું નિયુજ્જોઅં ॥ ૭૦ ॥

ગાથાર્થ : ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વમાં દર્શનસપ્તક, અપ્રથમ પાંચ સંઘયણ અને વિકલેન્દ્રિયનવક વિના ઓઘે - ૧૦૧ ...અવિરતે જિનત્રિક વિના ૯૮.. અને નીચ+ઉઘોત છોડીને.. (૭૦)

વિઝવઅઙ્ગતિરિતિગદુહગ-સગણરાણુપુલ્લિ વિણા દેસમ્મિ ।
તિયકસાય ણ પમત્તે, આહારગદુગસ્સ પલ્લેવેવા ॥ ૭૧ ॥

ગાથાર્થ : (નીચ + ઉઘોતને છોડીને અને) વૈક્રિયાષ્ટક, તિર્યચત્રિક, દુર્ભાગસપ્તક અને મનુષ્યાનુપૂર્વી વિના દેશવિરતે - ૭૭.. તેમાંથી પ્રમત્તે તૃતીયકષાય વિના અને આહારકદ્વિકના પ્રક્ષેપથી ૭૫.. (૭૧)

અપ્રમત્તગુણઠાણે ચ, થીળતિગાહારદુગ વિણા સયરી ।
તો ઓહલ્લ રિસહણા - રાયદુગ વિણા અજોગિં જા ॥ ૭૨ ॥

ગાથાર્થ : અપ્રમત્તગુણઠાણે થીણદ્વિત્રિક અને આહારકદ્વિક વિના ૭૦.. તેનાથી ઉપર અયોગીગુણઠાણા સુધી ઋષભ - નારાયને છોડીને ઓઘની જેમ કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો.. (૭૨)

વિગલછસાહારદુગાપજ્જ વિણુ સણિણમ્મિ તિદસસયમોહે ।

જિનપચ્ચકચ્ચ વિણુ અદ્દ-સયં તુ મિચ્છમ્મિ સાણમ્મિ ॥ ૭૩ ॥

ગાથાર્થ : સંજીમાર્ગણામાં વિકલષટ્ક, સાધારણદ્વિક અને અપર્યાપ્ત વિના ઓઘે - ૧૧૩ પ્રકૃતિનો ઉદય હોય.. મિથ્યાત્વે જિનપંચક વિના ૧૦૮.. અને સાસ્વાદને.. (૭૩)

વિણુ મિચ્છત્તમોહં ણિરય-પુવ્વિ દુવાલસસું ય ઓહવ્વ ।

વિઝવડ-ઉચ્ચછ વિણોહે, મિચ્છે અસણિણમ્મિ અદ્દસયં ॥ ૭૪ ॥

ગાથાર્થ : (સાસ્વાદને) મિથ્યાત્વ, અને નરકાનુપૂર્વી વિના ૧૦૬.. અને બાકીનાં બાર ગુણઠાણે ઓઘની જેમ સમજવું.. અસંજીમાર્ગણામાં વૈક્રિયાષ્ટક અને ઉચ્ચષટ્કને છોડીને ઓઘે + મિથ્યાત્વે ૧૦૮ પ્રકૃતિનો ઉદય કહેવો.. (૭૪)

સાણમ્મિ મિચ્છણિહ્સુહમપણનરતિપરઘાકુખગઙ્ગદુગં ।

સુસરસુખગઙ્ગે વિણુ, ચઝપુવ્વિ વિણુ ઓહવ્વાહારે ॥ ૭૫ ॥

ગાથાર્થ : સાસ્વાદને મિથ્યાત્વ, નિદ્રાપંચક, સૂક્ષ્મપંચક, મનુષ્યત્રિક, પરાઘાતદ્વિક, કુખગતિદ્વિક, સુસ્વર અને સુખગતિ વિના ૮૮ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કહેવો.. અને આહારીમાર્ગણામાં ચાર આનુપૂર્વી વિના ઓઘની જેમ સમજવું.. (૭૫)

કમ્મણંવ અણાહારે, અજોગિમ્મિ ઓહવ્વ ડરીરણાવિ ।

ઉદયવ્વેતિ સમત્તં, ગુણરયણથુઓદયસામિત્તં ॥ ૭૬ ॥

ગાથાર્થ : અનાહારીમાર્ગણામાં કાર્મણકાયયોગની જેમ સમજવું અને અયોગીગુણઠાણે ઓઘની જેમ સમજવું.. ઉદીરણા પણ ઉદય પ્રમાણે સમજવી.. આ પ્રમાણે મુ. ગુણરત્ન વિ. દ્વારા રચાયેલું ઉદયસ્વામિત્વ સમાપ્ત થયું.. (૭૬)

બંધસમયે ચિત્ત ચેતીએ રે...
ઉદયે શો સંતાપ ?...

Udaysvami

કયા જીવોને કેટલા
કર્મોનો ઉદય હોય ?
તેનું સુંદર નિહપણ કરનારી
એક અદ્ભુત કૃતિ

“ઉદયસ્વામિત્વ”